

NARODNA IN
UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

Ivan Cankar

NA KLANCU

Ivan Cankar

Ivan Cankar

NA KLANCU

Narodna in univerzitetna knjižnica
Ljubljana, 2025
www.dlib.si

Kazalo

I.	Za vozom	1
II.	Fanny	20
III.	Kako se je Francka omožila.....	40
IV.	Izgnanci	62
V.	Vzbrstela je mladika	86
VI.	Študent Lojze.....	103
VII.	Vračajo se izgnanci	128
VIII.	Klanec siromakov.....	151

I. Za vozom

Francka ni zaspala dolgo v noč. Vse je bilo že tiho, nič se ni zgenilo v temi in skoro jo je bilo strah. Samo poredkoma je segel rezek glas iz noči – zaukal¹ je fant na vasi, zapel je pesem, šel je zmerom dalje po klancu navzdol in pesem je umolknila, potopila se je v noč. Zalajal je pes pri štacunarju² – začul je bil bogvekaj, šuštenje kostanja v bližini, praskanje miši v prodajalnici, fantovo pesem iz daljave, in vzdignil je glavo ter zavil z zategnjenim, cvilečim glasom, zacvilil še enkrat že v poluspanju in legel na plahto³ in zadremal ...

Odeta je bila Francka samo z rjuho, pa ji je bilo vroče in pot ji je tekel od čela dol po licih in je močil blazino. V sobi je bilo temà in vzduh⁴ je bil težak in vroč; zdelo se ji je, da bi se izhladilo, če bi odgrnila zeleno zagrinjalo pred oknom in bi zasijala mehka svetloba ponočnega neba. Iz teme je prihajalo enakomerno, trudno sopenje matere in sestre, ki sta spali na postelji, in tiktakanje velike stenske ure se je časih hipoma oglasilo, udušilo z brenčečim zvokom vse druge glasove ter se nato zopet izgubilo, kakor da bi se bila ura ustavila.

Zadremala je že skoro, ali zgodilo se ji je, kakor da bi polagoma drsala navzdol, kakor da bi se skrinja nagibala, nagibala ... in prestrašila se je in se je prebudila. Prihajale so ji na misel vesele in čudne reči, motalo se je okoli skrinje vse polno lepih spominov in vse polno lepega pričakovanja – kakor živi obrazi, smehljajoči, ljudje prijazni in nedeljsko oblečeni.

Poslušala je, kako sta sopli naporno mati in sestra in nekaj ji je zatrepetalo v srcu, čutila je, da ljubi premalo mater in sestro in da je to greh. Spali sta mirno, lepo božje spanje, oči zatisnjene, ustnice malo odprte, lica vroča – in ko bi bila

¹ zaukati – oglasiti se z visokimi, močnimi, u-ju podobnimi glasovi, izražajoč veselje, razigranost; zavriskati

² štacunar – trgovec, prodajalec

³ plahta – velik kos blaga, ponjava ali odeja

⁴ vzduh – zrak, ozračje, duh oz. vonj

luč, bi Francka vstala in bi stopila po prstih k postelji in bi se sklonila nad njima in solze bi ji prišle v oči.

Solze so ji prišle v oči in zazdihnila je globoko ... Časih, kadar jo je mati tepla in kadar je zakričala nad njo, ker je bila trudna in je sedla na skrinjo, bi zavpila in zajokala od žalosti. Udarila bi sestro, ker je bila rdeča in sita in je posedala ves dan in je tožila Francko pri materi. Udarila bi jo in bi jo pehnila, da bi se zadela z glavo ob prag ... Ali zdaj, v tej tihi noči bi vstala in bi stopila k postelji in bi prosila odpuščanja mater in sestro. Ljubeznive in vesele besede, izrečene bogvekdaj, so ji prišle na misel; materin obraz, ves prijazen in mehak, kakor je bil bogvekdaj, je stopil zdaj prednjo in Francki se je srce stisnilo od ljubezni.

Drugače je zvečer jokala na tihem in je zaspala v ihtenju. Posebno v nedeljo, ker jo je bilo sram, da je imela staro obleko, narejeno iz materinega krila, zamazano, zakrpano, tako da so se ji smejali. Šla je k zgodnji maši, hitro je hodila, s povešeno glavo, v roki velik molitvenik, ki je bil tudi že ves obdrgnjen. Mati in Nežka pa sta šli dopoldne k veliki maši na Breg, v lepo farno cerkev⁵ uro daleč od vasi. In Nežka je imela rdečerožasto krilo in novo ruto na glavi in v roki molitvenik z belimi koščenimi platnicami. Molitvenik je bil Franckin, dobila ga je bila od gospoda, ker je znala moliti, ali Nežka ga je jemala k maši. Nežka je bila majhna in debela in rdeča in je zmerom jokala, in mati ji je dajala sladkih reči; poznalo se ji je okoli ustnic, kadar je prišla opoldne od maše, ko je bila Francka že vsa trudna in zamazana od pospravljanja in od kuhe. In še tiste stare obleke ni smela imeti ves dan; precej⁶ se je preoblekla, ko je prišla od maše in je hodila raztrgana okoli; Nežka pa je posedala gosposko v rdečerožastem krilu in je šla lahko na cesto, na vas k sosedom; če je rekla mati: „Preobleci se no, Nežka!“ se še zmenila ni in če je Francka nato zaklicala: „Kaj pa so rekli mati?“ se je materi zamerilo: „Kdo pa je tebe kaj prašal?“ — Tako je bilo življenje žalostno in če se je Francka jokala, ni rekla mati: „Nikar ne jokaj, Francka!“ — Francka bi se takoj zasmejala — temveč

⁵ fara – župnija, najmanjša upravna enota Katoliške cerkve; farna ali župnijaska cerkev je cerkev, kjer je sedež župnije

⁶ precej – takoj, nemudoma

jezno je pogledala in je zavpila, da se je Francka stresla: „Zakaj pa se cmeriš? Poglej no ihto!“

Hipoma se je domislila tistega dne, ko je jokala do pozne noči, tako da so jo oči bolele in da jo je rezalo v grlu. Mati je bila prišla s poti, ves dan je bila zdoma. In nedelja je bila, lepo je bilo zunaj, še malo svetlo – prijazno večerno solnce je sijalo tam daleč na hribu – in Francka in Nežka sta sedeli pred hišo in sta čakali mater. Mati je prišla, culo⁷ je nosila pod pazduho, čevlji so bili vsi oprášeni. Dela je culo na mizo in miza je bila precej vsa bela in nedeljska. Francka in Nežka sta gledali, Francki je utripalo srce; šla je v kuhinjo, da bi prinesla večerjo, in rene⁸ so ji padale iz rok, ko je napravljala. Mati je bila odvezala culo – na mizi je ležala svetla rdeča židana ruta⁹ in Francki so se vsesale vanjo nemirne in poželjive oči. „Na, Nežka!“ in mati je dala Nežki židano ruto, svetlo rdečo židano ruto, ki je šumela, če jo je človek vzel v roko in ki je bila tako gladka in težka. „Na, Francka, to je pa tvoje!“ in Francki je dala mati zelen barhantast predpasnik¹⁰, ki je bil tak, kakor jih imajo v delavnik vsi ljudje na svetu. Francko je stisnilo v grlu in roke so se ji tresle, ko je nesla skledo na mizo. Tudi piškotov je mati prinesla in ko je hotela Francka zagrizniti, jo je nenadoma zbolelo v prsih in po vsem telesu in se je stresla in je zajokala naglas in je jokala do pozne noči.

Domislila se je tistega dne in že se je bolečina polagoma dvigala iz prsi in glas, pol dolg zdih in pol ihtenje, se je že skoro vil iz grla. Ali kakor da se je hipoma zasvetilo, kakor da se je veselo zasmajalo v bližini, prav ob njeni postelji, ter jo pogladilo po licih s prijazno roko. Vse prelepo pričakovanje čisto novega življenja, velike neznane sreče se je vrnilo v njeno srce, in solze, ki so jo bile komaj zaskелеle v očeh, so se pomešale s sladkimi solzami hvaležnosti in upanja. Zazdihnila je, obrnila se je v postelji ter se odela do ust, da bi mislila prijetno o lepoti prihodnjega dne, ki je bil že tako blizu – morda še samo šest ur, šest ali sedem, in če zatisne oči in zaspi, bodo minile te ure kakor da bi trenil; zbudila se

⁷ cula – kos blaga ali ruta z zavozlanimi ogli za prenašanje stvari

⁸ rene – pokrovke

⁹ židana ruta – svilena ruta, ruta iz žide (svile)

¹⁰ barhantast predpasnik – predpasnik iz debele, bombažne tkanine, barhanta

bo in solnce bo sijalo in sedla bo gosposko na voz in — hi-i! — po široki beli cesti, mimo hiš, mimo travnikov ... hi-i! ... in hiše lete mimo, ljudje stoje na pragu ... že zvone tam od daleč zvonovi ... že se dobro sliši tisti veliki zvon, ki buči, kakor da bi grmelo za gorami ... hi-i! ... po klancu navzgor, na romarsko Goro ... mimo romaric in romarjev, ki imajo vse zaprašene nedeljske obleke in pojo z žalostnim glasom ... in tam na Gori ... tam velika cerkev, trikrat večja nego farna cerkev sv. Pavla na Bregu ... tam beli šatori¹¹ ... tam same medene reči, sam pšenični kruh, same potice ... in rdeči trakovi ... tam židane rute, svetle rdeče židane rute ... hi-i! ...

Francka je zaspala in v spanju je časih zaihtela, časih se je zasmejala; v sanjah se je smejala veselo in glasno, ali v zadehli sobi¹², v mirni noči je bil njen smeh podoben stokanju bolnega človeka. Njeno telo, suho telesce je bilo skrčeno, da so bila kolena čisto blizu obraza ...

Prišel je bil zvečer mimo hiše sosed Kovač, kmet, ki je imel hišo in voz in konje, in ko je tako govoril z materjo, je dejal: „Saj se lahko pelje z nami; deset nas bo, pa se lahko še en otrok obesi na voz.“ To je bilo na binkoštno¹³ nedelje večer in v ponedeljek, na praznik, so romali ljudje trumoma na Goro; veliki kmečki vozovi, natlačeno polni, so drdrali na vse zgodaj, ko se je komaj danilo, po vasi navzdol. Francka še ni bila nikoli na Gori, ali letos se je napravljala; vse leto je mislila na to čudovito pot: tukaj je bilo vse umazano in temno in žalosti polno. Gora pa se je svetila tam v nebeški lepoti. Nove obleke ni imela za Binkošti; tisto lansko je popravila in očedila, tako da je bila skoro lepa, posebno od daleč. In mislila je, da pojde peš — če bi bila Gora na onem koncu sveta, bi se Francka napravila navsezgodaj ter bi romala. No, zdaj je prišel Kovač tako mimo in je rekel, kakor da bi nič ne bilo: „Saj se obesi lahko na voz!“ In Kovač je imel lep voz in lepe konje — drdralo je po cesti, švignilo mimo in izginilo, komaj da so se čuli veseli glasovi z

¹¹ šatori - šotori

¹² zadehla soba - zatohla soba

¹³ binkošti ali praznik Svetega Duha - krščanski praznik, petdeseti dan po veliki noči (v pravoslavni cerkvi 51. dan)

voza ... Vse bo švigalo mimo kakor v sanjah, vas, kozelci¹⁴ za vasjo, dolge lehe – in potem nov svet, novo življenje, romarska Gora in svetlo solnce in velika maša ...

Odprla je oči, zravnila se zaspano, ali hipoma se je domislila in je skočila s postelje. Mati je bila odgrnila okno in v izbo je sijala medla svetloba. Na vzhodu se je belilo; solnce še ni izšlo, ali mlečna belina je žoltela¹⁵ in robovi dolgih ozkih oblakov so se zlatili. Vas pa je bila še vsa v senci, dasi je ležala precej visoko na obronku nizkega holma¹⁶, ki se je dvigal iz doline; hribovje na vzhodni strani doline je bilo višje in tako se je svetilo komaj jabolko na zvoniku podružnice.

Na vasi je bilo že vse živo. Ljudje so hodili mimo po grapavem, razvoženem klancu, časih trumoma, moški in ženske, vsi nedeljsko oblečeni, veseli in glasni. Tudi posamez so prihajali mimo, celó stare ženice, ki so hodile z drobnimi urnimi koraki kakor kokoši. Skoro vsi so nosili s sabo majhne cule navadno na palici preko rame, tako da so bingljale na hrbtu.

Francka je slišala vesele glasove s ceste, težke korake in hreščanje kamenja na klancu; že je ropotal od daleč prvi voz in Francka se je zdrznila in je pogledala iz hiše, še ne počesana in bosa; voz ni bil Kovačev. Mati je kuhala zajtrk sama; stopala je po kuhinji v umazanem spodnjem krilu, predevala lonce in godrnjala; naposled je mleko prekipelo, ko je bila stopila na prag, da bi pogledala po klancu dol; mati je bila vsa jezna in je govorila takó naglas, da se je Nežka v hiši prebudila in je začela jokati, kakor vsako jutro. Francka je hitela v kuhinjo, da bi videla, kaj se je pripetilo, nató je šla v hišo, da bi tolažila Nežko, ali Nežka je jokala še bolj, ko je videla, da se napravlja Francka na božjo pot. Nebo se je že rdečilo, zmerom višje je segala jutranja svetloba, solnčni žarki so se že igrali na strehi županove hiše. Francka je bila vsa nemirna, srce ji je utripalo od sreče in obenem od straha, da bi zamudila voz. Obuvala se je in zavezavala je čišme¹⁷ tako dolgo kakor nikoli, ker je hitela in se trakovi niso hoteli vbadati. Lica so ji gorela in

¹⁴ kozelci – kozolci

¹⁵ žolteti – rumeneti; žolta barva je rumena barva

¹⁶ holm – grič, hrib

¹⁷ čišmi – čevlji, visoki čevlji

dihala je hitro. Tudi Nežka se je polagoma vzdignila v postelji; sedela je v sami srajci in je ihtela še zmerom; od potú, ki ji je bil lil ponoči po obrazu, so se ji lica svetila in iz oči je kanila časih debela solza. Brisala se je z roko po obrazu in je zmerjala Francko. Mati je prinesla na mizo tri majhne sajaste lonce; zadišalo je iz kuhinje po prekipelem mleku, ki se je bilo razlilo po ognjišču in ta duh se je mešal prijetno z duhom še vrele kave. Mati je nalivala v velike sklenice¹⁸; sebi je nalila kave iz posebnega lonca, sedla je na skrinjo ter drobila bel kruh v sklenico, ki jo je tiščala med kolena. Kadar je nesla žlico v usta, je pogledala na Francko. Nežka je zajtrkavala v postelji in si je polila s kavo ves obraz.

„Če misliš, pojdi!“ je rekla mati, ko je Francka hitela, da bi popila vročo kavo. Počesala se je bila že in umila in samo jopo je bilo še treba obleči. Od daleč se je nekaj oglasilo, drdralo je po klancu navzdol, zmerom bliže in zmerom glasneje. Francka je nagnila sklenico in par kapelj rumene kave ji je padlo na srajco. Voz je bil prišel izza ogla, že je bil skoro pred hišo. Francka ni pogledala na klanec, toda vedela je, da prihaja Kovačev voz. Oblačila si je jopo, ali podloga se je bila razparala in roka ni mogla skozi rokav. Francka je zajokala.

„Torej hiti, otrok neumni! Ne vekaj!“¹⁹ Mati je sedela še zmerom na skrinji, sklenico med kolena, in je gledala, kako se je Francka oblačila. Nežka je sedela na robu postelje, poihtevala je in nosila v usta velike kose v kavi namočenega kruha.

Voz je šel počasi mimo hiše, voznik se je nagnil malo v stran in je zaklical s surovim glasom: „Kje pa ste? Ne bomo čakali!“ Francka je tekala po izbi, Bog vedi, kaj je iskala. V robec je zavila velik kos kruha, molitvenik s koščenimi platnicami je držala v roki, tudi ruto je že imela na glavi, nerodno zavezano in preveliko zanjo, tako da se je glava nekako skrila v njej. Mati je položila desetico²⁰ na mizo in je dejala: „Pametno rabi denar in ne zapravljaj!“ Francka je spravila desetico in sredi nemira in hlastanja jo je izpreletelo sladko: samo o Veliki noči in o Božiču je imela v roki bakren krajcar²¹ in je hodila z njim celo dolgo uro med

¹⁸ sklenica – steklenica; tu verjetno skleda

¹⁹ vekati – jokati

²⁰ desetica – srebrn kovanec za deset krajcarjev

²¹ krajcar – nem. kreuzer, najmanjša denarna enota

šatori pred cerkvijo. Ko se je še ozrla med vratmi na mater in sestro, je bil njen pogled poln hvaležnosti in ljubezni.

Voz se je pomikal počasi mimo, nekdo je zaklical: „No, vozi!“ in zdrdral je po klancu navzdol. Francka se je prestrašila, da ji je zamrgolelo po obrazu, a nato je pritisnila kruh in molitvenik tesno k sebi, sklonila glavo ter tekla za vozom po hreščečem kamenju. Ženska se je okrenila na vozu: „Kaj pa tečeš? Saj bomo čakali pri malinu!²²“ Francka se je spoteknila ob velik kamen, kmalu bi bila padla in postala je ter se oddehnila. Mislila je že, da ji uide voz izpred oči, po klancu, po dolini, za hrib, in strah ji je bil stisnil srce. Ruta se ji je bila nagnila za vrat, v lica ji je bilo vroče in pod pazduho je čutila mokroto. „Pri malinu bodo čakali,“ je slišala z voza in šla je počasneje z drobnimi koraki, sklonjenim životom; na hoji se ji je poznalo, da je nastopila romarsko pot. Gledala je za vozom in če je za hip izginil za oglom, je pospešila korake.

Solnce se je že skoro vzdignilo do vrh hriba, nebo je bilo vse rdeče in zgornje hiše na holmu so se svetile v nedeljski beloti. V dolini spodaj pa so še ležale sence in vrbe, ki so stale na obeh straneh ob potoku, so trepetale v rosi. Voz je drdral zmerom hitreje po ovinkih v dolino in tudi Francka je hitela. Tam daleč na desni, v kotu doline, je stal ob vodi malin, skrit za visokim drevjem. Lepa bela cesta je držala do njega v ravni črti; voz je že zavil nanjo; ker je bila pot gladka in trda, se je pomikal še hitreje in Francka se je spustila v tek.

V dolini je bilo hladno in tiho; temnozeleni voda potoka je bila mirna kakor ribnik; samo od daleč se je začulo časih zamolklo šuštenje; tam je tekel potok preko belega kamenja, ob razritem bregu, napravil si je spodaj okroglo, globoko kotanjo, iz katere se je odtekal trudno in pokojno v dolino. Ob poti se je dvigal tupatam visok jagned; vršički so se časih nalahko zazibali v vetru in listje je trepetalo enakomerno.

Ko je Francka opazila, kako je bila razdalja med njo in vozom zmerom večja, jo je obšel iznova strah, da bi pozabili nanjo in bi jo pustili zadaj. Noge so ji bile že

²² malin – mlin

težke in dihala je hitro in naporno; na levi nogi jo je žulil čevelj in peklo jo je, kakor da bi stopala po žerjavici. Malin ni bil več daleč; koncu ceste se je videla gruča dreves, voda je šumela glasneje. Francka je videla, kako je zavil voz počasi na levo, slišala je, kako je ropotal zamolklo preko mosta ter se ustavil na oni strani, kjer se je svetil novopobeljen zid. Tekla je in merila z očmi pot, ki je bila pred njo zmerom enako dolga; zdelo se ji je, da premika noge kakor v sanjah in se ne more geniti z mesta. Grlo se ji je začelo stiskati in jokala je, — toda brez solza, tiho in skoro mirno, kakor da bi tekel zraven nje nekdo drugi in bi zamolklo in pritajeno jokal, ona pa da bi samo poslušala. Dvoje ljudi je prišlo iz malina, mož in ženska; kobacala sta se počasi in nerodno na voz, drugi so vstajali in premikali deske, ki so bile položene preko rdečepobarvanih lestvic. Naposled je skočil na voz tudi voznik, zavihтел bič, zaklical je in konja sta potegnili. Nihče se ni ozrl; govorili so med sabo in so se smejali in se niso spomnili nje.

Francka je zakričala; krik je prišel sam in nenadno iz prsi, nezavedno. Skočila je preko ceste na drugo stran, kakor da bi bilo tam bliže. Sklonila se je še bolj, odprla je usta in je tekla. Čizmi so se ji bili odvezali in so peketali kakor coklje. Že je prišla do mostu, do malina. Tam pa se je cesta spet dvignila in spet je bila grapava in kamenita; vili so se navzgor še bolj strmi klanci nego na drugi strani. Hrib je bil poraščen z redkim bukovjem; gladkokožne krevljaste veje so segale časih preko ceste.

Konja sta bila krepka in spočita in voz je drdral zmerom enako, dasi je šlo navzgor. Po posebno strmih ovinkih sta stopala konja korakoma in grivasti glavi sta kimali. Kadar je Francka opazila, da se pomika voz nalahko, je skočila, kakor da bi jih hotela dohiteti z enim samim korakom; toda život se je vzpenjal naprej, noge pa so ostajale zadaj in so bile težke in nerodne. Časih se ji je zdelo, da se je nekdo ozrl in pred motnimi očmi je nekdo pokimal in je zamahnil z roko in voz se je ustavil. Ali kakor je tekla, je tekel tudi voz; ni se bil ustavil in nihče ni bil zamahnil z roko.

Francka je začela klicati, toda glas je bil šibak in hripav in ker je voz ropotal, je pač niso mogli slišati. Noge so se premikale zmerom počasneje in koraki so bili

zmerom manjši. Časih se ji je celo zdelo, da se pomika nazaj, da ji uhaja pot izpod nog, kakor da bi hodila po vodi s tokom in bi valovi pod njenimi nogami hiteli pred njo v daljavo.

„Čakajte! Čakajte!“

Kamenje jo je oviralo in tako je poskakovala s te strani ceste na drugo, ali pot je bila povsod razrita in posuta z velikim ostrim kamenjem in voz je bil zmerom enako daleč. Kadar je zavil za drevje, jo je izpreletel mraz in obšlo jo je, da ga ne ugleda nikoli več in da izgine po hribu navzdol za zmerom. Domislila se je, da bi presekala ovinke in da bi tekla naravnost skozi gozd po bližnjicah. Skočila je preko jarka, na travo. Ali komaj je tekla deset korakov, jo je zgrabil strah, da bi izgrešila pot in da bi se izgubila; vrnila se je na cesto in dolga robida jo je oprasnila po licu. Ko je skočila, je stopila na trakove desnega čizma in trakovi so se odtrgali. Francka je postala, zajokala je naglas in je tekla dalje.

Dospeli so že vrh hriba; tam je držala pot po grebenu v dolgi črti, ki se je samo tupatam nekoliko nagnila ali se zbočila, kakor da bi se hotela ogniti skupini starih dreves. Časih se je zasvetilo skozi listje in se je videlo daleč po ravnini, ki se je lesketala v solncu. Najprej je prišel voz po klancu gor; konja sta bila že malo trudna; stopala sta trdo, da se je trl pesek pod kopiti in nagibala sta glavi skoro do tal. Romarji so bili veseli in kričeči ženski glasovi so odmevali po gozdu. Za vozom je prišla Francka, sopla je daleč zadaj; z voza se je videla majhna in drobna, kakor da bi se pomikala po cesti smešno narejena, vsa zaprašena in posvaljkana punca iz cunj. Tudi njen glas je bil tako tenak in slab — kakor da bi jo nekdo v svojo zabavo stiskal za prsi in bi cvilila. Tako je teklo za vozom, teklo venomer in jokalo s tistim tánkim, cvilečim glasom. Obrnila se je na vozu debela in nerodna ženska, da bi se popravila na sedežu in ko se je obrnila, je pogledala dol po cesti in je opazila Francko.

„Poglejte, no še zmerom teče za nami tisti otrok, Drmaškina Francka! ... Hé, deklè, kaj si znorela?“

Francka se je pognala naprej; slišala je, da jo kličejo in da jim je hudo, ker so bili pozabili nanjo. Pognala se je naprej in je tekla hitro in lahko; vsa utrujenost jo je minila in solze so se posušile, kakor da bi jo bil kdo obrisal po licih s hladnim robcem.

Tudi drugi so se obrnili in so gledali; voznik je gnal.

„Glej, pa res še zmerom teče ... deklè neumno!“

Žirovec, ki je bil vesel človek, je zaklical:

„Sliš, dekle, kaj pa hodiš: stopi gor! ... Teče kakor pes za vozom; stavim, če bi jo z bičem podil nazaj, da bi spet prišla za nami!“

Druga romarica, suha in gubasta ženska s košaro v naročju, se je usmilila in je zavpila:

„Tak ne bodi neumno, dekle, pa ne teci; kako je neumno!“

Pogledala je jezno in je pljunila z voza.

Pogovori so utihnili; vsi, romarji in romarice, so gledali nazaj na tisto smešno in zaprašeno punco iz cunj, ki se je pomikala za vozom. Voznik je gnal.

Francki se je bilo izprva zazdelo, da se voz ustavlja, da stopajo konji samo še korakoma in da bodo precej zavili malo v stran ter čakali nanjo. Skakala je lahko in veselo preko kamenja, preko blatnih luž, ki so bile ostale izza poslednjega dežja v senci košatih bukev. Ali kmalu je zapazila, da ni razdalja med njo in med vozom še nič manjša in postala je, da bi videla natanko: voz je hitel kakor prej in voznik je sedel sključen spredaj, v levici je držal vajeti, v desnici bič.

„Čakajte! Čakajte!“

Zakaj ne čakajo, ko so jo videli in so klicali, da naj stopi gor? Nerazumljiva groza jo je obšla in mraz ji je bilo v hrbet, kakor da bi ji pihal hladan veter za vrat in po telesu dol.

„Nečejó čakati!“ jo je izpreletelo hipoma, zgrabilo jo je kakor s trdimi rokami. Vidijo in nečejó čakati; sedé na vozu in gledajo, kako teče za njimi in vpije in joka; pa se smejejo; prijetno sedé, roke uprte ob kolena, glavo malo sklonjeno in se smejejo na tihem, kakor tisti žid v cerkvi, ki sedi ob strani in gleda, kako bičajo Jezusa.

Skočila je čez mlako, levi čížem se je sezul in je odletel v stran, spoteknila se je in je padla. Vstala je hitro, komaj da se je bila doteknila tal in je tekla z eno obuto, drugo boso nogo. V boso nogo ji je bilo hladno in je tekla laže, zato si je sezula še drugi čížem. Toda kmalu je čutila ostri pesek in s prsti se je zadevala ob kamenje tako, da so krvaveli. Žalostna je bila, da bi sedla v travo in umrla. Nič več ni bilo nemirnega strahu in nemirnega upanja — samo velika žalost, ko bi se človek skril kam v temo in bi ne potožil nikomur.

„Nikoli jih ne doidem!“ si je mislila in zazdelo se ji je, da bi jih ne došla nikoli, če bi tekla za njimi do konca sveta in do konca življenja. Ta misel je bila žalostna, ali tako mirna, da se je spominjala na vse druge reči, kakor da bi sedela v kuhinji ali da bi ležala na postelji, ne pa da bi tekla z okrvavelimi nogami za vozom, ki je daleč kakor solnce na nebu. Tako se je spomnila na tisti večer in na svetlo židano ruto, ki je bila razgrnjena po mizi in ki je tako sladko zašumela, če se je človek doteknil z roko. Zazdelo se ji je, da ne doide nikoli voza in nikoli židane rute in da bo zmerom vse tako pusto in žalostno. Če bi tekla do konca sveta in do konca življenja, bi ne dohitela voza ne židane rute, ne maslenega kruha ... vse veselje pred njo in ona zadaj z okrvavelimi nogami.

Bolelo jo je že telo in zibalo se ji je pred očmi. Mislila je, da bi kar postala in sedla ter se odpočila, ali ko je tako mislila, je tekla venomer in je tiščala k prsim čížme in kruh in molitvenik ...

Kovačev hlapec, plečat in rdeč fant, se je obrnil k vozniku:

„No, pa malo počakaj ... naj se obesi gor otrok ... Kako ti teče!“

Konja sta stopala polagoma, voznik se je malo okrenil in je gledal nazaj.

„Zdaj teci! Dolgo ne bomo čakali!“

Francka je tekla hitro, ali njeni koraki so bili že tako drobni, da ni hodila hitreje od konj, ki sta stopala široko in trdo.

„Teci! Teci!“ so klicali z voza in v Francki sami je klicalo z glasom polnim strahu in bolečine: „Teci, Francka, teci, teci!“ Noge so se omahovale ter se nerodno opletale, zanašalo jo je na to in na ono stran ceste.

„No viš, zdaj pa ne teče! ... Hé, če misliš!“

Francka je sklanjala glavo globoko, kakor truden konj; usta so bila odprta in sopla je naglas, hripavo; oči so gledale, ali videle niso ničesar razen voza, ki se je zibal, kakor da bi se tla majala pod njim.

„Hi-i!“

Planila je, skočila, zadela se je že voza, vzdignila je roke ter se naslonila s komolci, da bi se pognala gor ... Voz se je stresel, švignil je izpred oči, udarila se je s čelom ob rob ter je padla na tla.

Ležala je na kolenih in na obrazu kakor da bi molila; kruh je ležal na pesku, molitvenik je držala v iztegnjeni roki.

Hlapec je skočil z voza in se je sklonil čez Francko.

„Vstani! Ali si se hudo udarila?“

Prijel jo je za rame z debelimi, težkimi rokami in jo vzdignil nalahko. Na njegovem širokem obrazu je bilo nekaj mehkega, skoro otroškega. Vzel jo je v naročje, nato je pobral še kruh in čišme in jo je nesel na voz. Francka je odprla oči, pogledala mu je v obraz in tako sladko ji je bilo, da mu je dela roko okoli vratu. Posadil jo je poleg sebe, zaklical vozniku: „Poženi!“ in voz je zadrdral po ravni cesti med košatim bukovjem ...

Zmerom bolj se je svetilo izza listja; solnce je že prodiralo globoko v gozd, velike svetle lise so se lesketale med sencami na poti in na mahu; časih je stopilo drevje v stran in za trenotek, ko je šinil voz mimo, se je videlo dol po ravnini, kjer

so se razprostirali zeleni travniki. Pot se je že nagibala, spustila se je naposled v klanec in kamenje je hreščalo ter se trlo pod zavrtimi kolesi.

Francka je gledala po ravnini z velikimi, veselimi očmi. Zatrepetala je časih in zaihtela, kakor po dolgem jokanju. Nad čelom, kjer se je bila udarila ob voz, se je prikazala siva buška. Gole noge so bile vse oprasene, na prstih se je mešal prah s krvjo. Ruta je ležala okoli vrata in lasje so bili razmršeni. Ali kakor je gledala Francka dol v dolino, se ji je obraz čisto izpremenil, gorel je v zdravi, krepki rdečici, ustnice so bile napete, temno rdeče, kakor pomalane²³ s papirjem, ki je cikorija²⁴ zavita vanj, oči so sijale mirno v senci dolgih trepalnic in časih so zamežikale od svetlobe, ki je lila z neba zmerom žarneje po vsej božji zemlji.

Kakor da bi bila umrla, ko je ležala na kolenih in na obrazu in ni več slišala in ne videla ničesar in kakor da bi se vozila zdaj proti svetim nebesom nebeškemu veselju nasproti ...

Romarska Gora se je vzdignila od daleč. Zazvonilo je tam gori z zamolklim zvokom in zazvonilo je tudi naokoli po drugih cerkvah, po vseh holmih in hribih, vmes se je slišal lepi glas velikega zvona farne cerkve sv. Pavla. Ves zrak je bil poln prelepe pesmi, ki je zazvenela časih glasno in mogočno, da so se dvigali glasovi prav gor do solnca in je potem polagoma ugašala, tako da je bila podobna samo še trepetajočemu zdihi.

Voz je došel na ravnino, na široko, gladko veliko cesto. Ob cesti je stala tuptatam hiša – vrata zaklenjena, okna zabita: vse je bilo na Gori. Dohajali so romarji in romarice, prehiteli so bili velik voz, ki je bil ves natlačen, da sta ga komaj vlekla kljusasta konja. Romarji, ki so hodili peš, so zavili kmalu na drugo pot, ki je držala preko močvirja in se je vzpenjala potem strmo na hrib; in pomikala se je navzgor dolga vrsta, podobna vrsti črnih mravelj.

²³ pomalan – pobarvan

²⁴ cikorija – kava revežev, kavni nadomestek, pridobljen iz korenine cikorije oz. navadnega potrošnika

Na vozu si je bila Francka spet obula čizme. Ob žakljevini, ki je ležala na dnu voza, si je obrisala prah. Popravila si je tudi lase in si je prevezala ruto. Časih je posegla v žep, da bi videla, če ni izgubila desetice. Vsa žalost je bila že daleč zadaj, izginila je tako čisto in brez sledu, kakor so izginile sence, ki so ležale še malo prej po vsej dolini in jih zdaj nikjer več ni bilo. Samo telo se je še stresalo – kakor se stresa listje v rosi, kadar zasveti zora.

Počasi je vlekel voz po ovinkih. Došel jih je sredi hriba lahek koleselj²⁵; sedel je v njem župnik od sv. Pavla. Moški so se odkrili, ženske so pozdravile z zategnjenim glasom, s kakršnim odgovarjajo pri litanijah²⁶. Koleselj je švignil mimo in se je kmalu skril za drevje. Od zgoraj je prihajal šum, ki je bil zmerom glasnejši, kakor da bi se bližali slapu. Ves skrivnost in prazniški je bil ta šum – Francki je bilo, da stopa s sklonjenim životom in pobožno povešenimi očmi v veliko cerkev, kjer buče orglje in je zrak poln dišečega kadila. Izza drevja se je vzdigalo visoko sivo zidovje. V stolpu je zvonilo k deveti maši, ali zvonjenje se je slišalo v bližini nerazločno, kakor da bi prihajalo iz zemlje.

Pred veliko hišo, gostilnico, se je voz ustavil, ženske so stopale počasi dol, ker so jim bile noge odrevenele in hlapec je zavlekel prazen voz na dvorišče. Francka je stala in ni vedela, kam bi se obrnila; od velikega šuma – kakor ob nedeljah pred cerkvijo – in od kričanja ljudi, ki so prihajali v gručah mimo, se ji je vrtilo v glavi; šla je za vozom. Hlapec se je ozrl nanjo in se je zasmel.

„Le pojdi, te bomo že čakali. Po kosilu pojdemo.“

In ko je šla, je še zaklical:

„Nič se ne boj, te bomo že poiskali!“

Šla je med ljudmi po klancu in je prišla na velik prostor, ki se je razprostiral pred cerkvijo. Cerkev je bila stara in velika, sivo zidovje je kipelo skoro do neba, tako da so bili kostanji, ki so rasli ob zidu, čisto pritlikavi. Velika vrata so bila na stežaj odprta; široke kamenite stopnice so držale do vrat in ljudje so hodili venomer gor

²⁵ koleselj – udoben odprt voz, v katerem se lahko vozi več oseb

²⁶ litanije – krščanske molitve s ponavljajočim se odpevom

in dol. Iz cerkve se je slišal zvonek glas — pridiga je bila. Od oltarja se je svetilo od prižganih sveč in od zlata in srebra, tako da so oči zamežikale, če so pogledale gor. Pred cerkvijo je bilo brez števila belih šatorov in tam so bile naprodaj lepe in drage reči. Francka je tiščala desetico v roki in je hodila v gneči — bilo ji je kakor v sanjah. Pred vsakim šatorom so se trli ljudje in Francka se je komaj prerila, da bi gledala. Prodajavke so kričale venomer, vse so bile debele in rdeče. Ženske so se prepirale, ogledavale svete podobe, svetinje, molke, križce, sveče, in blago za obleke, predpasnike, nogavice, rute ... Vse je govorilo vprek, glasovi so se križali, spajali, so se dvigali in so pojemali, tako da je bilo vse en sam nerazločen šum. Francko je nosilo, kakor da bi plavala. Zdaj jo je zaneslo čisto blizu cerkve, tja k šatorom, kjer so prodajali sveče, svetinje in molke za pobožne romarice; potem jo je neslo počasi nazaj proti šatorom, kjer so bile nakopičene medene slaščice. Tiščala je desetico v roki, ali zdaj ji še ni prišlo na misel, da bi kupovala; gledala je samo in tako ji je bilo, kakor da bi okušala od vsake lepe stvari, ki so jo oči ugledale in kakor da bi bilo vse to pripravljeno zanjo.

Tok jo je nesel spet navzgor, proti cerkvi in opazila je, da stopa že po stopnicah. Od vseh strani so vreli ljudje — zvonilo je k deseti maši, ki jo je daroval župnik od sv. Pavla. Med vratmi so se gnetli, niso mogli naprej; nekateri so še prihajali od devete maše in tako se je časih ves tok pomeknil prav do stopnic, nazaj, potem pa se je pognal siloma spet do vrat. Ljudje so molčali in so rili s komolci. Velika gneča je bila pred kropilnim kamnom. Trikrat se je bila prerila Francka do njega in trikrat jo je zaneslo v stran; iztegala je roko, da bi pomočila prste v blagoslovljeno vodo ter se prekrižala; toda ni se mogla geniti in doteknila se je samo ust z mokrim palcem; do čela ni mogla seči, ker so ji tiščali roko k životu.

Zacingljali so zvončki, orglje so se oglasile na koru, oblak dišečega dima se je vzdignil izpred oltarja.

Francka je stala sredi cerkve, ob klopeh. Polagoma se je spustila na kolena, sklonila je glavo in je odprla molitvenik. Obšlo jo je nekaj neizmerno lepega in sladkega in zajokala bi od sreče. Brala je počasi, od črke do črke, lepe mašne molitve; ustnice so se premikale, oči so bile rosne in lica so gorela. Iz znanih

skrivnostnih besed, ki jih človek bere in ki begajo medtem njegove misli po tujih krajih, med grehi prejšnjega življenja, med upi prihodnosti, je vstajala globoka sladkost in je polnila srce do vrha, vstajalo je iz njih cingljanje zvončkov pred oltarjem, mogočno petje orgel in duh kadila, ki je plaval nad glavami in je legal na vse pobožno ljudstvo, kakor blagoslovljen pajčolan. Francka si je komaj še upala izgovarjati besede, ki so stale tam napisane z velikimi črnimi črkami in so ji gledale v obraz, mirno in skrivnostno, kakor Mati božja z oltarja; drobno telesce se je nagibalo zmerom niže, glava se je sklonila in solze so ji kapale na molitvenik. Vsi grehi so ji prišli na misel, ki jih je storila, mati ji je prišla na misel in Nežka, in vsi, ki je zdaj mislila nanje, so se ji zasmilili in čutila je, da je bila grešila nad njimi, da jim je storila mnogo hudega. Klečala je kakor v oblaku; oči so komaj videle od svetlih solza in nog ni čutila. Zazdelo se ji je celo časih, da se premika, da se vzdiga in da plava kleče — kakor v sanjah, kadar je mislila, da širi roke in da leti stoje preko rumenega pšeničnega polja, tako da se noge niti ne dotikajo klasja — in vse, cerkev, oltar, Mati božja na oltarju, vse je plavalo mirno in počasi navzgor, v megli dišečega kadila, izza katere so trepetale luči neštevilnih sveč.

Tako se je ob tej uri, polni ljubezni in hvaležnosti, ločila njena duša od telesa, ki se je treslo majhno, trudno in ubogo na trdem kamnu ...

Po maši je hodila Francka mimo šatorov; hodila je počasi, oči so ji bile zastrte, če se je kdo zadel obnjo in jo potisnil v stran, ni čutila. Kupila je svetinjo in piškotov za Nežko; ostali so ji trije krajcarji in zavezala jih je v robec. Pred cerkvijo se je polagoma praznilo, ljudje so bili odšli v gostilnico, ali pa so sedeli na travi in so kosili; nekateri so se bili že vrnili domov in globoko dol na klancu so se pomikale pisane gruče proti dolini. Francka je šla na dvorišče, vzela je kruh z voza in je šla na ono stran dvorišča, za gostilnico, od koder se je videlo daleč dol po ravnini. Vse se je tam bleščalo, srebrn prah je pregrinjal vso daljavo; pod hribom, ki se je komaj razločeval iz prahu, se je svetilo nekaj belega — Ljubljana. Francka je gledala kakor začarana in srce ji je tolklo od sladkega nemira. Ljubljana — čudovita lepa in čudovito daleč, lepa in daljna, kakor nebesa sama. In ko je gledala natanko, je razločila polagoma bleščeče stolpe, bela poslopja, ki so pač

velika in stoje tam, kakor cerkev poleg cerkve. Daljna je Ljubljana, nogam nedosežna; Francka si je želela tjà, ali želela je tako mirno in veselo, kakor si je želela časih v deveto deželo, kjer je vse iz cukra in pogače, in kakor si je želela v nebesa, kjer so angeli.

Ob tej uri je bila njena duša kakor studenec in nič bridkosti ni bilo v njej.

Hlapec je prišel iz gostilnice in jo je poklical; dal ji je kozarec vina in pečenke, v papirju zavite.

„Viž²⁷, kakšna buška se ti je naredila!“ je rekel in se je doteknil njenega čela z debelimi prsti. „Pij in jej, ne pojdemo še kmalu.“

Vrnil se je v gostilnico, Francka pa bi bila rada, da bi še ostal. Izpila je vino in vesela je bila; zaželela si je, da bi pripovedovala in da bi se smejala. Pol pečenke je zavila v papir in jo spravila za mater in za Nežko.

Ženske so se bile zamudile dolgo in bilo je že pozno, ko so se napravljali na voz. Solnce je bilo daleč na zahodu in vsa pot je bila v senci. Šele v dolini se je spet zasvetilo, ali kolikor bolj so se bližali hribovju na drugi strani, tem hitreje jim je prihajal mrak naproti in že sredi doline so se srečali z dolgimi sencami, ki so lile navzdol, zagrinjale polje in travnike ter segale počasi na nasprotni strani po holmih in hribih navzgor. Francka je pogledala nazaj — tam se je dvigala romarska Gora, že do polovice v senci, in po vseh potih in cestah so se vračali romarji, križem so drdrali vozovi in od daleč se je videlo, kakor da bi stali zmerom na istem mestu in bi se nič ne premikali.

Prišli so v gozd, v hladno senco, drevje je tiho šuštel naokoli. Konja sta vlekla počasi, voznik ni priganjal. Ženske so govorile zelo naglas, moški so se smejali; vsi obrazi so bili rdeči in veseli. Francki je bilo prijetno, zaspala bi. Sedela je poleg hlapca na prvi deski za voznikom; njena glava je slonela ob njegovi roki, v naročju je imela molitvenik in piškote in pečenko in še kos kruha, ki ji je bil ostal. Ni se genila — zmerom bi sedela tako, vozila bi se do konca sveta, v hladni senci,

²⁷ viž – vidiš

mimo drevja, ki je nalahko šumelo. Slišala je samo še nerazločen šum, videla je samo sence, ki so se pomikale mimo, a zdelo se ji je, da voz stoji, da gre drevje mimo. Bili so že na dolgem grebenu, vozili so že spet navzdol, zašumelo je močnejše nedaleč pred njimi in voz je stal pred malinom. Francka se je zdrznila, odprla je oči in nekaj težkega ji je kanilo na srce, grenák spomin na nekaj žalostnega, nejasnega, že polupozabljenega.

Tema je bilo skoro, ko so dospeli na vas. Vsak hip je voz postajal in ljudje so stopali z njega. Tudi Francka je stopila dol blizu hiše; noge so ji bile trde, neokretne; šla je počasi – bilo ji je, kakor da bi bil to čisto tuj kraj, ki ga je videla samo nekoč v sanjah.

Mati je stala na pragu.

„No, da si le prišla!“

Francka je dela na mizo pečenko in kruh in piškote; mati in Nežka sta jedli. Odvezala je robec in je dala materi tri krajcarje in mati jih je spravila. Hotela je pripovedovati – ali nekaj ji je branilo; pogledala je Nežko in mater in ni pripovedovala.

„Kaj pa imaš na čelu?“ je prašala mati.

„Udarila sem se, ko sem tekla za vozom.“

„Potolci se, neroda!“

V Francki se je zgenilo nekaj grenkega, ali umolknilo je takoj.

Napravila se je precej spat, odela se je preko oči in je zaspala.

Ko je zatisnila trepalnice, je stopil k njej Kovačev hlapec, lepo oblečen in čisto drugačen; in tudi ona je bila lepo oblečena in na glavi je imela venec kakor ob prvem obhajilu. Hlapec je bil močan in velik in jo je vzel v naročje in jo je nesel daleč, zmerom dalje in zmerom navzgor – romarska Gora in Ljubljana, vse je bilo pod njima v senci, pred njima pa je bila nebeška luč. In spodaj pod romarsko Goro je drdral po klancu voz in za vozom je tekel ubog otrok, uboga Francka, v

zapršenem, zakrpanem krilu, noge okrvavele, oči vse solzne; jokala je in vpila, ali voz je drdral in smejali so se. Tako je tekla dolgo, dolgo, do konca sveta, do konca življenja, dokler ni padla na obraz in na kolena.

Francka v beli obleki in z vencem na glavi je gledala navzdol in tudi hlapec je gledal in njegov obraz je bil usmiljenja poln.

II. Fanny

Ko je imela Francka štirinajst let, je šla služiti.

Prej drobna in majhna, da se je bala vetra, če je šla po hribu, je zrasla čez noč in sloko telo se je polagoma izlivalo v nežne ženske oblike. Obraz je bil bel, kakor da bi nikoli ne bil gorel v solncu; ustnice so bile rdeče, velike, malo odprte, da so se kazali močni zobje, oči so gledale jasno in toplo pod močnimi obrvmi. Taka je bila Francka, ko je imela štirinajst let in je šla služiti.

Samotno in tiho je bilo v Leševju; morda se je zdelo Francki tako samotno in tiho, ker je bila hiša pusta, kakor velik grob. Vas je bila majhna – komaj deset hiš – ali najbolj gosposka daleč naokoli. Bila je prva izmed vasi, raztresenih pod tistim hribovjem, ki se je dvigalo iz velike ravnine skoro v polukrogu in je skipelo časih naravnost v strmo goro, časih pa se znižalo v valovito lazovje²⁸, v prostrane zelene ravnice, v zaseke in peščene drage, iz katerih so vreli spomladi urni studenci. Izpod hribovja, kolikor daleč je segalo na obeh straneh, so izvirale vodé, ki so se družile daleč tam na ravnini v mirno reko.

Precej onkraj mosta, par korakov od kapelice, ki so jo bili ravnokar prezidali in na novo poslikali, je stalo veliko, lepo poslopje, ograjeno na dveh straneh z visokim zidom. Zid se je vlekel prav ob cesti kakšnih trideset korakov in potem ob grapavem kolovozu gor po holmu, ob prostranem sadnem vrtu. Tako je stalo poslopje kakor trdnjava, belo, svetlo in ponosno; s strogim očesom so gledala visoka gosposka okna naokoli in časih je stopil gospodar na rdeče pobarvani balkon in je kadil iz dolge pipe ter gledal dol. Stal je dolgo in se smehljaj, – kamor je pogledal, je bilo vse njegovo.

Na južno stran proti holmu gor ni mogel videti z balkona, in tam je stala zelo dolga, stara in siva pritlična hiša; komaj deset korakov od zidú in od

²⁸ laz – izkrčen svet v gozdu ali ob njem, porasel s travo, navadno z njivo

gospodarskega poslopja je strmela v mlado bogastvo predse s temnimi očmi, čemerna in zlobna. To je bila hiša vdove Mariševke, poslopje na oni strani pa je bilo Slokarjevo, ki je bil debel in vesel človek in je bogatel čudovito: letelo mu je od vseh strani, lilo mu je z neba, vrelo mu je iz zemlje. In tako je predel mrežo kakor pajk in je bil omrežil že vse po obližju²⁹; koče, ki so visele na holmu, ob klancih, so bile njegove in kar je bilo gostačev in kočarjev, so bili vsi njegovi delavci – na žagi, na polju, v gozdu, in preko sto ljudi iz cele fare mu je delalo v opekarnici. On sam je stal na balkonu in se je smehljaj, zvečer pa je popival v glasni družbi.

Francka je služila pri Mariševki. Vdova je bila stara in suha, na obrazu in na rokah je bila koža vsa zgrbljena, oči so gledale jezno in nezaupljivo. Hodila je v copatah, tako da se nikoli ni oglasil njen korak: vse je bilo tiho in prikazala se je nenadoma, da je človeku zastala kri, ko jo je ugledal. Tudi govorila ni naglas, ali njeno šepetanje se je glasilo daleč, bilo je podobno sikanju. Hrup ji je bil tako zoprni, da je zbolela in da je ležala časih ves dan z obvezano glavo, če je nenadoma zabučalo ali zašumelo v bližini. Kadar je grmelo, je ležala v postelji, odeta čez glavo in je stokala, kakor da bi jo tolkli s pestjo po obrazu. In kakor nenaden šum, tako ji je bila zoprna nenadna svetloba – okna so bila zmerom zagrnjena in vse sobe so bile v polumraku, celo okence v hlevu je bilo z desko zabito, dasi ni prišla Mariševka nikoli v hlev. Oblečena je bila zmerom črno in pobožna je bila; ob nedeljah se je oblekla v črno žido, glavo je zavila v črno čipkasto ruto in tako se je peljala v starem vozu z veliko streho od zelenega platna k veliki maši v trg, ki je bil pol ure od Leševja – če je stal človek pred kapelico ob mostu, je videl bele hiše, ki so se svetile onkraj travnikov.

Skopa je bila Mariševka in zato je vzela Francko, da je imela po ceni deklo, hišno in natarico; samo za hlapca je ni mogla imeti, ker je bila še prešibka. Hlapec je bil mlad fant, dolg, polugluh in bebast, ki je delal neprestano in se je zmerom smejal; Mariševka mu ni dajala nič denarja, on pa jo je spoštoval in se je je bal. Za

²⁹ obližje – najbližja okolica

delo na polju je jemala ženske, siromašne gostače³⁰ iz Virja in jim je plačevala po desetico na dan; zdihovala so, ali prišle so vendar vsako leto in celo prosile so. Mariševka je bila dobrotnica in ko ji je nekoč kajžar³¹, ki mu je žugala s tožbo, ker ji je bil sin njegov ukradel puhlo repo z lehe, očital skopost in umazanost, je vila roke in se je jokala od resnične žalosti.

Tudi gostilnico je imela Mariševka, človeka pa ni bilo nikoli nobenega. Le ob nedeljah se je kdo izgubil v to veliko pusto sobo, toda ni ostal dolgo; dišalo je, Bog vedi zakaj, po plesnobi, časih celo po mrličih. Gost je bil tih in plah, oziral se je postrani in je plačal in je šel. Tako ni bilo napósled nikogar več. Kozarci pa so bili vsak dan pomiti, očejene so bile žlice in vilice, vsak dan je Francka pometala in brisala in pomivala. Tako je velela Mariševka in stopala je po copatah in je gledala, da se je godilo vse po njenih zapovedih. No, Francka je lahko pometala in brisala – zmerom je bilo vse, kakor pokrito s prahom, s pajčino prepreženo. Celu muham ni bil zrak pogodi: nikoli ni zabrenčalo na oknu, na steni.

Časih je prišla mati iz domače vasi, ki je bila daleč onikraj hribov. Prišla je in Francka je prinesla kruha in kozarec vina in potem sta sedeli z Mariševko v veliki mračni sobi in sta šepetali, Bog vedi kaj, cele dolge ure. Mati je bila babica in je bila nesla Mariševki edinega otroka h krstu – sin je bil in je umrl za ošpicami, ko je bil komaj tri leta. Zdaj je imela mati malo zaslužka; druga babica je bila v trgu, mlajša, bolj debelejša in zgovornejša in ljudje so jo rajši klicali. Mati je gledala časih od daleč za njo in njen pogled je bil srep in hudoben.

Tako sta sedeli z Mariševko in obe sta bili zlovoljni in resni – dvoje koščenih rumenih obrazov, dvoje šilastih nosov, ustnice tanke, oči majhne, srepo motreče, kakor da bi gledale same zlobne sovražnike vsenaokoli. Če bi sedeli tako opolnoči in bi človek odprl duri³² in pogledal po sobi, bi mu oledenela kri od strahu. Kadar je mati šla, je vzela s sabo Franckin denar in jo je opominjala, naj dela in naj bo gospé hvaležna. Francki pa je bilo laže, ko je videla skozi okno, kako

³⁰ gostač – kmečki najemnik

³¹ kajžar – pripradnik kmečkega stanu, lastnik ali najemnik skromne hiše (kajže) z malo zemlje

³² duri – vrata

je stopala mati nekoliko sključena, zavita v dolgo temno ruto, po grapavem kolovozu navzdol.

Nekoč je prišel človek — oblečen v dolg kožuh, visoko kučmo na glavi — in je hotel govoriti z Mariševko. Iskali so jo, ni je bilo. Francka je lezla po temnih lesenih stopnicah na podstrešje. Kakor v grobu je bilo tam — tiho, zadehlo, vzduh je bil poln trohnobe. Skozi okroglo okence je sijal pramen svetlobe; nekaj se je tam zgenilo — Mariševka je stala ob oknu. Strašen je bil njen obraz — podoben tistim zavrženim angelom v cerkvi, ki so padali pred svetlim mečem svetega Mihaela dol v brezdanje peklo: neskončna bolečina na njih spačenih obrazih je bila ostudna, zoprnemu zasmehu enaka. Mariševka je gledala na ponosno poslopje, ki se je dvigalo tam za dolgim zidom, sredi prostranega vrta v pomladanski lepoti, in zato je bil njen obraz spačen in je bila bolečina na njem toliko, da je bila podobna ostudnemu zasmehu. Ko jo je Francka ugledala, je zakričala, omahnila ter pobegnila po stopnicah. Mariševka je prišla dol in njen obraz je bil miren in mrzel in oči so gledale strogo in lokavo kakor zmerom.

Tako je bila Francka uklenjena v zakleti hiši. Služila je že leto dni — tiho je stopalo življenje dalje, ni motilo spanja bolni Mariševki. In v tej samoti se je Francka izpremenila. Delala je naporno od zgodnje zore do večera, ko je sopla že zunaj globoka noč, — a samo roke so bile malo raskave, rdeče in težke. Obraz pa je bil zmerom bolj nežen, zamolklo bel — kakor senca je legla nanj skrivnostna samota zaklete hiše. In oči so bile velike, mirne; komaj zavedne, žalostne, koprneče sanje so gledale iz njih. Stopala je nalahko z nekoliko upognjenim životom; doma je hodila tako, da bi ne vznemirjala Mariševke in noge so se privadile. Tudi njen glas je bil mehak, miren, skoro pretih. Že je bila v vsem gibanju malo podobna tistim sencam, ki so prihajale na večer, se plazile po dvorišču, po veži, po sobah in ki se jih je Francka bala, ker ni vedela, odkod prihajajo.

Vsa hiša je bila polna velikega hrepenenja, ki je bilo grenki zavisti enako. To je bilo hrepenenje umirajočega po življenju. Zmerom niže in teže je legala smrt na zakleto hišo in na ljudi, ki so v njej zdihovali in hrepeneli. Komaj se je še kdaj izgubil vanjo tuj človek, ogibali so se je kakor pokopališča. Bil je časih praznik, ko

ni bilo v gostilnico ves dan žive duše; Francko je bilo strah, ko je sedela dolge ure sama v prostrani polumračni sobi. Solnce ni sijalo nikoli niti na streho; zadaj so rasli visoki stari orehi, spredaj je bilo poslopje in od visokega zidovja so legale sence — od veselega življenja so legale sence še daleč preko strehe po dvorišču, do polja.

Zgodilo se je, da je gledala tudi Francka skozi okno na belo poslopje nasproti. Majhno je vzdignila težko zagrinjalo spodaj, sklonila se je in je gledala — dolgo, brez misli, kakor pričarana; obrvi so se strnile, ustnice so se stisnile, a srce je bilo nemirno, želelo si je bogvekam. Hrepenenje, ki je gledalo iz vsega razpokanega in oluščenega zidovja, iz temnega pohištva in ki je šepetalo in stokalo celo iz starih ubogih orehov za hišo, je leglo Francki na srce in sama ni vedela, odkod grenkoba in kam koprnenje.

Prišla je že druga pomlad, šla je mimo, kakor da bi je nikoli ne bilo, prišlo je poletje in večeri so bili topli.

Francka je šla zvečer po holmu gor — šla je, kakor da bi jo kdo vodil za roko — mimo žive meje po ilovnati stezi in potem navzdol, proti vodi. Ob ozki, zeleni vodi, ki se je vila tam tako skrita, globoka in mirna, da je bilo človeka groza, je držala peščena pot. Dolinica je bila majhna, podolgastemu kotlu podobna, ki se je odpiral samo na eni strani. Zadaj so kipele navpične sive stene, grmovje je raslo v razpoklinah. Nad izvirkom je stala na skali lesena kapelica in rdeči plašč Matere božje se je videl od daleč. Nebo je bilo zlato in rožasto in sinje; toplo in mehko je bilo človeku, če je pogledal gor. V dolinici pa je bilo že vse v somraku, drevje je bilo od daleč že čisto črno, voda je ležala tam skrita in temna, kakor hudobna kača, samo peščena pot se je svetila in pa pozlačena svetilka, ki je stala pred kipom Matere božje v kapelici; tja je segal trak svetlobe od zahoda, poslalo ga je bilo solnce posebej v znamenje vdanosti.

Francka je šla po peščeni poti, kamor jo je vodila nevidna roka. Prišel ji je naproti velik in lep človek, gosposko oblečen. Šel ji je naproti, proti večerni svetlobi, in zato je bil njegov obraz čudovito lep — kakor nebo, ki se je lesketalo tam gori,

tako da je srce hrepenelo gor in je bilo žalostno, ker ni moglo, kamor so mogle oči.

Ustavil se je pred Francko in tudi ona je stala pred njim, roke sklenjene, povešene, glavo upognjeno.

„Kdo si? Čegava si?“

Bilo ji je, da bi padla na kolena, da bi zbežala in da bi se vrnila.

„Kakšen fin obrazek — odkod si dobila ta obrazek? Tod okoli ni takih obrazov ...“

Prijel jo je za roko.

„Ali tako raskave roke! Kadar boš stala pred mano, skrij roke!“

Francka je skrila roke in on se je zasmel.

Povedala mu je, kako ji je ime, in da stanuje v zakleti hiši. Sklonil se je nekoliko in ji je pogledal pazljivo v obraz.

„Vidiš, Francka, zato sem gledal časih celo dolgo uro proti zakleti hiši. Ali nisi stala ti takrat zad za zagrnjenim oknom in ali nisi gledala skozi ozko špranjo ...?“

Francka je strepetala.

„Nisem te videl, ali vedel sem dobro, da je še utripalo v tisti veliki raki in da se je časih nekaj zgenilo tam v temi, kakor bi bil ostal notri pozabljen solnčni žarek in bi si želel vun ...“

Sedla sta na klop, ki je bila ob poti. Noč je bila legla in zdaj se je slišalo zamolklo šumenje vode: kača se je zdramila, ko je legla noč, in se je premikala počasi. Visoko so strmele črne skale in nebo je bilo neizmerno daleč.

Pritisnil jo je nalahko k sebi, tako da se je dotikalo njeno vroče lice njegove rame. Njegov glas je bil mehak, prihajal je kakor iz noči, in je bil tako skrivnosten in miren, kakor glas te lepe noči — šumenje vode, šuštenje listja.

Umetnik je bil in je videl stvari, ki jih ni bilo in je bil sam vesel, da jih je videl in vesel je bil svojega mehkega glasu, ki je prihajal iz noči in ga je poslušal, kakor da

bi mu pripovedovala noč sama svoje lepe stare pravljice. Otrok, ki se je tresel poleg njega in mu je gledal v obraz z velikimi očmi, je bil sam samo del te noči in iz teh pravljič rojen, ki jih je pripovedoval on sam in ki jih je noč pripovedovala njemu.

„Ko sem prišel v to samoto, kjer komaj še diha življenje, sem vedel, da si tukaj, Francka. Moje srce je bilo bolno in potrto in prišel sem, ker sem vedel, da si tukaj. Ko sem pogledal na zakleto hišo, sem začutil, da je kraljična v njej in da čaka name. Vsak večer, kadar sem se izprehajal tod, sem čakal nate in sem bil žalosten, ker te ni bilo. Kod si hodila tako dolgo, kaj nisi mislila name?“

Francka je začutila, da je mislila zmerom nanj.

„Tudi začudil sem se, ko sem te ugledal, Francka. Kakó da nimaš na glavi širokega belega klobuka, kakor ga imajo zaljubljene ovčarice na starih slikah in v španskih romanih? ... Poznal sem v Parizu žensko, ki je bila tako oblečena; tebi je bila podobna in jaz sem jo ljubil, kakor ljubim tebe. Živela sva v veliki stari hiši, zadaj je bil prostran vrt, ki ni nikdar stopila vanj tuja noga — tam sva se izprehajala ob mesečini, visoka trava je rasla na ozkih stezah, divje razraščeni rožni grmi so nama zapirali pot in časih se je ranila ob trnju njena majhna bela roka, tako da je padla kaplja rdeče krvi na njeno belo krilo. Prišel sem nekoč, pa je bila vsa hiša mrtva in tiha; okna so bila zagrnjena, tako da sem taval od sobe do sobe z razprostrtimi rokami. Klical sem jo po vseh sobah — in vsa tista lepa imena, ki sem jih bil iznašel ob večerih, ko sva se izprehajala po vrtu, so odmevala zdaj samotno, kakor da bi mi odgovarjala od daleč. Šel sem na vrt in, pomisli, Francka, moja žalost: vse rože so zvene; vsi grmi so se posušili, rumeno listje je ležalo zgrbljeno po tleh; in ko sem se sklonil, sem ugledal med rumenim listjem drobno telesce slavca, ki nama je prepeval, kadar sva se izprehajala; ležal je na hrbtu, kljun malo odprt in perje namršeno, umazano. Takrat sem pokleknil in sem zajokal: umrla je in vse je umrlo z njo.“

„No, glej, Francka, ni me ostavila brez slovesa in brez ljubezni, zakaj njeno srce je bilo tako blago in usmiljeno. Kadar mi je težko od življenja in je večer tako lep

kakor nocoj, se vrne k meni in se poljubujeva kakor prej. Njena slika visi v moji sobi. Širok bel klobuk, pisana jopica, belo krilo. Tvoje oči še niso videle te slike, oskrunile bi jo; v tistem trenutku, ko bi se pokazala ljudem, bi ne bila več moja; človeške oči so tatinske in lakomne. In kadar mi je težko in je večer, stopi dol in sede k meni in mi oklene roko okoli vratu, tako kakor sedajle ti, Francka ... Toda ne prihaja samo v mojo sobo – zmerom je blizu mene, da me tolaži, kadar leže senca na mojo dušo. Izprehajam se po gozdu, komaj se še malo sveti izza črnih debel, sence prihajajo izza grmov, iz duplin, črne roke pobirajo poželjivo zlate cekine, ki jih je bilo solnce raztrosilo po gozdu. In grem in mislim nanjo in ona, glej, že hodi poleg mene in čutim njeno roko, ki se je oklenila moje ... Tako me tolaži, stoji pred durmi mojega srca, da bi se ne vtihotapile žalostne misli vanj, gladi me po čelu in po laseh z blago, usmiljeno roko, kadar gledam v obraz svojemu pregrešnemu življenju in me je strah ...”

Njegove oči so gledale sanjavo, zamišljeno kakor poletna noč. Govoril je in njegova desnica se je igrala z mehкими lasmi in je pogladila časih po gladkem, hladnem čelu, ki se je skrivalo ob njegovi rami.

„Kako ji je ime?” ga je vprašala Francka, on pa se je začudil in skoro bi se bil zasmel.

„Fanny – ti me vprašaš, kako ti je ime? Fanny, ti moja lepa, dobra Fanny – zakaj me še nisi prašala, kod da sem hodil tako dolgo in zakaj tako dolgo nisem mislil nate? Nezvest sem ti bil, Fanny – ali jaz poznam tvoje usmiljeno srce in zato vem, da ne boš obrnila obraza od mene, ker sem te bil zatajil. Ti si navajena moje nezvestobe in oprostiš mi vselej tako ljubeznivo kakor mati, ki oprosti sinu, še preden jo je bil razžalil ... Ali se spominjaš, ko me v Parizu teden dni ni bilo k tebi, ker sem klečal pred nogami lepe Španjolke in je bil vžgal črni ogenj njenih oči vso čistost in lepoto moje duše? Ko sem se potem vrnil k tebi, ves bolan in do smrti žalosten in sem stopal po temnih stopnicah, po ozkih mostovžih, kakor sramežljiv berač, kakor plašljiv hudodelec in sem se bližal na kolenih durim tvoje sobe – kako si se ti sklonila k meni, kako si mi grela s poljubi mrzli obraz in kako

je zapel tisti večer slavec, ki je bil zbolel, ko sem te ostavil in ni pel sedem noči!
Ubogi slavec — ali se spominjaš kdaj nanj, Fanny?”

Zapel je v gošči slavec z mehkim, globokim glasom. Oba sta strepetala — njima na čast je pel slavec, kakor da bi šele popje poganjalo in da bi si še ne bil poiskal družice.

„Zdaj sem te našel, Fanny, in zdaj ostanem pri tebi. Vsaj teden dni, Fanny — in kadar te spet ostavim ter pozabim nate, ne bodi žalostna in oprosti mi, kakor si mi vselej oprostila ...”

Vzdignil ji je obraz in jo je poljubil na ustnice. Vstala sta in sta se izprehajala kakor brat in sestra, roko v roki. Zamahovala sta z rokami in sta se smejala — smeh je bil mehak, malo plašen, malo pritajen, izgubil se je v šepetanju listja nad njima. Nebo je bilo že temnosinje, nagosto posuto z belimi zvezdami; na vzhodu se je pričelo beliti, svetlikati — mesec je vstajal iz ravnine in je prihajal hitro in veselo, kakor da bi nosila črna roka veliko belo svetilko po hribu navzgor ...

Čudne sanje so bile, tako polne neznanega, neizmernega blaženstva, da se je Francka smejala natihome, vsa drgetajoča v postelji, kakor v vročici, in da je hipoma zaihtela, globoko iz prsi in si zakrila z rokami obraz. Sanje so bile — zjutraj jih ni bilo nikjer in Francka je stopala spet tiho in oprezno, z upognjenim životom, da bi ne vznemirila Mariševke, ki je ležala oblečena na postelji in stokala, ker se ji je zdelo, da buči zunaj kakor vihar in da drdra mimo neprestano vrsta težkih vóz: biči pokajo, vozniki kriče in kopita bijejo ob kamen, kakor da bi bila ob čelo ... Ali zunaj je bil gorak poleten dan in sredi vroče tišine se ni zgenil niti list.

Komaj so se bližale od daleč prve večerne sence, so se dramile sanje, so že odpirale velike skrivnostne oči. Francka je begala po hiši, po hlevu in po dvorišču, da bi opravila vse do mraka, doteknila se je komaj večerje in je gledala skozi špranjo pri zagrnjenem oknu, kako je prihajal mrak. Počasi je prihajal in Francka se je časih prestrašila, da ne pride nikoli več in da ostane tam gori, prav na vrhu nove strehe, za vse večne čase tista rezka, neusmiljena solnčna svetloba. Spominjala se je prejšnjega večera samo iz daljne daljave — ves topli,

lepi večer, njegove besede, njegov obraz, njegovi poljubi, njegova bela roka, ki jo je božala po čelu in po licih, šumenje vode tam spodaj in šuštenje listja in slavčevo petje, vse se je spojilo v spominu v nekaj nejasnega, neizrekljivo sladkega, vse je bilo kakor ene same velike oči in ena sama čudovita pesem. Tako je pričakovala vsakega večera z novim hrepenenjem, pričakovala je novega veselja, čisto neznane sreče, ki je ni okusila nikoli prej. In vselej se je začudila lepoti noči, začudila se je, da je prišel, strepetala je vselej iznova, kadar jo je ogovoril in ji je položil roko okoli vratu. Njegov glas je bil vselej tako mehak, kakor ni slišala enakega nikoli in sladko jo je izpreletelo vselej, kadar se je oglasil slavec, ki je zapel nenadoma njima na čast. Kakor da bi vsega tega še nikoli ne bila okusila – uboga Francka, zakopana v grobnici – in zazdelo se ji je sredi blaženstva, da je tista uboga Francka še zmerom tam doli v zakleti hiši in da gleda, suha, sključena in vsa žalostna, s koprnečimi očmi skozi špranjo pri oknu, na lepi božji svet tam zunaj ...

Večeri so bili dolgi; komaj je ugasnila luč na zahodu, že se je belilo na vzhodu, je prihajala mehka svetloba kakor skozi velik rožnobarven senčnik velike svetilke, prižgane globoko doli za poslednjimi gorami. Sence so bile nemirne, plašne – priplazile so se bile komaj in že so ugledale luč in so odhajale strahoma in naskrivoma, tako da se je komaj zgenilo na rosni travi, v rosnem listju. Noči so bile, da je bil človek sam kakor polnočna senca, da je stopil v drug svet – v svet sanjavih pravljic, da se je smejal in jokal in ni vedel zakaj, da je zdihoval in ni razumel tihe bolečine, da je hrepenel in ni vedel, po čem. Pogledal je na nebo in nebo se je nižalo, srce se je širilo in se je dvigalo in vsa lepota neba se je izlila vanj – da, vsa lepota neba je bila v njem in vse skrivnostno polnočno življenje je bilo v njem, v njem je bila poletna noč, on jo je bil ustvaril in je užival svoje stvarstvo ...

Tako je živela Francka ob teh večerih kakor gospodična iz lepih viteških časov in njen vitez se je priklanjal do pasu in je deklamiral zaljubljene pesmi. Toda noči so bile zmerom bolj hladne in sence zmerom bolj temne – prišle so in so ležale, vse črne, nezaupne in zlobne, dolgo v jutro, in še ko so se že poskrile, so gledale iz

skritih kotov, izza grmov in izza duplin ter so čakale, da bi iztegnile dolge roke. Ko je zapazil prvi rumeni list na tleh — list, ki se je bil zdramil prezgodaj in se je zdaj prezgodaj utrudil — je prišla tiha bojazen v njegovo srce. Pogledal je Francki v vesele oči in bojazen je izginila; pogledal je na njene raskave in rdeče roke in bojazen je legla spet težko na dno srca in razumel jo je ...

V nedeljo, ko so zvonili v farni cerkvi svetega Pavla popoldanski zvonovi in je bila vas tiha in prazna, je prestopila Francka prag gosposke hiše; držala sta se za roko in tako sta stopila skozi nizka rdeča vrata na vrt, šla sta po vrtu, mimo rožnih grmov, mimo zelenih in dišečih gred, po beli peščeni poti proti poslopju, po kamenitih stopnicah na teraso in skozi steklena vrata v veliko sobo, ki je bila polna rož in zelenja, pokrita s preprogami, majhna mizica in pleteni stoli na sredi in ob stenah, na mizicah rože v visokih vazah — vse čudežno, da se je Francka tresla od veselja. Šla sta dalje, po lepih svetlih mostovžih³³, skozi lepe svetle sobe, ki je bila vsaka lepša od druge, kakor tisti kraljevič, ki je hodil po zakletem gradu in je bila prva soba od srebra, druga od suhega zlata, tretja od samih dragih kamnov. Ko sta prišla do konca in se je ozrla Francka naokoli, je videla na stenah same slike in pol strehe je bilo od stekla, tako da je bila soba vsa v luči. Nato je oblekla kratko belo krilo z velikimi pisanimi rožami in pisano ozko jopico s širokimi belimi rokavi; na glavo je dela velik in širok slamnik, z rožami na zapognjenih krajcih in z dvema modrima trakoma, ki sta ji padala na rame. Tako je sedla in on jo je slikal. Sedela je do mraka in mu je gledala ves čas v obraz, v lepe rjave oči, ki so jo božale z mehкими pogledi. Koder temnih las mu je ležal na čelu, ki je bilo tako mirno in čisto, kakor iz belega kamna. Njegove ustnice so bile vzbočene, ali komaj kapljica krvi je bila v njih, tako da se skoro niso razločevale od obraza. Kadar se je ozrl nanjo z velikimi in resnimi očmi, je Francka strepetala — zajokala bi od vdanosti in pokleknila bi predenj in če bi jo sunil stran, bi drsala po kolenih k njemu in bi mu poljubila roko od vdanosti in hvaležnosti ...

Dovršil je obraz in je stopil predenj — ni ga spoznal; tuj obraz je gledal nanj z očmi vdanega in plašnega otroka. Prestrašil se je in se je ozrl na Francko — ugledal je

³³ mostovž - hodnik v večji stavbi, ki je na eni strani odprt ali zastekljen

raskavo roko, ki je ležala mirno na kolenu, zvesta in dobra roka, ali tako raskava in neokretna. To ni bila Fanny – Fanny je imela roko drobno in belo, če se je doteknila z njo njegovega obraza, mu je bilo, kakor da ga je pobožal lahen topel veter. Stal je pred njo in njegove oči so bile nemirne.

„Ti nisi Fanny!“

Čul je svoj glas in se je stresel. Stopil je k njej in se je sklonil k prestrašenemu obrazu in se je zasmel.

„Ne jezi se nad mano, Fanny; glej, zunaj že skoro prihaja jesen in jeseni je moje pregrešno srce najbolj nemirno ... Ne jezi se nad mano, Fanny, in oprosti me, kadar te razžalim.“

Francka je čutila gorkoto³⁴ njegovega lica in ni razumela njegovih besed, slišala je samo njegov glas, ki je bil tako mehak in blag, da jo je božal kakor z ljubeznivo roko. Mračilo se je, slike na stenah so se potapljale v sence in iz senc so stopali beli ženski obrazi, ki so gledali nanju z velikimi temnimi očmi. Francko je bilo skoro strah te tihe neznane družbe in tako sta se vračala skozi velike mračne sobe po dolgih mostovžih in po terasi dol na vrt. Težak vonj se je vzdigal iz tisočernih kelihov, legal jima je na prsi, na srce, in obema je bilo tako sladko, tako nerazumljivo trudno in otožno; sedla sta na klop, čisto tesno – telo ob telo in sta zatisnila oči. Zdramila sta se šele, ko so pozno na večer zaškripala vrata in so se začuli na pesku koraki, ki so prihajali bliže in so polagoma utihnili v daljavi ...

Slika je ostala nedovršena – samo bel, neizmerno nežen obrazek je gledal iz nje z očmi vdanega in plašnega otroka; rok ni bilo. —

Vihar je prišel popoldne; na vrtu, v gozdu je stokalo in vzdihovalo, veje so se lomile. In ko se je na večer zvedrilo, so bila razmočena tla vsenaokoli pokrita z listjem; pod orehom na dvorišču je ležalo par ubitih vrabcev. Tako je nastopila jesen.

³⁴ gorkota – toplota

Francka je šla zvečer po klancu navzgor; kamenita in mestoma ilovnata steza je bila spolzka; kamenje je bilo gladko, umito, v ilovico so se vdirale noge. Tla so bila pokrita z oklestjem, z nezrelimi orehi, z mokrim listjem. Od drevja so padale debele kaplje – padale so tako trdo z lista na list, kakor da bi tolkli vodebi ob debela. Prišla je v dolino – tam je bilo hladno in vlažno. Voda je bila narasla, segala je visoko do brega in umazani rumeni valovi so pljuskali skoro v visoko travo med vrbami. Klopi so bile črne in mokre, pesek na poti je bil razbit, razmetan na kupe. Francki je bilo mraz in bala se je – samotno je bilo tod in strahovi so gledali nanjo ter so čakali noči, da bi prišli bližje.

Zmerom dalje je šla, počasi in plašno, kakor da bi se plazila po temnem mostovžu v gluhi noči. Čisto blizu so že strmele pečine v neizmerno višino, v kotu je stala kapelica Matere božje in pozlačena svetilka se je lesketala motno, kakor vešča v mraku.

Zapihal je veter, drevje se je treslo, pripogibalo, mrzle kaplje so padale Francki na obraz, na roke in zadrgetala je.

Vrnila se je po poti, koder sta se zmerom izprehajala; postala je časih in je poslušala – voda je šumela, drevje se je stresalo, samota vsenaokoli. Sedla je na klop, kjer sta zmerom sedela; klop je bila mokra in kapalo je neprestano dol. Stisnila je roke med kolena in je sedela sključena; v lica ji je bilo mraz, velika žalost ji je legla na srce. Zašuštelo je časih nad njo, kaplje so se ji usule na lase in iz oči so padale solze na kolena.

„Kod hodiš tako dolgo?“ je prosila s plašnim in tihim glasom, da bi ga ne razžalila in poslušala je, če ji ni odgovoril: „Oprosti, Fanny, če sem te bil razžalil.“ – Samo voda je pljuskala ob breg.

„Kaj sem ti storila, da stojiš od daleč in gledaš, kako te pričakujem? Vsa vdana sem ti, glej, in prosim te oproščenja za greh, ki ga nisem storila! Oprosti mi, da te ljubim, in pridi!“

Ustnice so se premikale, ali besede, njej sami komaj razumljive, so ostale v srcu. Zazdelo se ji je, da so se oglasili koraki na pesku in skoro je že čutila gorkoto

roke, ki ji je legala ljubeznivo in nalahko okoli vratu. — Nič se ni zgenilo na poti, samo nad njo je zašuštelo in mrzle kaplje so se ji usule na lase in na goli vrat.

„Pridi!“ je zaklicala in vedela je komaj, koga je klicala. Legla je noč in lepota prejšnjih večerov je ugašala, svetlikala se je iz daljave nerazločno, kakor večerno nebo izza drevja. Život je bil sklonjen, utrujen in noge so hodile neokretno, ko se je vračala. To je bila Francka, ki je sedela ob oknu zaklete hiše in gledala skozi špranjo na drugi svet, v srcu težko in nerazumljivo koprnjenje.

Stal je ob oknu in je gledal skozi špranjo in poslušal.

„Kod hodiš tako dolgo?“

Glas je bil mehak in plašen, ali slišal ga je razločno iz šumenja kostanjev, ki so rasli ob zidu v ravni vrsti in so segali skoro do okna z dolgimi vejami. Razumel je njene besede tako natanko, kakor bi mu jih pripovedovala na uho, proseče in tiho, da bi ga ne razžalila.

„Kaj sem ti storila? Vsa vdana sem ti, glej, in prosim te oproščenja, da te ljubim ...“

Poslušal je in se je tresel kakor morivec, ki je bil udaril premalo in gledajo vanj proseče oči in ga prosijo milosti.

„Pozabi, Fanny, in oprosti mi, kakor si mi vselej oprostila. Vrnem se k tebi, Fanny, čez mesec dni, čez leto dni, ti dobra Fanny, ti moja tolažnica ...“

„Pridi!“

Vzkrik je zatrepetal do njega; zaprl je oči in pritisnil roke na čelo; potem je bilo tiho in zazdihnil je. Šel je z lahkimi koraki skozi razsvetljene sobe in v ateljeju je obrnil k steni nedovršeno sliko. Nato se je zasmejal in je hitel po stopnicah vozu naproti, ki je bil pridrdral na dvorišče. Z voza je stopila dama, ogrnjena v dolg plašč. Njeno telo je bilo kipeče, telo mlade žene, oči so gledale toplo, razposajeno.

„Kaj si počel v tej samoti? Ali ti ni bilo nič dolgčas?“

„Vdal sem se bil sentimentalnosti – kakor zmerom ob poletnih večerih.“

„Ali si srečal Fanny?“

Dama se je zasmejala naglas.

„Srečal sem jo in lepša je bila nego kdaj prej. Samo rok ni imela lepih, raskave so bile in rdeče.“ ...

Francka je bila trudna in vsa premočena, ko je prišla domov. Lasje so se sprijemali na čelu in na vratu, v život ji je bilo mraz in zobje so šklepetali. Slekla se je in je legla. Ali komaj je zatisnila oči, jo je obšel velik strah in vzdignila se je v postelji. Nekaj se je zlobno zasmejala čisto blizu, prišlo je k njej in jo je pehnilo surovo. Opravila se je hitro in je odprla duri. Stopala je v temi oprezno in tiho po veži, potem po lesenih vegastih stopnicah na podstrešje. Tam je bila noč; razprostrla je roke, hodila je varno, zadela se je in je nekaj prevrnila. Trepetala je kakor v mrzlici, ko se je bližala malemu okroglemu oknu, iz katerega je prihajala bleda svetloba. Spela se je in je gledala.

Videla je visoko, razsvetljeno, nezagrnjeno okno in skozi okno veliko, gosposko opravljeno sobo. Tla so bila s temnimi preprogami pogrnjena, luč je prihajala od zgoraj – pač od svetilke, ki je visela na stropu in ki je Francka ni videla – in jasna, belorožasta svetloba je lila na mehke žametne stole, na široko zofo, na mizo, kjer so bile rože, in na preproge. Nato je prišla ozka senca, šinila je naglo po preprogi ter se vzdignila na steni. Lepa dama je bila, gosposko oblečena; krilo je bilo belo in dolgo, a rokavi so bili zelo široki in kratki, tako da so se videle do komolcev lekti, ki so bile okrogle in še bolj bele nego krilo ali čipke ob vratu. Na prsih je imela veliko rožo, kakršne Francka še ni videla, na zapesti se je svetila zlata zapestnica. Obraza se je Francka prestrašila; lep je bil, kakor mu ni enakega na svetu, oči so se lesketale čudno, da bi se Francka zgrudila, če bi se sovražno ozrle nanjo in, kadar se je zasmejala, se je Francka stresla. Lasje so bili črni in so padali ob čelu čez ušesa. Dama je prišla, stopila je k mizici, kjer so bile rože, sklonila se je k rožam, a nato se je okrenila in se je tiho nasmehnila. Prišel je on.

Francka se je vzpela na prste, pritisnila je obraz ob raskavi zid in je strmela z velikimi očmi; roke je bila skrčila in prsti so se zasadili v steno; lica so ji splahnela hipoma in so bila sivobleda.

Stopil je k njej in jo poljubil in nato sta sedla na zofo, čisto blizu drug k drugemu in pritiskal jo je k sebi. Govorila sta in sta se smejala, od srca, tako da je Francka slišala zvonke glasove. Vsesala se je v njuna obraza in razdalja se je ožila, razsvetljena soba je prihajala bliže in tako sta sedela čisto pred njo, poljubavala sta se čisto pred njo, da bi ju dosegla, če bi iztegnila roko. O njej sta govorila, veselo in razposajeno, gledala sta k njej gor in sta se smejala.

„Imel sem tukaj dekleta, ki sem se izprehajal z njo ob vodi, vsak večer — topli večeri so bili in luna je sijala. Dekle je bilo neumno, vse umazano in raztrgano —“

„Kaj sem ti storila?“ je prosila Francka, ali on se je smejal in je pripovedoval dalje.

„Vsa raztrgana je bila, bose — kakšne velike blatne noge! — in roke je imela vse rdeče in raskave. Prišel sem dol k vodi — tam je tiho in prijetno, draga — in komaj sem jo ugledal, že mi je ovila roko okoli vratu —“

„Oprosti, da sem te ljubila!“ je prosila Francka.

„In nekoč je šla z mano, kakor pokoren psiček je capljala za mano — da bi jo ti videla, o draga, smejala bi se do solz — in našemil sem jo po svoji razposajeni volji in tako je sedela tam cele dolge ure in je gledala name tako neumno zaljubljeno — o, da bi jo videla, draga! Jaz pa sem se igral z njo in zdaj sem jo sunil stran —“

Francko je zbolelo, kakor da bi jo bil udaril s pestjo v obraz in po životu in stokala je; ustnice so bile odprte, brezbarvne.

Ali kmalu sta utihnila, le časih sta še zašepetala, nasmehnila se nalahko in gledala sta si v oči ... Takrat pa je Francka vzkriknila in kri ji je oledenela: strašen je bil njegov obraz, oduren, zloben, motne oči so gledale kakor oči morivca, ko se je sklonil k dami in, ko je potem vstal, stopil na sredo sobe ter vzdignil roko k svetilki, ki je visela od stropa ... Francka je vzkriknila — naravnost k njej se je bil

ozrl skozi okno – omahnila je ter hotela bežati. Ali pred njo so se zasvetile iz teme zelene oči, koščena roka se je iztegnila proti njej in jo je udarila po obrazu.

„Ne vpij, ne vpij, daj mi miru ... Kako bijejo in kriče, po glavi me bijejo ... o! Dajte mi miru!”

Francka je hitela po stopnicah dol, v svojo izbo, prižgala je luč, obula si je čevlje in si ogrnila ruto, v culo je spravila obleko. Roke so se ji tresle, da so ji padale stvari na tla, v njenih licih ni bilo niti kapljice krvi in ječala je poluglasno.

Prekrižala se je pred vrati in potem je bežala po klancu. Noč je bila hladna, oblaki so se podili po nebu in samo za hip je zasijala časih mesečina, kakor da bi se bilo zablisnilo.

Cesta je bila blatna, vsečez z lužami pokrita. Ko je šla čez most, jo je prestrašilo zamolklo bobnenje spodaj in prekrižala se je vdrugeč pred znamenjem sredi mostu. Zavila je s ceste in hitela po ilovnatih spolzkih stezah preko travnikov; čevlji so se ji vdiral skor do gležnjev v razmočeno prst; vzdignilo se je nenadoma nekaj velikega, črnega – samotni kozelc, prazen in polurazpal, je stal sredi travnika. Hladen veter je pihal, oblaki so leteli naglo, vstajali so na vzhodu, razpadali kakor preperelo sivo platno ter se spajali sredi neba v velike bežeče plasti.

Francka je preskočila jarek in je prišla na veliko cesto. Hodila je laže, ker je bila cesta zmota in na sredi čisto trda in gladka, samo mestoma posuta s kamenjem. Temnilo se je zmerom bolj, oblaki so prepregli že vse nebo in so se polagoma umirili – plavali so počasi, premikal se je enakomerno ves veliki sivi oblak in le tuptatam je sijala izza ozke špranje medla svetloba. Pričele so padati posamezne kaplje, zašumelo je nalahko v drevju ob cesti, že je prišlo z neba v tenkih, poševnih curkih. Francka je hodila proti dežju in prijetno ji je bilo, ko ji je umivalo vroči obraz. Časih je potegnil veter, usulo se je močnejše in celi korec vode ji je pljusnil v lica. Stopala je hitro; kadar se je cesta nagnila, se je spustila v tek ...

V tistem trenutku, ko se je bil ozrl nanjo z ostudnim in zlobnim pogledom, se je usekalo v njeno srce z železnimi nohtovi in ni več izpustilo. Ni bila žalost, nič

lepega, ne sladkega ni bilo v tej bolečini – neizmeren strah je bil, strah pred nečem hudobnim in grdim, tako da ni mogla ne kričati ne prositi – pokleknila bi, iztegnila roke in pričakovala ... Čutila je, da ostane samo eno – bežati, domov, v varno izbo, kjer sedi mati v izbi in se kadi na mizi vroča kava in je vse tako mirno in toplo ... Zasadilo se ji je bilo v srce in se zasajalo zmerom bolj globoko, rilo je z nohtovi po gorkem mesu, po gorki krvi in Francka se je tresla od groze in od bolečine, bežala je in je komaj čutila utrujenost. Pot je bila dolga, zmerom navzdol in navkreber, brez konca. Iz teme je stopalo samo črno drevje, ki je šumelo in vztrepetavalo v dežju. Časih samotna kočica – zatulil je pes in umolknil – potem gostilnica za voznike, luč je gledala skozi okno z dremajočim očesom, živega glasu ni bilo, samo dež je trkal na steklo, od kapa je lilo in v jarku, ki ga je bila izglobila podkapnica pred hišo, je žuborela voda.

Že je ostavila Francka veliko cesto in je nastopila strmo, vijugasto pot po hribu, skozi gozd. Od obeh strani se je strnilo gosto temno drevje, debele kaplje so padale dol. Zaukal je nekdo na klancu s hripavim in sirovim glasom, Francko je izpreletelo do mozga. Hodila je teže, trudna je bila; vročina je izginila in tresel jo je mraz; v čevlje ji je bila stopila voda in je brizgala prav do gležnjev.

Ukanje pijanca se je bližalo; vračal se je iz vaške gostilnice in je morda izgrešil pot. Francka je šla prav ob robu, pod drevjem, da bi je ne zapazil; gledala je kakor pričarana, kako je prihajal proti njej, omahoval po klancu, spotikal se in ukal. Ne bi jo bil ugledal v temi, ali spotaknil se je v tistem trenutku, omahnil in je stal tik pred njo, tako da je čutila vročo, smrdečo sapo iz njegovih ust. Iztegnil je roko, zasmejal se je naglas; ko se je sklonil, da bi jo objel, je padel na kolena. Francka je bežala v silni grozi, hotela je vpiti, ali glas ni mogel iz grla. Težki koraki so omahovali za njo po kamenju, gnusen glas jo je klical jecljaje in preklinjaje, in hipoma se ji je zazdelo, da kolne tik pred njo; obrnila se je in se je opotekla, ali tam dol je prihajalo, črno, omahovaje, in Francka je tekla navkreber. Zakričalo ji je še enkrat od daleč, udarilo je zamolklo ob tla in nato je utihnilo. Spet je slišala, kako so zdrkovale težke kaplje od lista. do lista in kako je šuštel in šepetalo v gozdu – kakor da bi šele ravnokar pričelo deževati. Postala je; žile so ji tolkle v

sencih, vroča bolečina ji je rezala po glavi, po životu pa je drgetala in bilo ji je, kakor da stoji do kolen v snežnici ... Stala je dolgo, trudna je bila in sedla bi.

Domislila se je hipoma, da je to tista pot, koder je že hodila nekoč. Ali takrat je tekla navzdol ... ali je tekla navkreber ... zmedle so se ji misli in glava jo je bolela, z gorkim nožem je rezalo od senca do senca. Stisnila je čelo v dlani in se je spomnila in je zajokala. Stopala je hitro dalje, ali kakor je stopala, so se vračale motne, težke misli, prihajale so ji naproti in so jo prijemale za roko ...

Hitro domov, k materi. Tam je mirna in topla izba, kava se že kadi v sajastih črnih loncih na mizi, mati sedi na skrinji in bere iz velikega molitvenika, ki je pisan po starem. Nežka sedi za mizo, gleda postrani k materi in liže s prstom smetano od mleka ...

Zdrznila se je in je vzkriknila — pijan glas je kričal za njo, bližali so se težki koraki tako hitro, da jim ni mogoče uteči, že je poleg nje, grabi jo za roko ... Francka je zastokala in je postala — tiho je bilo, črna veja je segala dol, skoro do njenega obraza. Zavzdihnila je, domislila se je nečesa lepega; jasnega večera, bele peščene poti, ki se je svetila v mesečini; slavec je zapel za grmom, njej na čast je zapel in njemu. Ona je imela širok bel slamnik, z rdečimi rožami okrašen; belo pisano krilo, ozko jopico, ki so bile cvetice uvezene vanjo, stebelca so bila od zlata. Sedela je v gosposki sobi in je gledala njemu v oči — on pa se je ozrl nanjo in njegov obraz je bil ves hudoben in oduren, kakor obraz morivca ... Že so se bližali njegovi težki koraki, kričalo je zadaj in preklinjalo ... „Teci, Francka, teci, teci!“ — Zmedle so se ji misli, tekla je omahovaje. „Teci, Francka, teci!“ — Voz je drdral pred njo in na vozu so sedeli romarji in romarice in so se smejali, niso hoteli čakati nanjo ... Prišla je na hrib, tam je bila pot gladka in ravna in Francka je tekla hitreje. Čula je razločno, kako je drdralo pred njo, razločevala je celo peketanje kopit, slišala je, kako je hreščal pesek pod kolesi in veseli smeh romaric je prihajal prav do nje ... Gledala je z velikimi, izbuljenimi očmi in ugledala jih je pred sabo, že jih je videla natanko. Vsi obrazi so bili široki, neusmiljeni, smejali so se in so jo oponašali, kako je tekla vsa zasopla, sključena, z odprtimi ustmi, kakor pes, kadar teče za vozom. „Hej, Francka, pridi no, sedi no gor, da se popelješ z nami

na sveto romarsko Goro!" — Pot se je spet globoko nagnila, vila se je navzdol, proti malinu. Francka je sopla težko, dasi je šlo navzdol, ni mogla več dalje. Obšla jo je grenka žalost, legla je nanjo kakor noč — nikoli ne doide voza, nikoli ne pride na sveto romarsko Goro; in če bi hodila do konca sveta, vse dolgo življenje — nikoli! — Postala je spet in v tistem trenutku je vse utihnilo, nikjer ni bilo voza, ne romarjev nikjer. Tam v senci, čisto v temi, je stal malin in voda je šumela.

Deževati je nehalo, izza oblakov je zasijala mesečina. Ko je hotela dalje, so bile noge kakor od železa; hodila je počasi, trudoma in dihala je iz dna prsi, slišala je sama svoje bolno hropenje. Zdelo se ji je, da je glava silno velika, da se maje od leve na desno. Misli, prej vroče in razbegane, so legle utrujene. „Kako daleč je še?“ je mislila, izpregovorila je besede naglas in jih je ponavljala z neokretnim jezikom ... Tam je že klanec, tam na levi je hiša, je topla izba ... Potrkala je na okno, oprla se je ob zid in je potrkala še enkrat, da je okno zažvenketalo. Kolena so se tresla, bližala so se počasi tlom in glava je klonila ...

Francka je legla; odprla je komaj oči, ko je mati kričala tik pred njenim obrazom; hotela je odgovoriti, ali ustnice se niso premikale, težke so bile in zatekle.

Ležala je v postelji dva meseca in ko je ozdravila, je bil njen obraz ves miren in resen, nič otroškega ni bilo več na njem.

III. Kako se je Francka omožila

Časih se je zazdelo Francki, da je doživela pred davnim časom nekaj neizmerno lepega – bogvekdaj je bilo in bogvekaj. Zamislila se je in srce ji je zakoprnelo ...

Služila je v trgu pri načelniku železniške postaje. Čemerren človek je bil, starikav, majhen, in bal se je svoje žene, ki je bila večja in močnejša od njega. Imela sta troje otrok, debelih, rdečih, zelo razvajenih. Kadar je kateri zajokal iz dolgega časa, je prišla gospa in je kričala nad Francko, ki je poslušala mirno in se ni ozrla. Ali ko je bila sama, ji je bilo težko; stala je ob oknu in gledala po dolini, po belem trgu, ki se je svetil tam v beli prazniški svetlobi in sanje so prihajale, nerazumljive, sladke, nemirne, spomini na nekaj polupozabljenega, hrepenenje po nečem neznanem.

Bilo ji je takrat dvajset let; prej je bila dekla v domači vasi – kmet je prišel nekoč pijan domov in jo je pretepel, ker se je branila, da bi jo objel; nato je šla šivat k šivilji v trgu – šivilja je zbolela in umrla in Francka je šla služiti, ker je mati zapovedala. Roke, ki so bile že bolj bele in mehke, so bile spet razpokane, grbave in neokretne. Vsak mesec je prišla mati in Francka ji je dala denar; obleke si ni kupovala sama, vse je kupila mati in blago je bilo starinsko, kakor se nosijo stare ženske v hribih. Denar je spravila mati v robec in se vrnila peš domov – tri ure hoda je bilo. Francka je gledala dolgo za njo in grenkoba, ki je je bilo vse srce polno, se je dvigala proti grlu. Ko je bila mati že daleč gori na poti, ki se je vila proti gozdu, bi zaklicala Francka in zaprosila: „Mati!“ – Ali mati se ni ozrla, niti tedaj ne, ko je zavila s poti v gozd in se je skrila njenim očem. Časih je Francka čakala, pogledala je naskrivoma in strahoma v njen obraz – da bi se mati nasmehnila in da bi jo pobožala po licu, ali da bi rekla samo ljubeznivo besedo, čisto mirno, prijateljsko: „Kako se ti godi, Francka? Ali ti je dobro tukaj?“ Toda ni se nasmejala in gledala je Francko z osornimi očmi: „Ali mi ne prikrivaš nekaj? Ali nimaš nič več? Nikar mi ne prikrivaj, poznam te!“ Tako da je bilo Francko strah,

da je povešala oči in bi najrajša zajokala. Samo takrat se je nasmehnila mati ljubeznivo, ko je govorila z gospo; in tudi gospa je bila ljubezniva, sedeli sta dolgo in sta se razgovarjali šepetaje in Francka je prinesla materi vina in pogače; mati je vedela vse, kar se je godilo po svetu in vsi so jo imeli radi ...

Vsako uro je pribučalo od daleč in prišel je mimo vlak; časih se je kateri ustavil in ljudje so prihajali, govorili so na peronu ter odhajali skozi vežo. Vselej je prihitela Francka k oknu, posebno takrat, kadar so prihajali tisti vlaki, ki se niso ustavljali. Skozi mala okenca so gledali neznani ljudje, časih je opazila Francka čudovit klobuk na glavi gosposke ženske, bilo ji je, kakor da je zadišalo sladko in opojno od teh lepih tujih ljudi, ki so nosili s sabo vonj daljnih krajev, kjer je sreča in veselje in bogastvo. Šinilo je mimo, tudi sladki vonj je mahoma izginil – vse je bilo pusto naokoli, ob tiru golo kamenje, grmičevje in žalostne samotne smreke. Še je bobnelo zamolklo od daleč, utihnilo je. Načelnik se je vračal v vežo sključen, z neprijaznim obrazom, zmerjal je spodaj nekega in nato je stopal s težkimi koraki po stopnicah.

Železniška postaja je bila precej visoko nad trgom, prilepljena na hrib, ob katerem se je vila železnica kakor železen pas. Spodaj je bila ozka dolina, ki se je polagoma širila; goli, dolgočasni holmi so se dvigali iz nje – kamenje, osat, komaj tupatam je dremalo drevo, ki ga veter še ni bil izrval. Okolica trga pa je bila zelena in prijazna – lepi drevoredi, travniki, polje in sredi vrtov in drevoredov dve vrsti belih hiš; le ob klancih je stalo par siromašnih, s slamo kritih koč, ki so gledale dol z mrkim pogledom, kakor zapodene iz gosposke družbe.

Francka je šla samo ob nedeljah po lepi cesti, kjer so stale ob obeh straneh bele enonadstropne hiše – sodnija, šola, pošta, sama mirna, ponosna poslopja.

Gledala je v tla in hodila hitro; če ji je kdo pogledal v obraz, je zardela. In prišel je časih mimo gospod z naočniki, postal je in se ozrl na njo in se je nasmehnul.

Kmečki fantje so šli mimo in, ker so se bili že malo napili, so se smejali naglas in časih je kdo zaklical za njo. Vitka je bila in majhna, obraz je bil bel in prenežen, čisto gosposki, tako da so se ji posmehovali; tudi oči so bile pretihe, preveč plašne, velike. Strah jo je bilo ljudi, srce ji je tolklo, kadar je stopala med njimi; ni

se ozirala, ali čutila je vsak pogled, kakor da bi se dotikali z rokami njenega lica. Bala se je, ali ko je bila doma, si je zaželela ljudi in veselega šuma in tistih pogledov, ki so se dotikali njenih lic. Videla je skozi okno, kako so na večer pohajali fantje po cesti, postajali pred hišami ter se razgovarjali z dekleti. Dekleta so bila vsa nedeljsko oblečena, bleščeče rute na glavi, šumeča krila od pisanega blaga, celo uhanе v ušesih in nekatere so imele lase počesane malo na čelo, kar je bilo zelo lepo. Mračilo se je doli in fantje so se izprehajali z dekleti, veseli smeh je prihajal prav gor do samotne postaje, kjer je stala Francka ob oknu in tiščala vroče čelo v dlani ... Otroci so spali, gospod je bil v kleti in je pil, gospa je bila v trgu pri gospe notarki. Temno je bilo po sobah, komaj še se je razločevalo pohištvo. Tudi zunaj je bila že noč — jasna jesenska noč, vse nebo je bilo z zvezdami posuto. Tam doli so se še zmerom svetile bele hiše, zmerom še se je zdelo Francki, da sliši veselo razgovarjanje fantov in deklet, ki stoje pred hišami in se izprehajajo po lepi cesti, skozi trg in tam po tihem drevoredu, kjer šume nalahko temni kostanji ... Razgovarjajo se in se smejejo veselo in se sklanjajo drug k drugemu, roka lega okrog pasu in glas je tišji, besede so ljubeznivejše, mehke, presrčne ... Tudi Francka bi se izprehajala ... tam mimo belih hiš, v toplem, šepetajočem mraku, tam po drevoredu, kjer se zibljejo nalahko temni kostanji. In položil bi ji roko okrog pasu — Francka je trepetala, gledala je dol z zastrtimi očmi — in bi se sklonil čisto blizu k njenemu obrazu: „Francka! ...“

Naglas je zaklicalo iz njenih sanj in Francka se je zdramila.

„Francka!“ je zaprosilo pod oknom s pritajenim glasom in Francka je strepetala, prestrašila se je, kakor da bi zjutraj, še v polusnu, odprla oči in ugledala pred sabo tuj obraz. Stopila je od okna in je stala za zagrinjalom, trepetajoča, toda luči ni prižgala in tudi okna ni zaprla.

„Francka!“ je zaklicalo glasneje; nekdo je stal ob plotu, v senci in gledal proti oknu. „Pridi dol, Francka!“

Strah jo je bilo, zaprla bi okno, prižgala bi luč — toda roke se niso zgenile, pač pa se je sklonila, da bi pogledala skozi okno, proti plotu, kjer je stal v senci in klical s pritajenim glasom ... Prišlo je po pesku, zašumelo je krilo gospe načelnice.

Francka je prižgala luč in je šla v kuhinjo. Ko je pogledala naskrivoma skozi okno, ni bilo v senci nikogar več in srce jo je zbolelo. Svetilka je dremala na ognjišču, postelja je bila napravljena, ali Francka je stala ob oknu in čelo se je dotikalo mrzlega stekla ...

Večeri so bili zmerom lepši, čudovita jesen se je razgrnila nad pokrajino; noči so bile jasne in tople, prikazal se je časih bel oblaček na nebu, zibal se je in tresel v vetru ter se potopil v čisto sinjino.

Francki je bilo težko in sladko; spala je nemirno; blagodišeč vzduh se je vzdigal zunaj iz vrta, iz doline, iz pokošenih travnikov in je plaval v sobo; iz vse tople noči je klicalo pritajeno, proseče — iz doline je klicalo, iz vrta, tam od plota, kjer se je širila senca visokega kostanja ... „Francka!“ ... Časih je vstala, stopila je k oknu, da bi odgovorila; že je prišla za kljuko, da bi odprla duri, toda na stopnicah se je vrnila, od strahu so se ji tresle noge ... Kakor da bi ji bilo šinilo mimo oči, hitro kakor da bi trenil, toda tako jasno, da bi prišla z roko: ostudno spačen obraz, ki se je sklanjal k lepi dami ter se je v tistem hipu ozrl nanjo s hudobnim pogledom, tako da ji je oledenela kri ... Šinilo je mimo, toda strah je ostal in noge so se ji tresle ...

* * *

„Zakaj te ni bilo tako dolgo, Francka? Vsak večer sem te čakal po celo uro in sem videl dobro, kako si stala ob oknu, skrita za zagrinjalom.“

Držal jo je za roko in se je smejal. Tudi Francka se je smejala. Malo hladno je že bilo zunaj, tla so bila posuta z rumenim listjem in mesec je sijal jasno skozi polugolo vejevje. Okna postaje so bila temna, samo spodaj se je svetilo, kjer je pisal uradnik in petrolejka³⁵ v veži je dremala zaspano.

³⁵ petrolejka – svetilka, v kateri izgoreva petrolej

„Bala sem se te,“ je odgovorila Francka in oba sta se zasmejala.

On je bil mlad, droben fant, komaj malo večji od Francke; imel je kakih šestindvajset let; brki so bili premočni za suhljati obraz, rjave, svetle oči so gledale veselo, čelo je bilo visoko in ploščato, kadar se je smejal, je dobil ves obraz nekaj prešernega, skoro zaničljivega. Govoril je lepo, z mehkim glasom, v izbranih besedah. Bral je knjige in časopise, bil je celo v odboru bralnega društva, ob različnih veselicah je govoril slavnostne govore in skrbel je zelo, da se je njegovo vedenje razločevalo od vedenja drugih fantov ter se približevalo občevanju gosposke družbe. Bil je krojač v trgu in je šival časih tudi za gospodo. Spoznala ga je, ko jo je nekoč pozdravil – odkril se je in Francka je zardela. Kadar je bila v cerkvi pri veliki maši, je slišala s kora njegov glas – ni se ozrla, ali vedela je, da je tisti mehki, toplo zveneči glas njegov.

Nikoli ni slišala tako lepih besed, božale so jo kakor z ljubečo roko. Kadar je bila pri njem, se je prikazala nežna rdečica na njenih licih, oči so sijale, molčala je in poslušala. On jo je gledal s koprnečim pogledom, debele ustnice so se mu tresle in časih se mu je zmedlo, besede so se mu izgubile. Prišel je nekoč iz gostilnice, dišal je še malo po vinu. Bil je predrznejši, govoril je neprestano, objel jo je in je iskal njenih ustnic. Francko je pretreslo, hipoma jo je spet obšla bojazen in ubežala bi. V tistem trenutku je šinilo mimo njenega spomina nekaj že pozabljenega, strašnega: bežala je po blatnem klancu, skozi gozd, debele kaplje so padale z drevja – in tam, glej, iz teme, je skočilo proti njej, smrdeča sapa ji je puhnila v obraz, težka roka jo je zgrabila za ramo ... Zakričala bi – toda že je šinilo mimo, samo strah je še ostal in noge so se ji tresle.

„Kakšna si, Francka? Zakaj se mi umikaš, Francka? Kaj sem ti storil? No, glej, ne bodi huda, rad te imam, kakor nikogar na svetu, nič ti ne storim hudega.“

Prijel jo je nalahko za roko in je stal pred njo. Ko je bil ugledal njen prestrašeni obraz, se mu je v prsih nekaj stisnilo, zasmilila se mu je in ljubil jo je resnično. Slonela sta ob plotu, čisto v senci, časih je zašuštelo nad njimi in par velih listov je padlo nanja. Govoril je skoro šepetaje, kakor da bi se bal, da bi je ne razžalil z

glasno besedo. Zdela se mu je zelo majhna, otroška, sočutja vredna, vsa drugačna kakor dekleta, ki je govoril z njimi v trgu; nikoli ni zatrepetala prešernost na njenih ustnicah, nikoli ni bilo nezaupnosti v njenih očeh – ni ji prišlo na misel, da bi mogle biti njegove besede zlagane in zato se mu je smilila in žal mu je bilo, če je izpregovoril besedo, ki je ni čutil v srcu.

„Boš videla, Francka, kako lepo življenje si bova napravila, kadar boš žena moja. Dela imamo veliko, nič skrbi ne bova imela. In lepo te bom oblekel, da ne boš hodila kakor kakšna dekla ... Veš, Francka, in tukaj ne bova ostala; predolgočasno je tukaj in ljudje so taki. V Ljubljano pojdeva, boš videla, tam bo vse drugače. Kdor ima kaj korajže, gre strani, tukaj ni nič. Ali še dalje, Francka, morda v Ameriko, tam je življenje vse drugačno, ljudje so drugačni, tam so vsi gospodje, vsak je gospod, kdor kaj zna in premore – ne bi me gledali zaničljivo, ker sem krojač, kakor tukajle kakšen pisarček, ki nima toliko v glavi, kakor jaz v mezincu ... Vse bo drugače, kadar boš moja žena, Francka ... Klobuk boš nosila in ...“

Kakor je govoril, so mu prihajale sproti najlepše sanje, sam se je opajal z njimi, vesel jih je bil in verjel je nanje. Velik, svetel svet se je odpiral pred njim in bilo mu je, kakor da mu ga je odprla plašna otroška Francka, ki je stala poleg njega in poslušala z velikimi, zamišljenimi očmi. Tudi njej se je odpiral velik in čudovit svet – čisto novo življenje se je razgrnilo pred njo in lica so ji gorela, srce se je širilo od sladkosti ... Ko sta se poslovila, jo je poljubil na ustnice in Francka se ni umeknila.

Šel je proti dolini in hipoma se je domislil svojih besed. Postal je in gledal proti postaji; spodaj je dremalo okno, kjer je pisal uradnik, a kmalu se je zasvetilo tudi, pri oknu se je prikazala svetloba, medlela je in izginila ter se prikazala pri drugem oknu; Francka je bila prižgala svetilko ter jo nesla iz sobe v kuhinjo.

Obšlo ga je kakor sočutje, vesel je bil svojih besed in zamahnil je z roko v pozdrav ...

Francka se je razpravljala počasi. Vse, kar je govoril, se je vračalo, slišala je še zmerom njegov šepetajoči glas, kakor da bi stal zraven nje, objemal jo okoli pasu ter pripovedoval ... „Francka, lepo življenje si bova napravila, kadar bo moja ženka ... Klobuk boš nosila, Francka, in stran pojdeva odtod, ker so ljudje tako dolgočasni, v Ljubljano pojdeva ... tam je življenje lepo, vse drugačno nego tukaj ...“ Sklonil se je k njej in jo je poljubil na ustnice; njegove ustnice so bile vroče in ko je začutila brke na licih, jo je izpreletelo po životu od blaženosti ...

Vroče ji je bilo, žile so ji bile v sencih, da jih je skoro slišala. Odprla je okno, hladen zrak ji je dihnil v obraz, na lica, in je napolnil vso sobo. V dolini so migljale posamezne luči, časih je katera ugasnila, svetlikalo se je samo še tu, tam, bila je pozna ura in vse je ugasnilo, utihnilo. Nebo pa je bilo zmerom jasnejše, mesec je plaval na sredi v velikem svetlem kolobarju in zvezde so se topile v njegovi srebrni svetlobi.

* * *

Minila je zima in nato je prišel čas poln nemira in skrbi. Francka je šla iz službe in se je nastanila pri šivilji, da bi šivala poročno obleko. Vse polno žensk je bilo zmerom tam, od jutra do noči so stale naokoli in so se razgovarjale, izpraševale so Francko in so pripovedovale o ženinu. Koliko da je že imel deklet, namigavale so skoro, da je imel že otroka: Francki je bilo vroče v obraz, verjela ni ničesar, ali grenko ji je bilo v dno srca. In da je pijanec, da zapije vse, kar zasluži, da se potepa cele noči po gostilnicah in uganja reči, ki jih človek povedati ne more. In da ni pri krojačevih vse tako, kakor bi si kdo mislil; oblači se fant po gosposko, doma pa jedo močnik in krompir, posebno odkar stari nič več ne dela, ker je napol oslepil in so mu tudi noge odpovedale. Časih so imeli tri pomočnike, potem dva, zdaj pa imajo samo še enega in pa učenca, ki nič ne dela in je pri njih samo zato, da seka drva in da hodi po tobak. Ženska, ki jim kuha, je kakor zlodej in že zdaj opravlja Francko po vsem trgu, od hiše do hiše hodi in opravlja ... Francka je sedela globoko sključena, tako ji je bilo, kakor da bi jo zbadali z iglami od vseh strani. Nihče ni rekel besede naravnost – namigavale so, govorile so tako, da je bilo treba razumeti nasprotno in Francka je razumela. Če so dejale: „Pameten

fant je, no," – se je to glasilo: „Lump je, da mu ni enakega v devetih farah!" – Francka je skrivala svoje misli in se je bala, da bi ne izpregovorila zaupne besede: planili bi takoj skozi odprte duri njenega srca in bi tam vse omazali, oskrunili ... Govorila je z njim poredkoma, nikoli nista bila sama in Francka si je želela, da bi samo uro, samo kratko minuto slonela tako tesno drug ob drugem in šepetala zaupno, presrčno, kakor tam pod kostanjem, ko je padalo nanje velo listje. Tudi on ni bil več tako vesel; nekaj nemirnega je bilo na njegovem obrazu, časih je strnil obrvi in je gledal zamišljeno. Govorila sta o čem navadnem, samo da sta govorila, in potem je mahoma prekinil razgovor ter je preskočil na čisto drugo stvar, ki je bila prav tako navadna in brezpomembna. Oba sta čutila na obrazu tuje poglede in čeprav ni bilo nikogar v sobi, jima je bilo, kakor da nista sama ... Dnevi so se vlekli počasi – žalostni deževni dnevi; nebo je bilo pusto, sivo, rjave luže so prepregale vso cesto. Prišla je pogostokrat mati in se je razgovarjala s Francko; tudi ona je bila zvedela grde reči o njem in jih je očitala Francki z osornim glasom, kakor da bi jih bila ona storila; pripovedovala je neprestano in Francki je bilo tesno, da bi zavpila. „Zakaj tako govorite, mati?" je zajokala. – „Bolje je, da veš prej – da boš vedela, kako si si postlala." In pripovedovala je dalje, kako da je imel dekleta v trgu in tudi zunaj po vaseh, zato ker zna sladko govoriti in se gosposko oblači.

„Ni res, mati!" je zakričala Francka in srce se ji je paralo.

„Če ti bolje veš, toliko bolje zate ... Pa naj le nikar ne misli, da je kakšno terno zadel. Dvesto goldinarjev³⁶ dam, niti solda³⁷ več in še teh ne dobi v roko. Ne bo jih zapil prvi mesec ... poznam ga, kakšen je. Spravil bi denar in bi posedal po gostilnicah, dokler bi ne imel luknje v žepu ... poznam ga! In tudi ti bi mu pomagala, tudi ti si taka!"

³⁶ goldinar – srebrni goldinar je bil vreden 100 (po starem sistemu 60) krajcarjev.

³⁷ sold – denar manjše vrednosti; tudi izraz za denar nasploh

Zvečer je Francka molila, da bi bilo vse pri kraju, da bi čas prišel. Shujšala je in obraz je bil še bolj droben in bel nego prej, čisto prozoren, tako da so bile oči nenaravno velike in svetle.

Čas je prišel in vršila se je svatba; v treh koleseljnih so se peljali v cerkev; ljudje so se posmehovali, ker je bilo vse tako tiho in ponižno, skoro siromašno. Francka je imela obleko iz rumenega atlasa, trakovi so bili svetlozeleni. Ko je stopila v voz, se je spoteknila in skoro bi bila padla; pozabila je privzdigniti krilo in oškropila se je z blatom. Mati je stala med durmi in je zakričala nad njo: „Še hoditi ne zna, neroda!“ Dan je bil dolgočasen, od jutra je deževalo in, ko so se vračali iz cerkve, je pričelo spet nalahko pršiti.

Francko je bolela glava; izginila je vsa radost, vse veselo pričakovanje je izginilo in nič ni bilo drugega vsenaokoli, nego pust deževen dan in pusto, pusto življenje ... Nagnila je glavo in solze so ji kapale po licih. Ženin se je ozrl nanjo in se je nasmehnil. „Kakšen otrok!“ si je mislil na tihem in spet se mu je zasmilila. „Ker se joka vsaka nevesta, pa se joka še ona.“

Praznovali so svatbo v zakajeni gostilnici. Zrak je bil vroč in težak, kričali so, peli in popivali vso noč; tudi ženin se je upijanil in je plesal neprestano z vsemi ženskami. Pozno ponoči je šla Francka iz zadehle sobe in je stopila na prag. Ko ji je zapihal v lice mrzel zrak, je omahnila in zgrudila bi se bila, da se ni prijela za duri z obema rokama ... Znotraj so peli s pijanimi glasovi, slišala je tudi glas svojega moža – hreščeč je bil in hripav, komaj ga je spoznala. Peli so razposajeno kvanto, kruljav starec je godel na harmoniko. In Francki se je zazdelo mahoma vse tako umazano, grdo, žalostno, da bi sedla v kot pri durih in bi zaspala in bi se ne zbudila nikoli več.

* * *

Komaj se je Francka, mlada žena, ogledala po hiši, se je zgodilo nekaj strašnega, tako da se je njen mladi mož, krojač Tone Mihov, popolnoma izpremenil.

Tisti dan, ko se je vršila svatba, je prišel v trg krojač iz mesta, mlad človek, ki je nosil svetle karirane hlače in suknjo s škrici³⁸. Nastanil se je nasproti sodnije, prezidal je kar vso hišo in nato je odprl prodajalnico z narejenimi oblekami. Ljudje, ki so hodili ob nedeljah v cerkev, so morali mimo; čudili so se in so kupavali. In kmetje, ki so prihajali k notarju in v sodnijo, so poizvedovali po cenah in so gledali, ko jim je ponujal krojač celo obleko za pet goldinarjev. „Prokleti Mihov, lahko se nosi gosposko; hotel je pet goldinarjev samo za delo!“

Mihov se izprva ni vznemirjal veliko; stvar se mu je zdela tako neumna, nenaravna, da se ni bal nič hudega. Jasno je bilo zanj, da je sleparija vse skupaj in da bo izginil pritepenec čez noč, kakor je bil čez noč prišel. Ni verjel, da bi se mu usedel kdo na limanice; blago je bilo slabo, obleke so bile skrpane tako nahitro, da je bilo treba samo malo nategniti, in šivi so se parali. Kmetje niso neumni, ogibali se bodo sleparja na devet sežnjev³⁹. Toda niso se ga ogibali in slepar ni izginil. Še razširil je prodajalnico in najel si je še dvoje delavcev – bogve odkod; prišla sta lačna in razcapana in šivala sta mu pač napol zastonj. Prej je delal samo za kmete in hlapce, zdaj je prodajal tudi boljše blago in ni se ukanil: vse je hodilo k njemu, učitelj si je naročil svetlo poletno obleko pri njem, sodnik si je dal napraviti karirane hlače. Krojač sam je stal na pragu, kadil je dišeče smodke⁴⁰ in se je smehljal vljudno ljudem, ki so prihajali mimo, tako da jih je zavajal že njegov sladki obraz.

Mihov je čakal – nič ni bilo, nihče se ni pritoževal. Ostali so mu samo nekateri stari ljudje, ki so bili navajeni nanj in niso hoteli menjavati. Vse drugo je šlo – izgubili so se kmetje, izgubili so se uradniki, ki so se oblačili gosposko in niso radi drago plačevali; otroške obleke ni napravil Mihov nobene več – prišle so Binkošti, prišla je birma in nikogar ni bilo; Mihov je stal na pragu, bled, glavo sklonjeno – in ogibali so se ga na devet sežnjev. Časih se je kdo nasmehnil, če se

³⁸ suknja s škrici – debelejšše vrhnje oblačilo, ki ima hrbet podaljšan in na sredini preklan

³⁹ seženj – stara dolžinska mera, 1,896 metra

⁴⁰ smodke oz. smotke – cigare

je ozrl postrani nanj: „A, Mihov, kaj praviš? Lehko si se nosil gosposko za naš denar. Lepo si nas molzel, prokleti Mihov, prav se ti godi!“

Mihov je čutil, da se mu je dogodila velika krivica. Ali je dovoljeno, da pride mahoma tuj človek in vzame domačim poštenim ljudem kruh izpred ust? Mislil je, da bi morali to prepovedati, da bi morali pritepenca izgnati, pognati ga, odkoder je prišel in povrhu še zapreti. Tako bi bili lahko uničeni vsi, če bi bilo sleparstvo dovoljeno. Toda niso se genili, sodnik si je bil celo naročil karirane hlače.

In bolelo ga je najbolj, grizlo ga je kakor s kleščami, da ga je bil pritepenec prehitel. Sam bi bil moral storiti tako, napraviti bi bil moral prodajalnico — šlo bi, posojilnica bi mu bila dala denarja. Že se mu je zdelo, da je bil to v resnici nameraval in da mu je slepar misel ukradel, izpred nosa ukradel, ko jo je baš nameraval izvršiti. Prepričan je bil naposled popolnoma, da je ukanjen, osleparjen, in premišljeval je, če ni bil izdal kdaj svoje misli hudobnemu človeku, ki mu je bil zaviden in se je zmenil z onim za dobro plačilo. Zmedle so se mu misli od grenkobe in sovraštva in zabavljal je po gostilnicah. „Molči, Mihov, da te ne bo tožil!“ so mu svetovali prijatelji, a natihoma so se nasmihali, ščuvali so ga celo naskrivoma, ker bi jim bilo prijetno, če bi prišlo do hrupnega razpora. Novi krojač pa je bil vesel človek, redil se je, obraz se mu je širil in polnil, debelel je polagoma in nosil je troje prstanov; za zabavljanje se ni menil, smejal se je in poznalo se mu je celo, da mu je Mihova zavist pogodi. In ta smeh veselega in rejenega človeka je bila Mihovu strašna, ostudna. Tresel se je, kadar je pogledal v široki, svetli obraz, in pest se mu je krčila, da bi udaril, udaril z vso silo, tako da bi se raztopila svetla mast in da bi izginil smehljaj z debelih ustnic.

To so bili vroči dnevi julija in avgusta, suh prah je ležal v zraku, nebo je bilo belosinje, kakor od vročega jekla. Ob tem času so napravili v trgu vsako leto veselico s petjem, šaljivo igro, deklamacijami in slavnostnim govorom. Slavnostni govori so bili Mihova stvar; pisal jih je notar, načelnik bralnega društva, in Mihov je govoril z visokim, donečim glasom in z lepimi kretnjami tiste dolge zavite stavke, polne nerazumljivih besed; sam se je navduševal sredi govora, sladko mu je bilo, ko je videl pred sabo vse polno rdečih, potnih obrazov,

ki so strmeli vanj; migljalo je pred njim, čutil se je srečnega, vzvišenega nad vse na svetu in besede, gladko naučene, so le tako kapale z ustnic, sam jih ni več razumel in osvestil se je šele, kadar je izpregovoril zadnji stavek in ni prišlo nič več dalje; stal je še nekaj časa, poten, ves zardel, potem je stopil korak nazaj, priklonil se je nalahko in se je nasmehnil v čisto otroški zadregi, spodaj pa so kričali in ploskali. „Lepo si govoril, Mihov!“ Mihov si je brisal čelo in srce mu je tolklo od blaženosti. „No, da, mislim, da se mi je posrečilo ...“

Veselica je bila koncem avgusta, pripravljali so se že zgodaj v juliju. Mihov je čakal in naposled je šel k notarju.

„No, kaj pa Vi, Mihov?“ ga je prašal notar.

Mihov se je nasmehnil vljudno.

„Zaradi govora, gospod notar ... pojemo že štirinajst dni in za govor je treba tudi par tednov. Ne gre tako hitro, kakor bi si človek mislil ...“

Notar je bil v zadregi in Mihov je to opazil. „Ni ga še napisal!“ si je mislil in hitel je, da bi se opravičil.

„Tako se ne mudi, lahko še čakam teden dni ... samo zato, da sem omenil ...“

Notar se je zazibal na stolu in je odgovarjal počasi in obzirno.

„Glejte, Mihov, saj ste zmerom lepo govorili ... ne zaradi tega, da bi Vam kaj očitali ... ampak krojač je bil tako siten, nismo se ga mogli odkrižati ...“

Mihova je oblila temna rdečica; ustnice so se mu gibale, toda izpregovoril ni.

„No ... in pristopil je k društvu in je plačal precej deset goldinarjev za note ... ne moremo mu odreči ...“

Morda se je zdelo notarju, da se izgovarja preponižno; sram ga je bilo in zato je nadaljeval z drugačnim glasom, skoro osorno.

„Pa tudi lep glas ima in dober pevec je in priljuden človek je, vesel, ne tako čemeran ...“

Ozrl se je postrani na Mihova, Mihov pa se je v tistem hipu domislil, da tudi on prej ni bil čemerren.

„Sploh pa to ni nič, da bi govoril zmerom isti človek ... ljudje se privadijo in jih stvar ne zanima več, niti ne poslušajo in govor se tako izgubi. Potolažite se, saj boste tako peli ...“

Mihov se je nerodno poklonil, zinil ni besedice in je šel. Kakor otroku mu je bilo – za plot bi stopil in bi se zjokal ... Ali nato ga je obšel silen, besen srd; okrenil se je že, da bi hitel k notarju nazaj, skočil predenj in kričal tam, tolkel s pestjo po mizi in, če bi notar odgovarjal, tako zaničljivo in prešerno, kakor je govoril, bi planil nanj in bi davil, davil ...

Tako ga je krojač pritisnil ob steno, pritisnil na prsi, da ni več dihati mogel; vse mu je ugrabil; prišel je v kariranih hlačah in v suknji s škrici in mu je vzel kruh in čast in življenje ... Od srda in žalosti se mu je zibalo pred očmi; ko je prišel domov, je legel na posteljo, premetaval se je vso noč in ni zatisnil očesa. Časih se je vzdignil, stisnil je pest; v polusanjah se mu je zazdelo, da stoji pred njim na cesti, vse polno ljudi naokoli, in krojač se trese, bled je in prosi ... toda on, Mihov, ne sliši nič – bije, bije v obraz in kri curlja po licih dol, na ovratnik, na suknjo ... Toda glej, kri je izginila mahoma in tolsti obraz se je smehljal veselo, zaničljivo in vsi naokoli so se grohotali ... Zazdelo se mu je potem, da ležita na cesti, v prahu, roke se vijo, grabijo in že je stisnil Mihov za vrat, kakor s kleščami je stisnil debeli potni vrat in oči bulijo vanj z velikim vodenim pogledom ... toda hipoma mu je roka zdrsnila ob potni koži, krojač je planil, pokleknil mu na prsi in spet se je smejal veselo in zaničljivo njegov tolsti obraz ...

Prišla je nedelja, lepa avgustova nedelja; vročina je bila že malo ponehala, veter je pihal in beli oblaki so se igrali na nebu. Večer je bil topel in prijazen, cesta je bila polna ljudi.

Mihov je stanoval nad trgom in gledal je skozi okno po trgu dol; strašneje mu je bilo, kolikor bolj se je bližal mrak. „Zdaj bodo pričeli,“ si je mislil in žile na čelu so se mu napenjale, polnile so se s krvjo, vročo kakor ogenj in oči so se mu zalile,

zastrla jih je težka motna mrena. Zazvonilo je sedem; dolgo je zvonilo, z lepodonečim prazniškim zvokom in Mihov je zastokal, kladivo je bilo po njegovih prsih, po njegovem čelu ...

Vzdignil se je počasi, sram ga je bilo in kakor tat, z opreznimi očmi, s sključenim životom, je stopil na cesto. Šel je po poljski stezi, da bi ga ljudje ne srečavali. Domislil se je, kako je hodil na veselico prej; postal je sredi polja in zakričal bi od sramu in od bolečine. Nato si je očital, hotel se je strezniti siloma: „Ne bodi otročji, Mihov! Ostani doma in ne brigaj se zanje; če mislijo, da bodo sami opravili, naj opravijo, druge skrbi imaš!“ – Toda šel je dalje, slišal ni sam svojih besed – kakor da bi mu prigovarjal človek, ki ni vredno, da bi se oziral nanj ... „Kam pa, Mihov?“ ga je prašala ženska, ki je stala ob plotu za hišo. Mihov se je prestrašil, kakor da bi ga bil kdo zasačil pri sramotni stvari. Odgovoril je v zadregi in je šel hitro dalje. „Na veselico, Mihov?“ ga je prašal kmet, ki je stal ob stezi in gledal po polju, kjer se je nalahko zibalo rumeno žito. „Na veselico!“ je odgovoril Mihov, ne da bi se ozrl. Zdelo se mu je, da gledajo za njim in se posmehujejo. Vse so vedeli – na hrbtu je imel z velikimi črkami zapisane vse svoje misli in hodil je med ljudmi kakor hudodelec, ki ga ženejo žandarji⁴¹ uklenjenega po cesti.

Že se je mračilo, vrtovi za hišami so bili v senci. Tam je stalo lepo enonadstropno poslopje – spodaj gostilnica, zgoraj bralno društvo. Okna so bila že svetla, za zagrinjali so se premikale črne sence. Pred hišo in okoli vrta je bilo polno ljudi, otroci so se podili, ženske praznično opravljene, so stale v gručah na cesti.

Mihov si ni upal blizu, ali slišal je tako natanko, kakor da bi stal pod oknom. Prišlo je po stezi dvoje ljudi in Mihov se je umeknil, šel je v umazano krčmo, ki je bila skoro prazna; le par pijanih fantov je sedelo za veliko, z vinom polito mizo; krčmar je stal na pragu in je gledal s sovražnim pogledom na belo poslopje, ki je stalo tam ponosno in vse razsvetljeno. Mihovu je bilo, kakor da je bil prišel med zavržence in izgnance in laže mu je bilo pri srcu. Sedel je k oknu in je malo odgrnil zagrinjalo.

⁴¹ žandar – orožnik, pripadnik vojaško organizirane policijske službe v Avstro-Ogrski

Cesta se je polagoma praznila; prišla je bila gospoda in veselica se je pričela. Mihov je čutil natanko tisti trenotek, ko je stopil govornik na oder ter se sladko priklonil.

„Slavna gospoda! ...“

Besedo za besedo je slišal Mihov in premikal je ustnice, tudi sam se je nalahko priklonil, lica so mu zardela in ugledal je pred sabo veliko množico, ki je strmela vanj in poslušala. Toda oglasil se je poleg njega nekdo drugi, govoril je glasneje, lepše, zvočneje in ga je skoro že prekričal. Mihov je čutil veliko krivico, ki so mu jo storili, in ozrl se je po ljudeh z zaupljivim pričakovanjem: mislil je, da bodo spoznali krivico, pognali pritepenca z odra ter poslušali njega, Mihova, ki je bil pravi slavnostni govornik. Toda ljudje so bili neusmiljeni, niso se ozrli vanj, ko je lovil poglede in prosil z motnimi očmi. In pritepenec je govoril z blagodonečim glasom dolge in lepo zložene stavke, ki so se topili na jeziku kakor med. Mihov se je tresel, mrzle kaplje so mu lezle po čelu dol, hotel je govoriti, toda jezik je bil trd in neokreten. Nekateri so ga opazili, ko je stal na odru v zadregi, neroden in osramočen in sredi vrišča in ploskanja so kazali nanj in so se smejali. „Kaj pa ta tukaj? Ali pojdeš dol, ki te nihče klical ni! Glejte ga, kako stoji, kolena se mu tresejo! Kaj pa jeca? Klado ima v ustih!“ Smejali so se hrupno in neusmiljeno, ali polagoma so se razsrdili, ker je Mihov še zmerom stal kakor ukovan, roke povešene, glavo sklonjeno. „Dol! Dol!“ je kričalo po dvorani, ljudje so vstajali, pesti so se dvigale in že so ga zgrabile železne roke pod pazduho, za laket, za vrat, potegnili so ga dol, pol onesveščenega, in: „Udari! Bij!“ je kričalo po dvorani ...

Mihov se je stresel, pogledal je po cesti z motnim očesom; od daleč je prihajal šum — ploskali so govorniku. Zazdihnil je, sedel za mizo ter skril glavo v dlani. Popil je bil že tri četrti kislega vina, ki je dišalo zoprno po špiritu, in glava mu je bila težka, po razbeljenem čelu mu je tekel mrzel pot. Pil je naglo, kozarec za kozarcem, in misli so se mu medle, motale so se mu po možganih v čudnih, nejasnih oblikah, menjavale so se hitro pred neizmernim črnim ozadjem — neizmerno črno žalostjo.

Prišel je v krčmo čevljar, pijanec; omahoval je že in ko je sedel k Mihovu ter se naslonil z rokami na mizo, je prevrnil kozarec.

„Kaj pa ti, Mihov, nisi šel na veselico?“

Mihov se je ozrl vanj z zaspanim, lenim pogledom.

„Nisem šel.“

Čevljar se je nasmehnil in je pomežiknil.

„No, Mihov, lepo te je potisnil krojač. Kruh ti je vzel in še čast povrhu. Saj drugače si bil zmerom zraven.“

„Vse mi je vzel,“ je govoril Mihov zase. „Kruh mi je vzel in še čast povrhu.“

Čevljar se je zagledal v polni kozarec in obraz se mu je zresnil.

„Glej, Mihov, tako pojdemo vsi. Tudi mene že čaka – danes ali jutri pride, vem, da me čaka ...“

Mahoma je udaril po mizi, da je zažvenketalo.

„Ampak jaz ne bom taka šlapa, kakor si ti, Mihov! Jaz bi ga zadavil sredi ceste – da, zadavil ga bom sredi ceste, vpričo ljudi, pa naj me ženejo!“

„Tudi jaz bi ga zadavil,“ je govoril Mihov počasi in zamišljen. „Pa človek kar omahne, roke se mu povesijo – ne morem ga zadaviti.“

Oba sta bila pijana, strmela sta s topimi, okrvavljenimi očmi. Čevljar je izpregovoril z resnim glasom, gledal je predse in čelo se mu je nagubančilo.

„Jaz sem mislil dolgo časa, kaj da boš napravil. Čakal sem, ti pa se nisi genil; držal si, ko te je tepel ... Jaz bom napravil drugače ...“

Nekaj hudobnega je zasijalo v njegovih očeh, obraz pijanca je dobil hipoma nekaj moškega in odločnega.

Mihov je odgrnil zagrinjalo popolnoma, iz noči se je bleščalo dvoje vrst razsvetljenih oken, časih se je prikazal kdo ob oknu, na pragu, čul se je žvenket

kozarcev, razločevalo se je celo, če je kdo vzkliknil, če se je omizje zagrohotalo. Mihov se je zdrznil – spoznal je iz nejasnega šuma krojačev glas in slišal je svoje ime.

Čevljar se je ozrl nanj in se je nasmehnil.

„Ali si ga slišal?“

Kakor slučajno je iztegnil roko po mizi in se je doteknil noža, ki je ležal na prtju.

Mihova je izpreletelo, kri mu je izginila iz lic in vstal je naglo.

„Grem samo malo pogledat ... rad bi ga videl ...“

„Le pojdi in dobro opravi!“ je odgovoril čevljar; mirno je gledal za njim.

Mihovu so se opletale noge; ko je stopil na prag in je začutil hladni nočni zrak, bi se bil skoro prevrnil. Šel je počasi, omahovaje, preko trga in naravnost proti hiši, ki je stala pred njim velika, ponosna, vsa razsvetljena. Govoril je sam s sabo: „Nisi čakal zastonj, prijatelj dragi ...“ Toda mislil ni ničesar, odločnost je bila samo zunanja, vročina je izginila iz teške, utrujene glave in oči so gledale motno, zaspano.

Stopil je na prag – žarka svetloba ga je zaskelala v oči.

„E, kam pa ti, Mihov, saj si pijan!“ se mu je zasmeljal v obraz debel štacunar, ki je bil prišel iz gostilnice in si je brisal potno čelo.

Mihov ni odgovoril, ozrl se je komaj nanj in je šel dalje, omahovaje, sključen, napol že v spanju in mučnih, nerazločnih sanjah. Prišel je v prvo sobo, iskal je s topimi, poluzatisnjenimi očmi in ga ni našel: tam so sedeli sami kmetje, razgovarjali so se hrupno, nekateri so kartali, zapazil ga ni nihče. V drugi sobi, rdeče poslikani in elegantno opravljeni, je bila zbrana gospoda. Mihov je postal na pragu, pred rdečim zastorom. Komaj je premeril omizje s pijanim pogledom, je ugledal ob oknu tolsti, potni krojačev obraz. Ali v tistem trenutku, ko so se vsi ozrli nanj, ga je obšlo nekaj čudnega. Odkril se je dostojno, priklonil se in se nasmehljajal.

„Gospoda!“ je izpregovoril z visokim, hreščečim, jecljajočim glasom.

Hrupen smeh mu je bušnil naproti, krojač je prijel kozarec in se je sklonil preko mize.

„Pijan si, Mihov, — na pij, to je boljša kapljica!“

Mihov se je nekoliko osvestil, šinilo mu je preko misli, čemu je prišel in kaj ima storiti. Stopil je k mizi, prijel je kozarec ter ga zalučil krojaču v obraz; zamahnil je tako krepko, da je padel z vsem životom na mizo ter si omočil roke in obleko z vinom. Krojač je stal za mizo trepetajoč in prepaden; obledel je in smeh mu je izginil z ustnic. Vino se mu je razlilo po vsem obrazu, po ovratniku in kravati, kozarec ga je bil zadel nad čelom in tenák curek krvi mu je curljal po levem licu. Družba je planila, nekateri so stopili h krojaču, zdravnik mu je močil rano. Mihovu se je zdelo, da so ga topli in suvali, ko so ga potisnili na cesto, toda čutil ni ničesar. V tistem hipu, ko je videl pred sabo obledeli krojačev obraz in kri, ki je curljala po licu dol in kapala na ramo, se je iztreznil popolnoma. Šel je domov s hitrimi koraki, skoro tekel je in pot se mu je zdela zelo dolga ...

Doma se je še svetilo okno, Francka je sedela za mizo. Njene oči so bile rdeče obrobljene, jokala je dolgo. Ko so se duri odprle in ga je ugledala na pragu, bledega, sključenega, lica nagubana, od bolečine spačena, in oči plašne, kakor proseče milosti in sočutja, je vstala hitro in stopila k njemu.

„Goljufal sem te, Francka, oprosti mi ... Bog ti daj srečo ... jaz ne morem več ...“

Izpustil je njeno roko in je hotel oditi.

„Kam misliš, Tone?“

„Pusti me, Francka ... oprosti mi!“

Jecljal je, obšla ga je slabost po vsem životu in držal se je za duri, da bi se ne zgrudil.

Francka ga je prijela trdo za roko, zaklenila je duri, vzela mu je klobuk z glave in ga je povedla k postelji kakor otroka ...

Ob tem večeru se je izpremenilo življenje med njima – ob tistem trenutku, ko se je zdelo njej sami, da pelje k postelji slabotnega, plašnega, pomoči potrebnega otroka. Začutila je, da ji je leglo na ramena strahovito, težko breme, ki ji je potisnilo život skoro do tal, začutila se je mater in varuha in ta čut je bil sladak in strašan obenem.

Mihov je legel in je zaspal takoj, Francka je klečala vso noč ob postelji, čelo naslonjeno na sklenjene roke.

* * *

Stanovanje Mihovih je bilo lepo opravljeno in prostorno: velika soba, ki je bila obenem delavnica; na steni, durim nasproti visoko ogledalo v pozlačenem okvirju, svete podobe na stenah, v kotu ogromna peč iz zelene lončevine, blizu peči dvoje visoko postlanih, belo pogrnenih postelj, na oknih cvetice. V izbi, ki je bila nižja od sobe in je imela samo eno okno, je ležal Mihov oče, poluslep starec, ki že dve leti ni več stopil na noge. Zadnje čase je bil čemereren in siten, stokal je neprestano in če je zaklical in ni bilo nikogar v izbo, je ihtel in jokal, kakor nadložen⁴² otrok. „Pozabili ste name, ker vas ne morem več rediti; zakopljite me živega, da bo konec!“

Francka je imela veliko opravila z njim in on jo je ljubil. Zaupal je naposled vanjo kakor v mater, čisto po otroško. Zdelo se mu je naravno, da mu je izpolnila vsako željo – čudno željo bolnika – in silen udarec je bil zanj, ko mu nekoč ni prinesla vina, ker ni bilo solda pri hiši; jokal je, da so mu tekale solze po obrazu in Francka je stala ob postelji vsa zbegana. Zmerom bolj je bil slab, treba ga je bilo prenašati s postelje in na posteljo in Francki, dasi jo je bilo sram tega čuta, so se gnusili mrtvi udje, pokriti z ohlapno, sivo kožo. Tudi pitati ga je bilo treba, ker so se mu roke tresle in juha se mu je razlivala po bradi in po srajci.

Mihov je zaslužil še toliko, da so živeli, toda stari, dasi poluslep in otročji, je čutil, kako je šlo navzdol, kako se je vršilo polagoma nekaj strašnega, in mrtve bele oči

⁴² nadložen - onemogel, oslabel

so se časih široko odpirale, nema groza je bila v njih. „Samo da si tukaj, Francka ... ostani v izbi, Francka!“

Ali Francka sama se je bala življenja. Komaj je stopila vanj, že tisti večer, ko je stala v poročni obleki in s poročnim vencem na glavi v veži in se je držala krčevito za duri, da bi se ne zgrudila od slabosti in nerazumljivega strahu, so minile vse sanje in vse pričakovanje je izginilo — kakor da bi ji bil kdo v tistem hipu naglas razodel vso žalostno prihodnost. Kakor da bi bile same sanje, tako so minili tisti dnevi, ko sta stala pod kostanjem ob jasni jesenski noči in sta govorila s šepetajočim, ljubeznivim upanja in zaupanja polnim glasom o življenju, ki čaka nanju in je blizu. Kakor sanje ... Tisto noč, ko je prišel domov ves trepetajoč in bled, je vzela na rame težko breme, ali tako težko je bilo in strašno, da je omahovala. Težko je bilo, ker so se v tistem trenutku, ko ga je vzela na rame, poslovile za zmerom vse lepe sanje, zadnji ostanki otroškega upanja, ki so bili še ostali v srcu globoko skriti. Prišlo je življenje, temno je bilo, brez veselja in polno skrbi. Njen obraz je bil resen, na čelu se je prikazala majhna gubica.

Tonetu so prisodili teden dni zapora. Vrnil se je domov čemerem, od tistega večera se je bil postaral. Ljudje so govorili o stvari po trgu in izneverilo se mu je še več prijateljev — pogledal je začuden, kadar je prišel kdo naročit obleko ali prinesel popravil. Odslovil je bil delavca in učenca in časih je sam sedel brez dela po ves dan. Prej je bil naročen na nemške časopise s slikami, toda ni imel časa, da bi bil bral. Zdaj je zbiral posamezne številke, sestavljal jih v letnike ter bral dolge romane, ki so se vleкли od prve do zadnje številke. Časih se je na večer malo razvedril in je pripovedoval Francki povesti o nemških baronih in kontesah, o razbojnikih, o grofu Monte-Kristu, o Rinaldiniju, in ugibala sta, če se je vse to res kdaj godilo ali nikoli ... Toda mahoma je utihnil in obrvi so se mu spet povesele: izpregledal je nenadno in zazdelo se mu je smešno in ostudno, da sedita kakor otroka in si pripovedujeta storije, ko že gleda skozi okno uboštvo z belimi očmi in režečimi ustmi ...

Gledalo je skozi okno, ali prihajalo je zmerom bliže, naslanjalo se je s komolcema, spenjalo se in je prihajalo, vsa soba je bila že polna mrzle sape, v izbi je stokal oče

in strah ga je bilo. Mihov je planil izza mize, kakor da bi ga poklicalo s sirovim glasom, begal je po sobi z nagubanim čelom in mislil je čudne misli, zatopil se je popolnoma v sanje, ki so bile tako jasne, da je časih čisto pozabil na resnico in se je strahoma začudil, ko se je ozrl s treznim pogledom po sobi. Sanjal je o veliki dediščini, o tisočih, da celo o milijonih in razsipel je denar na vse kraje, dajal je vsem, ki so hoteli, berači so prihajali k njemu in ko so šli od njega, so si kupavali hiše. On sam je imel palačo v mestu, vrtove, gozde, Francka se je vozila v kočiji, s štirimi pari iskrih belcev, v ušesih, na rokah, okoli vrata vse polno zlatine in dragih kamenov ... Sanje so bile zmerom drugačne, zmerom si je izmislil kaj novega, ponavljal ni nikoli in tako je užival v sanjah zmerom iznova in zmerom rajši se je zatapljal vanje. Živel je že življenje vseh grofov, kraljev, bogatašev, razbojnikov, ki jih je poznal iz nemških romanov. Sredi branja je časih postal ter se zamislil: on bi delal drugače, živel bi drugače. In popravljal je romantično delo nemškega pisatelja, šele njegova vroča domišljija – domišljija slabotnega, plašnega človeka brez energije – je dala romanu pravo romantično življenje.

Kolikor bolj se je izgubljal v sanje, tem strašneje mu je bilo življenje in kadar se je nenadoma predramil, je bil obup tako velik, da bi mahoma končal vse, razbil si glavo ob steni. Le redkokdaj se je ozrl z jasnim pogledom naokoli in se je tolažil: „Mlad sem, grem lahko kamorkoli – svet je velik; kjer jih živi toliko, bom tudi jaz in bo živela moja družina. Samo bojazljivec in brezsrčnež si razbija glavo ob zidu!“ Ali to je šlo mimo, zasijalo je samo in je ugasnilo. Kadar je pogledal na Francko skrivaj, ko ga ni videla in je bil njen obraz skoro spačen od skrbi in žalosti, se je odvrnil strahoma in sanje so se vrstile od vseh strani s silno močjo.

Nikoli ni več videl, da bi se Francka veselo in zaupljivo nasmehnila. Njen smeh je bil zdaj drugačen, hipen, ustnice so zatrepetale tako, da je bil smehljaj skoro podoben pritajenemu, siloma pridržanemu joku ...

Toda bližalo se je nekaj novega, čudovitega. Oči so sijale Francki v čudni, nerazumljivi svetlobi, izpreminjal se je ves izraz njenega obraza. Nemirna je bila, pričakovala je neizmerno velikega, slovesnega dogodka, da preobrazi popolnoma vse življenje, in v pričakovanju je bilo polno strahu in polno

neskončne sladkosti ... Na Sveti večer, ko so peli zunaj božične pesmi in se je svetila farna cerkev v stoterih lučih, na Sveti večer, ko je Bog blagoslovil svet in vse ubogo človeštvo, tako da je izginila vsa žalost in so izginile vse skrbi, na Sveti večer je prišla sreča, Bog je blagoslovil hišo in izginila je vsa žalost, kakor da bi je nikoli ne bilo ...

Ko je zakričalo na postelji novorojeno dete, se je Francka nasmehnila presrčno in veselo, kakor se je smehljala nekdanj. Zatisnila je oči, ali smehljaj je ostal na ustnicah in ni izginil ... Odprla se je prihodnost, vsa lepa in radosti polna, polna sladkih skrbi in sladkih žalosti. Breme, ki je bilo leglo na njene rame tako težko in strašno, je bilo zdaj lahko, da bi ga nosila na dlani.

Mihov je stal ob postelji in ji je božal roko, ki je ležala mirno na odeji. Vse sanje njegove so se izpolnile.

IV. Izgnanci

Mihovi so se preselili na klanec, tja kjer so gledale umazane kočice z mrkim in zavidnim pogledom dol na bela poslopja. Na klancu jih je stanovalo mnogo, ki so živeli prej doli v tistih lepih hišah; skrili so se in so se borili v temi za življenje. Strašen boj je bil — lica so plahnela, oči so se vdirale, gledale so iz globokih jam nezaupno in pričakovale so strahoma, ko se je bližalo poslednje zlo, goli, ostudni, neusmiljeni glad. Velika družina je bila, v tesno ogrado jih je nagnala ista skrb, nič ni bilo skritega med njimi. Življenje je bilo enako, tudi obrazi so si bili podobni in, kar so govorili, je bilo zmerom isto — ena sama strašna skrb v tisočernih besedah ... Propali obrtniki, kmetje, ki so jim bili prodali kočico in zemljo, pijanci, ki niso bili za nikakršno delo in so sami čakali, da poginejo kakor živina, v jarku, za plotom — vsi so se skrili na klanec, v nizke kočice z nizkimi okni in slamnatimi strehami. Klanec se je vil po kameniti grapi; na obeh straneh se je dvigalo nevisoko pusto hribovje, poraščeno samo z neplodnim grmičevjem in posuto z belim kamenjem, tako da je bilo podobno od daleč velikanskemu pokopališču.

Večji del pohištva so Mihovi prodali; najeli so si na klancu veliko izbo v pritličju — hiš z nadstropji tam ni bilo — in ko so postavili vanjo postelje, omaro in mizo, je bila izba še zmerom prazna, gole sive stene so gledale dolgočasno in Francki je bilo, kakor da hodi po tujem stanovanju. Kot, kjer je stala očetova postelja, so predelili z belim platnenim zagrinjalom od ostale izbe in za zagrinjalom je stokalo in zdihovalo neprestano. Očetu se je zdelo, da ga peljejo živega na pokopališče, in jokalo se je vso pot, ko se je tresel in zibal na visokem vozu med blazinami in cunjami. Otroci — trije so bili — pa so kričali in so se smejali; neizmerno jih je veselilo, da se selijo na klanec, kjer so prostrani lazi in odkoder se vidi po vsej dolini.

Francka se je bila postarala; oči so ji upadle, usahnile, lica so bila ozka, lasje so ji siveli. Vsak dan ji je iztisnil par kapelj krvi — iz svoje krvi je dajala otrokom kruha

in, če bi prišel iz krvi bel kruh, bi si bila odprla žilo. Dnevi so prihajali drug za drugim, čisto enaki, vsi strašni. Mihov ni prašal nikoli, odkod je prišel zjutraj kruh na mizo, odkod je prišlo kosilo – toda na mizi je bil lep rumen hleb in opoldne se je kadilo prijetno iz sklede. Zvečer je sedel za mizo, zaprl je knjigo in je gledal osorno predse; kadar so se odprle duri in je prišla Francka v izbo, se je ozrl nanjo z dolgim pogledom, izpregovoril ni besede, oprl je komolec na mizo in je gledal skozi okno. Francka je stopila k njemu.

„Na, Tone, če hočeš par soldov ...“

Mihov se je zdrznil.

„Saj ne potrebujem ... kaj imaš za kruh?“

„Bo že!“ je odgovorila Francka in tesno ji je bilo, ko je položila krajcarje na mizo. Mihov je spravil denar, v zadregi je bil in je govoril hitro, opravičil bi se rad, a mudilo se mu je v krčmo.

„Saj bo kmalu drugače, Francka, le malo potrpi ... tako ne more več dolgo ... bom že dobil kakšno delo ...“

Zdaj je pil žganje, ker ni imel denarja za vino. V žganjarnici mu je bilo lahko, tam je govoril kakor je hotel, ni čul zdihovanja, ni videl žene in skrbi so dobile vse drugačno, skoro prijetno lice. Čevljar, Mihov sosed in prijatelj, je sedel neprestano, od zgodnjega jutra, v umazani, zakajeni izbi, kjer je dišalo po špiritu in po slabem siru; nihče ni vedel, odkod je dobival denar – vsi, ki so zahajali sem, so bili berači, ali popivali so časih do pozne noči. Tudi pisar je zahajal sem, bled, suh človek; na koščenem telesu je visela ogoljena črna obleka s škrici, še zdaj je nosil črn, trd klobuk, čist ovratnik, dasi že malo razcefran, in kravato, ki se ji je poznalo, da je oprana. In tudi o njem niso vedeli, od česa je živel – kar je dobival od pisem in prošenj, ki jih je pisal kmetom, bi bilo komaj dovolj za zjutranjo kavo. Imel je veliko knjižnico – stare nemške romane, vezane letnike časopisov s podobami, celo velika zgodovinska dela – in prodal ni nikoli niti ene knjige, ponosen je bil nanje in zapisnik, ki so bile vse natanko popisane v njem in s številkami zaznamenovane, je prepisaval neprestano – dobil je kakor nalašč

neznatno pomoto, zato da je mogel prepisavati. Imel je tudi dvoje letnikov „Glasnika“ in v enem izmed njih je bilo troje njegovih pesmi natisnjenih, podpisanih z njegovim celim imenom. Takrat je bil še mlad in je pisal pri advokatu v Ljubljani; ali advokat ga je spodil in nato se je klatil po svetu, slaboten in plašljiv izgubljenec, ki je bil zmerom močan dovolj, da je snoval načrte, ali nikoli toliko močan, da bi jih izvršil. Govoril je z mehkim, sladkim glasom, nikoli ni zinil nedostojne besede in vedel je celo veliko. Bil je edini v tej družbi, ki je imel solidne⁴³ in trezne nazore; če bi bil politik, bi bil konservativec in najvdanejši državljani; cesarjeva podoba je visela v njegovi izbi. Mihov ga je spoštoval, ali omahljivec, kakor je bil, je verjel njemu in tudi čevljarju, ki je trdil, da so vse postave⁴⁴ pisane samo zategadelj, da se siromaki ne morejo geniti in da bogataši, ki so vsi rojeni lumpi in hudodelci, tem lažje grabijo. Kadar je bil pijan, je razlagal čudne misli; priporočal je, naj bi spustili s hriba velikansko skalo, da bi se valila dol ter strla ves trg, kakor se stare ostuden ščurek s peto ... Ista usoda ga je bila zadela, kakor Mihova – prišel je čevljar, dobil je od nekod delavcev in je odprl prodajalnico. Domači čevljar je samo še krpal; toda ni se veliko grizel – šel je nekoč in je iz prijaznosti zabodel pritepencu nož v hrbet; udaril je premalo, rana se je kmalu zacelila, toda zaprli so ga za tri leta; ko se je vrnil domov, se je preselil na klanec.

Čevljar se je bil vdal popolnoma – v njegovih besedah ni bilo nič osebnega sovraštva; kadar je govoril, da bi bilo dobro, če bi bogataše in druge take ljudi „malo pomorili in poobesili“ in če bi izpremenili postave na tak način, da bi imeli siromaki kruha, so bile to le misli, ki se je bilo prijetno ukvarjati z njimi. Nase ni mislil; vedel je dobro, da ne bo nikoli drugače in zato ga tudi skrbi niso mučile: „Naj gre stvar svojo pot; dokler mi žganje tekne, mi ne bo hudega!“ Časih je prišla v žganjarnico njegova žena, velika, suha ženska z jetičnimi⁴⁵ očmi; stala je med vratmi in je prosila in zmerjala, naposled je sedla k njemu in je pila z njim.

⁴³ solidni nazori – spodobni, moralno neoporečni; v tem primeru v skladu z obstoječo družbeno hierarhijo

⁴⁴ postave – zakoni

⁴⁵ jetika – sušica, tuberkuloza

Tudi pisar je bil vdan v svoje življenje, toda ne, da bi obupal, temveč ker je bil prepričan, da je vse na svetu pametno in dobro napravljeno. Bral je časopise in je zmajeval z glavo, kadar so poročali o velikih štrajkih⁴⁶, o uporih, o hudodelstvih anarhistov. Sovražil je nezadovoljneže in revolucionarje in bal se jih je. Gospodo je spoštoval; odkril se je, kadar je šel mimo čisto neznan človek, ki je bil samo po obleki podoben uradniku. Da so nekateri bogati in drugi ubožni, se mu je zdelo čisto naravno in naravno se mu je tudi zdelo, da je bil on sam med siromaki; je bilo pač tako usojeno. Želel si je mnogokrat, da bi bil bogat, da bi se vozil v kočiji in bi milostno pokimaval z glavo, ko bi stali siromaki ob cesti ter se ponižno odkrivali. Kadar si je zaželel kaj takega, se mu je obraz nenadoma izpremenil, gledal je dostojanstveno, skoro osorno in držal se je pokonci; bil je popolnoma podoben uradniku, ki se zaveda svojega stanu in hrepeni po visoki službi. Toda ta želja je bila povsem nedolžna, nič upanja in nič zavisti ni bilo v njej, samo igral se je z njo, kadar je bil dobre volje, kakor se igra otrok z lesenim konjem. Prav tako se je igral doma časih s svojimi otroki, hodil je po vseh štirih in sin je jahal na njem ter ga vlekel za dolge lase.

V tej družbi se je čutil Mihov domačega; sam ni govoril veliko, poslušal je in sanjal. Bil je edini med njimi, ki se niti za hip ni mogel otresti skrbi. Ni mislil naravnost nanje, toda čakale so zadaj, črne in velike, in zavedal se je ves čas, da čakajo in da pride kmalu spet ura, ko ga primejo za vrat.

Ni se mogel otresti skrbi in tudi sanj ne, ki so prihajale, kadar je bil truden, polupijan od špirta in si je želel smrti. Takrat so prihajale in vdajal se jim je ves vesel in srečen. Njegova domišljija je bila toliko plodnejša, kolikor več je rodila. V sanje se je preselilo pravo življenje njegovo, vso svojo moč in ves svoj razum je porabil tam, tako da mu ni ostalo ničesar več, kadar se je predramil in so mu roke omahnile in je hodil sključen, z omahujočimi, lenimi koraki, kakor jetičen bolnik. Nič več ni razumel, kaj se je godilo okoli njega; kadar so se mu polagoma oči odpirale in so sanje bežale, se je prestrašil in je bežal za njimi. Ni maral več gledati, ker je vedel, kaj bi ugledal, če bi si pomel oči in bi pogledal trezno. Ali ne

⁴⁶ štrajk - stavka, protest

uboštva, ne skrbi se ni bal — bežal je pred sramom, silnim, grdim, tako da bi se zgrudil pod njim, če bi se mu vdal. Zavedal se ga je, toda branil se je, opijal se je s špiritom in s sanjami, da bi ne mislil nanj. Kljub temu je vedel, da pride čas, ko ne bo rešitve več, nikjer več poti, da bi pobegnil, in strah ga je bilo ...

Jesen se je nagnila, okna so žvenketala v vetru in v veliki izbi je bilo mraz kakor na cesti. Otroci so imeli ozeble obraze in si niso več upali na cesto. Takrat se je zgodilo, da se je Francka zjutraj prebudila in ni vedela nikamor. Sedela je na postelji, ko se je komaj še danilo in je mislila; mislila je mukoma, preprosila je tako ves trg, od hiše do hiše je prosila, toda povsod so jo pognali od praga. Dolžna je bila povsod, pri vseh štacunarjih, pri peku, pri vseh sosedinjah, in vedela je, da ne bo poplačala dolgov nikoli. Strašni so bili ti dolgovi; hodila je po cesti s povešenimi očmi, s hitrimi koraki, da bi kdo ne zaklical za njo: „Mihovka, kdaj pa bo kaj?“ In slišala je natanko, kako so govorili zadaj: „To je, kakor da bi kradla; človek je neumen, če upa takim ljudem — vzame na upanje, pa je ni nič več blizu!“ — „Ljudje božji,“ je odgovarjala Francka natihoma, „tri otroke imam doma, tri otroke, ki vam nikoli nič storili niso in ki so lačni ... lačni ... lačni!“ — Zdrznila se je na postelji — danilo se je že, medla svetloba je prihajala v izbo. Tam so ležali, na tleh, vsi trije pod eno odejo, stisnjeni drug k drugemu, na obrazih komaj malo rdečice, usteca odprta ... Francka je zaječala naglas, mož se je skoro predramil, obrnil se je na postelji in je zamahnil z roko; nato je potegnil odejo višje, zazdihnil je in je spet zaspal.

Francka je vstala, oblekla se je in je šla k čevljarju. Izposodila si je kruha, kave in cukra in se je vrnila oprezno, da bi se nihče ne predramil. Nato si je obula škornje in si je ogrnila gorko zimsko ruto; zbudila je nalahko moža, ki se je ozrl nanjo začuden, z motnimi, zlovoljnimi očmi. „Skuhaj kavo, Tone, in kruh je na mizi; do poldne že pridem ...“ Še nekaj je hotela reči, morda je čakala, da bi odgovoril, in stala je pred durmi. On se je obrnil na postelji, molčal je in poizkušal, da bi dohitel lepe sanje, ki so se izgubljale ...

Francka se je napravila na težko pot. Stopila je komaj prvi korak in noge so bile že trudne od bremena, ki ji je ležalo na srcu. Hodila je hitro po zmrzli cesti, po

klancu navkreber; na drugi strani se je kmalu pričel gozd, nizko redko drevje je bilo že čisto golo, tuptam je še visel rumen list in se je tresel v vetru. Zemlja je bila valovita, dvigal se je holm nad holmom, nekateri do polovice goli, drugi poraščeni s smrečjem in bukovjem. Dolgočasna pokrajina je bila, ustvarjena za siromake in zavržence. Ob rebrih⁴⁷ so visele samotne kočice; od daleč je zvonilo v stolpu siromašne podružnice, zvenelo je žalostno, zdihujoče. Francka se je prekrizala in je molila naglas; daleč naokoli ni bilo človeka.

Napotila se je bila k materi; tri ure je bilo hoda in kolikor bolj se je bližala domači vasi, toliko bolj jo je bilo strah; postala je časih in ni mogla dalje, toda prijelo jo je trdo in neusmiljeno za roko ter jo suvalo ... „Otroci so lačni, lačni! ...“

Tri leta je že bilo, odkar je bila zadnjikrat pri materi. Takrat se je porodil tretji otrok in Francka je vstala par dni po porodu ter se napravila na dolgo pot ... Zdaj se je spominjala tiste poti in tistih časov in spet je postala ter je zajejala naglas ... Zima je bila takrat, Francka je gazila po globokem, nerazvoženem snegu. Doma so čakali nanjo; hodila je po samotni poti, toda neprestano jih je videla pred sabo, moža in otroke, kako so gledali nanjo z vprašujočimi, lačnimi očmi. Zeblo jo je, pričelo je spet naletavati, veter je pihal in plasti snega so padale z drevja. Prišla je k materi trudna in bolna, odprla je duri in je sedla takoj na skrinjo, ne da bi pozdravila; naslonila se je ob zid in pred očmi se ji je zmeglilo. Mati je sedela za mizo in je pila kavo, komaj ozrla se je na Francko. Ko je izpila kavo, je vprašala: „Po kaj si spet prišla?“ Francka se je osvestila, ko je začula materin osorni glas in premišljevala je, kako bi prosila. „Mati, otrok je šele teden dni — za Francko smo jo krstili ...“ Mati je molčala in Francka je nadaljevala tiše, počasi, gledala je predse na tla. „Še za kruh nimamo ... niti krajcarja ni pri hiši ...“ Mati je opomnila hladno: „Zakaj pa ne dela?“ — „Saj veste, da nima dela že ves čas ... odkar je bila poroka.“ — „Kakor si si postlala; povedala sem ti že takrat. Sama glej!“ Mati je vstala in je nesla počasi lonce v kuhinjo; vrnila se je šele čez dolgo in je stopila v sobo, kakor da bi nikogar ne bilo. Sedla je k peči, poiskala si je naočnike in je vzela pratiko v roke, da bi brala. Francki se je mudilo, videla je,

⁴⁷ rebro - strmina

kako se je premikal hitro veliki kazalec na stenski uri, toda bala se je izpregovoriti. Lačna je bila, zaželela bi si sklenico kave; mati se ni genila. „Še za kruh nimamo, niti krajcarja ni pri hiši,“ je ponovila čez nekaj časa s prosečim glasom in dostavila je še tiše: „Mati ... posodite mi en goldinar ...“ V tistem hipu je vrgla mati pratiko na mizo in je snela naočnike. Francka se je sklonila – pričakovala je grdih besed, ki so padale nanjo kakor silni udarci, tako da je stokala pod njimi in ni mogla odgovoriti, ne prositi usmiljenja. Toda zdaj je prišlo nekaj drugega, strašnega – mati je očitala Francki naglas, da nima očeta. Francka ni razumela – kakor s pestjo jo je udarilo na čelo – „ti, ki nimaš očeta!“ – in drugih besed ni slišala več. Tresla se je in je strmela na mater z velikimi, prestrašenimi očmi. „Kaj ste storili, mati?“ Mati je umolknila. Šla je k postelji, izvlekla je izpod blazine nogavico in je vrgla goldinar na tla, ne da bi se ozrla na Francko. Goldinar se je zakotalil po tleh, vrtil se je okoli mize ter se je izgubil naposled pod skrinjo. Francka je pokleknila in je iskala dolgo; goldinar je ležal čisto zadaj v prahu. Ko se je poslovila, je sedela mati spet ob peči, pratiko v rokah, naočnike na nosu ... Francka je prišla domov, položila je goldinar na mizo, a nato je omahnila in legla na posteljo ... Tri leta ni šla več k materi in mislila je, da ne pojde nikoli več; na dnu srca je glodala grenka bolečina.

Zdaj se je spominjala tistega dne – tam na rebri se je že svetil zvonik domače cerkve, videla je streho rojstne hiše, za hip jo je izpreletelo nekaj sladkega – toda takoj je spet zagrizla bolečina z ostrimi zobmi. Počasi je šla po klancu, utrujenosti ni čutila, ali noge so se branile, niso hotele dalje in postajale so za vsakim desetim korakom. Ko je šla mimo okna, se je sklonila, bala se je, da bi je mati ne ugledala. Pred pragom je stala, iztegnjena roka se je bala prijeti za kljuko. Pritisnila je počasi, strahoma, Francka je stopila v izbo tiho, s sklonjenim životom kakor tatica. Iz velike, sive rute, ki je segala skoro do nog, je gledal ozek, bled obraz z globoko vdrtimi lici.

Postala je in se je prestrašila, ko je ugledala mater. Mati je sedela na postelji, v dve gubé sključena, obraz zarit v dlani. Ko so duri zaškripale, je vzdignila glavo – obraz je bil nekako osivel, ves razoran je bil, oči so ležale v jamah pod močnimi

obrvmi. In glas je bil mehak, trepetajoč: „Ali si prišla, Francka? Mislila sem, da te ne bo nikoli več.“

V Francki se je vzdignilo nekaj silnega, česar ni čutila prej nikoli. Prijela je mater za roko in ni mogla govoriti. Ko je mati zajokala, je zajokala tudi Francka, ali nekaj neizmerno sladkega je bilo v tej bolečini ... Mati se je domislila — pogledala je s čudno otroškim, objokanim in skoro plašnim obrazom.

„Saj ti dam, Francka, če hočeš en goldinar ... imam še nekaj ...“

Francka bi izkopala goldinar z rokami iz tal, če bi ležal seženj globoko, da bi ne bilo treba prositi matere.

„Če še nisi zajtrkovala, Francka, pa ti skuham kavo.“

„Nisem lačna, mati.“

„Pot je dolga in mraz je že.“

Mati je šla kuhat kavo in Francka je šla z njo v kuhinjo. Sedeli sta na pragu in mati je pripovedovala.

Prišla je bila Nežka iz Trsta — tam je služila. Prišla je vsa gosposka, rdeča in debela in je bila v vasi teden dni, dokler ji ni bilo dolgčas. Razposajeno se je vedla, smejala se je grohotom in ni hodila v cerkev, pač pa je nagajala fantom, tako da se jim je zagnusila in so pljuvali, kadar je šla mimo. „Zdaj pa pojdem, mati,“ je dejala, „dajte mi denarja!“ Mati je segla pod blazino in je rekla: „Pet goldinarjev ti dam ... pa pridna bodi in na Boga ne pozabi!“ „Pet goldinarjev — kaj ste nori, mati? Vse mi dajte!“ „Vse mi dajte!“ je dejala in se zasmejala naglas. Tudi mati se je zasmejala in je naštel pet svetlih goldinarjev in jih je položila na mizo. Nežka se ni več smejala — zardela je do las in je pomedla goldinarje z mize, da so se trkljali po tleh. „Ne delajte se norca, mati, kaj mislite, da ne vem, koliko imate?“ Stopila je k materi in ji je hotela iztrgati nogavico iz roke. „Pusti!“ je vpila mati. „Izpusti!“ Nežka ni izpustila — sunila je mater v stran, da se je opotekla po sobi in je padla na skrinjo. Nato je spravila denar v kovčég in je šla; še ozrla se ni, še zbogom ni rekla.

„Še ozrla se ni name in še zbogom ni rekla!“ je zajokala mati na pragu in je skrila obraz v predpasnik. Tako otroški je bil ta nanagloma ostareli, od žalosti čisto spačeni obraz. Francka je vedela, da se ni jokala mati po denarju, temveč da se je jokala, ker se Nežka še ozrla ni in ker še zbogom ni rekla. Francki se je mati zasmilila in nikoli je ni tako ljubila, kakor to uro ... Tako strašen je bil udarec, da se je mati globoko sklonila pod njim, da je bila vsa plašna in otroška in je iskala opore. Pili sta kavo na pragu in sta se razgovarjali.

Ko se je Francka napravila na pot z goldinarjem, skrbno zavitim v robec, ji je bilo lahko in prijetno. Mati je stala na pragu in je gledala za njo dolgo — Francka se je okrenila samo enkrat, ali vedela je ves čas, da stoji mati na pragu in sladko ji je bilo, da bi se zasmejala. Domislila se je dóma, otrok, ki čakajo nanjo lačni in pospešila je korake — toda glej, skrbi ni bilo nikjer več, vse je bilo dobro in prijetno in goldinar je bil skrbno zavit v robcu ... Došel jo je kmet z vozom, ustavil je konje in vzel pipo iz ust. „Kam pa, soseda?“ — „Na Goličevje.“ — „Prisedite!“ — Francka se ni nič začudila, da je bil kmet tako prijazen — vse na svetu je bilo zdaj dobro in prijetno ...

Prišla je domov, kupila je mesa in je skuhala juho. Sedeli so za mizo, mož in otroci in so jedli in so bili veseli. Francka je nalila juhe v sklenico, odgrnila je zastor in je stopila k postelji, kjer je ležal oče. „Juhe sem Vam prinesla, oče!“ No, oče se ni genil, čudno so gledale bele oči izza poluodprtih trepalnic in obraz je bil siv, miren. Francko je izpreletelo, vzkriknila je in juha se je razlila po odeji. Mihov je skočil izza mize, da je prevrnil stol in otroci so se prestrašili ... Oče je umrl mirno, kakor da bi bil zaspal, nobenega glasu ni bilo, nobenega zdiha ... Ko so ga pokopali, so zapeli pevci lepo pesem na grobu. Tudi Mihov je pel, nič velike žalosti ni čutil in sram ga je bilo tega pregrešnega miru. Samo ko je prišel domov in je bila postelja prazna, se mu je srce za trenotek stisnilo, potem pa mu je bilo laže, skoro vesel je bil in ni vedel zakaj.

Pokopali so očeta vbogajme⁴⁸, celo šopke so si pogrebci sami kupili in cerkovnik je zvonil zastonj. Tako je bila na klancu navada; mizar sam je bil siromak in dober človek; dajal je vbogajme celo mrličem.

„Kaj bomo zdaj?“ je prašala Francka.

Mihov se je začudil.

„Kaj pa smo doslej?“

Popolnoma se je bil pogreznil v dremajočo, leno pijanost; pijan je bil, tudi če ves dan ni pokusil žganja in zmerom bolj redke so bile trezne ure. In ob treznih urah se je dremajoča lenoba izpremenila v utrujenost — slonel je s komolci na mizi, težke misli so mu klonile tilnik zmerom niže. Ali dolgo ni mislil — misli so se polagoma izpreminjale v sanje, obraz je bil še zmerom resen in teman, skrbi pa so izginile in samo na čelu so ostavile sled, globoko gubo ...

Zima je prihajala, že so bile zjutraj rože na oknih. Nato je mraz malo ponehal in pričel je naletavati sneg. Mati je prišla s hriba dol; odprla je duri in je stopila v sobo sključena, stara, v veliko ruto zavita. „K tebi sem prišla, ker tebe ni k meni,“ je rekla in sedla za mizo.

Francka se je začudila, vesela je bila in nerodno ji je bilo obenem. Fanta sta bila v šoli, mala Francka se je igrala na tleh in se je skrila v kot, ko je ugledala tujo žensko. Mihov je sedel za mizo ob oknu, ozrl se je postrani in obšlo ga je upanje, da dobi denarja za žganje. Popravil je bil učitelju zimsko suknjo, toda učitelj ni plačal.

Mati je dala denarja in Francka je šla kuhat, Mihov pa se je napravil v žganjarnico ...

Dan je minil veselo; mati se je bala dolgega pota, trudna je bila in je ostala čez noč pri Mihovih. Mož se je vrnil pozno, opotekal se je, ko se je slačil in spal je stoje, še preden je legel na posteljo. Mati in Francka pa nista spali dolgo v noč,

⁴⁸ vbogajme – miloščina (v božjem imenu)

razgovarjali sta se in kolikor bolj je bilo vse temno in tiho, toliko bolj jima je bilo mehko in blago pri srcu in govorili sta, kakor govore ljudje samo ponoči in kadar ni nič zla v njih dušah.

Mati je povedala, da Francka nima očeta — komaj je prišla na svet, je šel in ga ni bilo nikoli več, ni se zmenil ne zanjo, ne za otroka. V Ljubljani je to bilo, in potem se je mati poročila z dobrim, malo bolehnim človekom, ki je kmalu umrl, par let potem, ko so se preselili na Leševje. Mati je preklinjala njega, ki jo je ostavil samo, preklinjala ga je in ga je ljubila, kakor nikogar drugega na svetu. Ljudje so ji povedali, da se je poročil in takrat je ugasnila ljubezen — mislila je dolgo časa, kako bi se pritihotapila k njemu in bi ga porezala z nožem po obrazu, zato da bi ga ne marala nobena več ... Sovražila je tudi Francko, otroka, ki je bil ves plah in zbežan, ker nikoli ni poznal ljubezni in ker ni bilo nikogar, ki bi ga kdaj pobožal. In senca tega sovraštva se je zgrnila čez vse življenje njeno — zato je bila njena pot tako trnjeva in bolečine polna; zapisano je bilo ob njenem rojstvu, da bo hodila in da ne pride nikoli ... Francka se je stresla, ko je slišala te besede; sama je vedela, da hodi po strašni poti, da koprne in omahuje in da ne pride nikoli, da nikoli ne bo konca. Zasvetilo se je za trenotek in videla je pred sabo vse svoje življenje, videla je preteklost in prihodnost. Videla je, kako teče, majhna in slabotna za vozom, ki se ji umika neprestano; ona teče, z okrvavelimi nogami — toda nikoli ne doteče voza ... Ozrla se je po otrocih, ki so spali na tleh in izpreletel jo je silen strah — skočila bi dol in bi stopila prednje, da bi jih branila, majhne in slabotne, kakor so bili; tam se je bližalo nekaj velikega, črnega — prihodnost. Tako ji je gledalo v lice prokletstvo življenja, križev pot brez konca; prestrašila se je in se je sklonila, toda zgrudila se ni; majhna in slabotna se je branila s trudnimi rokami, noge so omahovale, toda stopale so dalje; ob tej uri je videla jasno veliki križ, toda vzela ga je na rame ... Zaspala je, ko je bilo že proti jutru in zdramila se je kmalu. Mati se je odpravila peš domov in Francka jo je spremila do vrh klanca. Zmrzovalo je, sneg je bil pokrit s tanko ledeno skorjo, ki je hreščala in se lomila pod nogami.

Ko se je poslovila od matere, se je napotila Francka v trg. Šla je h gospé, pri kateri je časih šivala perilo; ali gospa, bogata in skopa ženska, ni imela nič dela,

dejala je, da naj pride pred prazniki. Francka se ni vrnila naravnost na klanec, šla je po trgu dalje, po lepi cesti, mimo lepih hiš. Ko je šla mimo šole, se ji je zazdelo, da sliši sina, ki govori s tankim glasom. Postala je malo in sladko ji je bilo pri srcu. Nato je prišla do hiše, kjer je prodajal krojač narejeno obleko; šla je po drugi strani ceste in je gledala v tla. Krojač je stal na pragu pred zaprtimi vratmi; imel je suknjo s kožuhovim ovratnikom in na glavi črno kožuhovko. Zelo se je bil že zredil, njegov debeli obraz je bil vesel in zadovoljen, nos je bil malo rdeč od mraza in od vina.

„Dober dan, Mihovka, kako pa Vi?“ je zaklical preko ceste.

„Slabo!“ je odgovorila Francka in je hotela dalje; sram jo je bilo zakrpane sive rute in raztrganih čizmov.

„Kaj dela Vaš mož?“ je prašal krojač z resnim glasom in tudi obraz se mu ni več smehljajal.

„Spi.“

„Recite mu, da naj pride delat k meni, če hoče ... naj pride prašat danes ali jutri. Dela lahko doma in plačam dobro ... naj pride prašat!“

Francka se je začudila, pogledala mu je naravnost v obraz in je videla, da se ni več hudomušno smehljajal.

„Ne vem, če pride, porečem mu.“

Hitela je domov, ali ko je stopila v izbo, si ni upala izpregovoriti. Mihov je sedel za mizo in je bral. Oči so mu bile poslednji čas oslabele, motne so bile in rdeče obrobljene; zato je nosil naočnike in kadar je tako sedel, sključen, suh, z velikimi naočniki v črnem okvirju, je bil popolnoma podoben očetu; delala se mu je tudi že pleša, in čelo, vse polno gub, kakor da bi bilo z nožem razrezano, je bilo zelo visoko.

„Tone!“

Ozrl se je in ni mu bilo prav, da ga je motila.

„Zdajle sem bila doli, v trgu, pri Majerici ... nič dela nima ...“

„Zakaj mi to pripoveduje?“ si je mislil in je bral dalje. „Če ga ona nima, jaz ga tudi nimam.“

Francka je hodila v zadregi iz izbe v kuhinjo. „Ne pojde!“ si je mislila natihem in v tej misli je bilo mnogo srda nanj. „Zakaj bi ne šel? Vsi bi imeli kruha, vsa skrb bi bila pri kraju ... Kar je bilo, je bilo, tako je pač moralo biti. Zdaj je drugačno življenje, je treba drugače misliti ...“

Po kosilu je izpregovorila. Mihov je sedel za malo mizo pri oknu in si je hotel natekniti naočnike, da bi bral. Francka je stopila k njemu in mu je položila roko na ramo.

„Tone, dopoldne, ko sem šla skozi trg, me je ogovoril krojač ...“

Mihov se je pričel tresti in je položil naočnike na mizo.

„Kaj imaš govoriti z njim? Kaj ima govoriti s tabo?“

„Pomisli, Tone, tako ne more več dalje ... otroci ne smejo stradati, zdaj ko hodijo v šolo ...“

Mihovemu je bilo neznosno, pobegnil bi in grenak gnev se mu je dvigal v prsih.

„Kaj mi očitaš? Ali sem jaz kriv? Prinesi mi dela, pa bom delal.“

„Krojač je dejal, da bi ti dal dela, da pojdi prašat ...“

Mihov je prebledel od jeze in ni mogel takoj odgovoriti. Tresel se je in je jecljal, naposled je pričel kričati, da se je Francka strahoma umeknila.

„K njemu delat? In ti si rekla, da pridem, o, da že pridem ... ti, ki nimaš sramu v sebi, ki nimaš časti ... O, ti si se mu poklonila, lumpu: , Pride precej; še danes, še to uro, in Vam poljubi roko, ker ste tako usmiljeni, tako prijazni ...‘ In on se je smehljal, lump, lump, lump ...“

Hodil je razburjen po sobi, sključen, s spačenim obrazom, potem je vzel klobuk in je šel in ga ni bilo do noči.

Ko se je vrnil, je bil pijan, pil je na upanje; kredita je imel v žganjarnici do pet desetic.

Ko se je razpravljajal, je gledal po sobi s krvavimi očmi in pričel govoriti s hripavim glasom in težkim, jecajočim jezikom. Govoril je pozno v noč, še ko je ležal, že v polusanjah. Francka mu je odgovarjala plašno, naposled pa je umolknila.

„Dropal me je, okradel, in zdaj bi mi dajal vbogajme; cajgaste hlače naj bi mu šival, po dvajset soldov ... ki sem šival za gospodo, ko je bil on še berač ... lump! Ti nimaš časti; ko bi imela kaj sramu v sebi, bi mu pljunila v obraz ... Še dobro se ti je zdelo, ko te je ogovoril, tak debel gospod ... lump ... Jaz mu bom pisal ... o, jaz sem mu že pisal, da je zame, kakor črv na cesti ... da naj nikar ne misli, da morda stradam in da česa potrebujem od njega. Prav nič ne potrebujem, še sam bo stradal, prej nego jaz ... lump!...”

V pijanosti, v polusanjah se mu je zdelo resnično, da mu je že pisal in vesel je bil, da mu je pisal tako imenitno pismo.

„Jaz nisem stradal nikoli in tudi ne bom ... preživim se pošteno ... pošteno preživim svojo družino —“

Jezilo ga je, da mu Francka ni odgovarjala, da mu ni pritrdila.

„Ali vas preživim pošteno ali ne?“

„Pošteno,“ je odgovorila Francka.

„Zdaj gre malo nerodno, ampak bo kmalu vse drugače. Življenje se zmerom izpreminja in če je danes slabo, bo jutri bolje ... Jaz imam svoje misli, ti ne veš kakšne. Še imenitno se nam bo godilo ... ali veš, da so Hrastarju zarubili hišo? Kupčija z lesom je kakor loterija ... in tako so mu zarubili hišo. Lepa hiša, lep vrt, šest tisoč goldinarjev ... jaz mislim, da bi jo kupil ... Tukaj mislijo ljudje, da je to takšen denar, šest tisoč goldinarjev ... nič ni to ... bral sem, da je v Ameriki neki človek, ki ima tisoč mili-jo-nov- ...“

Izgovarjal je besedo „milionov“ počasi, z resnim in spoštljivim glasom, zaspal je in je ponavljal še v sanjah: „Tisoč mi-li-jo-nov ...“

Zjutraj je bil malo bolan, pljuval je neprestano, obšla ga je žalost in brezupnost. Njegove misli že dolgo niso bile več jasne, a zdaj se je popolnoma mešala resnica z domišljijo in ni mogel več razločevati natanko. Domislil se je prejšnjega dne in spet ga je obšel srd. Obenem pa je začutil neko nezaupnost do svoje žene in prvikrat se je ozrl nanjo postrani s sovražnim pogledom. Rodila se je v njem misel, ki je rasla in ki se je izpremenila naposled v trdno prepričanje. „Ona je kriva!“ si je mislil in se je ozrl nanjo s sovražnim pogledom. Nakopal si je bil breme, ki je bilo pretežko, da bi ga nosil in se je zategadelj zgrudil pod njim, zgrudil se v to smradljivo jamo stradanja in siromaštva in umazanih skrbi. Tega vsega prej ni bilo. Prej je živel med gospodo, odbornik je bil bralnega društva in je govoril slavnostne govore in je pil vino. Toda prišla je ona — in minilo je vse, kakor da bi odrezal. Naprtila se je nanj, naprtila mu je kopo otrok — „Na, redi jih!“ — Tako se je pričelo to življenje, ona je prinesla v hišo glad in siromaštvo, veselje pa je šlo. Kako bi ne šlo, ko gleda zmerom, kakor da bi jo tiščali za vrat, ne zasmeje se nikoli, hodi po izbi kakor senca ... In zdaj mu hoče vzeti še čast, stoji pred njim z objokanimi očmi in ga podi, da bi pokleknil pred noge lumpu, ki ga je bil okradel ... Kolikor dalj je mislil, s tem večjim zadovoljstvom se je pogrezal v srd in v grenka očitanja; sladko mu je bilo, da je mogel sovražiti in očitati.

Postal je sredi izbe in se je ozrl nanjo.

„Kakšen obraz pa delaš? Kdo pa ti je kaj storil? Ali si mi nevoščljiva za tisto žganje?“

Francka se je prestrašila tega nenadnega hudobnega vprašanja, nikoli je še ni bil tako govoril in tudi obraz njegov ni bil še nikoli tako zloben.

„Nič mi nisi storil, ali zakaj bi se smejala?“

Nadaljeval je z rezkim glasom, tako da jo je zbadalo v srce kakor z nožem, ker ni vedela, kaj se je zgodilo in kaj mu je storila, da se jezi nad njo. Odgovarjala mu ni več, toda solze so jo zbolele v očeh.

„Le nikar ne misli, da sem tvoj hlapec, če vzamem kdaj kak sold od tebe ... Tudi jaz zaslužim časih kaj – kam pa tisto? Kje pa so tisti trije goldinarji, ki jih je poslal učitelj oni teden? Kje pa so?“

Stopil je prednjo, roke na prsih prekrižane.

„Enega si vzel ti,“ je odgovorila Francka, „z dvema pa smo živeli teden dni.“

„Torej ste le živeli teden dni z mojim denarjem, torej me le ne redite zastonj, á? In za tisti goldinar ti je pač žal, ki sem ga bil vzel. Ampak jaz ne bom sedel ves dan za pečjo, nisem otrok ... Ti bi rada, da bi se zapisal tistemu lumpu, da bi mu delal tlako za osemdeset soldov na dan. Ampak jaz tega ne storim, nikoli, nikoli ne, če vsi pocepate!“

Kričal je in je zamahoval z roko, hodil je s trdimi koraki po izbi, postal je časih pred Francko, željan odgovora, in je nadaljeval svojo pot. Ko se je utrudil, se mu je srd polagoma izpremenil v otroško in jokavo žalost. Zdihoval je naglas in očital, da ga vsi prezirajo in sovražijo, da je predober in preusmiljen človek in da si je zategadelj nakopal to prokleto ... prokleto življenje.

„Ko bi tebe ne bilo, ko bi otrok ne bilo, ne bi jaz danes stradal ... o, dobil bi pač nevesto, ki mi bi prinesla v hišo kaj drugega nego staro perilo ...“

Francko so udarile te besede, zajokala je in je šla iz izbe. Dečka, ki sta bila prišla iz šole, sta šla za materjo v kuhinjo, mož pa se je napotil v žganjarnico.

Mihov se je komaj zavedal, zakaj se mu je porodila tako hipoma globoka mržnja do žene. Tisti dan, ko ga je prosila, da naj gre delat „k tistemu lumpu“, ga je nenadoma in siloma zbudila iz sanj, iz lene pijanosti, ki je bil že čisto zadovoljen v njej. „Delat, Mihov!“ je zaklicala. „Otroke imaš doma in ženo, ti pa postopaš, bereš romane, zapravljaš na žganje zadnje krajcarje ... Delat, Mihov, otroci stradajo, tvoji otroci so! Delat, Mihov, žena berači zate in ti zapijaš priberačene solde! Delat, Mihov, ponižaj se pred lumpom, ki te je okradel!“

Mihov je vedel na dnu srca, da ima žena prav, in zato jo je sovražil. Slišal je neprestano njene besede, ki jih je bila izpregovorila z očmi: „Ponižaj se, zaradi

otrok se ponižaj!" in odgovarjal je naglas, odgovarjal je mislim, ki se mu je zdelo, da gledajo iz njenih oči, sam sebi je odgovarjal in opravičeval se je razburjen in ves trepetajoč, kadar je zašepetalo v njem: „Prav ima, ponižaj se; žena berači zate in tvoji otroci stradajo!"

Doma ni mogel živeti več, odprl je knjigo, nateknil naočnike, ali brati ni mogel. Kadar je stopila žena v izbo, se je zdrznil in bilo mu je, da mu očita molče, da gleda nanj z očitajočim pogledom, in zalučil je knjigo v kot.

„Nikar me ne glej tako!" je zakričal. „Ali misliš, da mi je prijetno – rajši bi delal, nego bral!"

V sanje, v roman so segala očitavanja, so segale skrbi in sredi lepih misli ga je prijelo za prsi, ga je streslo:

„Mihov, žena berači zate!"

In ozrl se je hudobno na ženo, ki je sedela molče za mizo in krpala otrokom obleko.

„Tudi jaz sem te redil, sem delal zate! Pa bi si bila vzela koga drugega, če si mislila nositi klobuk!"

Francki je bilo življenje strašnejše nego prej, ko je mož sedel mirno za mizo in bral ter odhajal v žganjarnico tiho, skoro sramežljivo: izgovoril ni prej nikoli žale besede, govorila sta malo, ali govorila sta prijateljsko in časih je pripovedoval povesti kakor otrok. Zdaj se je izpremenil – bil je osoren in zloben, a Francka se ni zavedala greha. Ni se mu upala pogledati v obraz, da bi ga njen pogled ne razžalil, in stiskala je zobe, da bi ji ne prihajale solze v oči, zato ker ni maral solza. Plašljiva je bila in nemirna in spominjala se je davne mladosti in zaklete hiše, kjer je služila zlobno staro žensko in je stopala po prstih, sključena in boječe po temni veži, po velikih sobah, kamor ni pogledalo nikoli solnce ...

Mihov se je udomačil v žganjarnici; kadar ni imel denarja, je sedel po cele ure pri eni sami čašici. Izba, nizka, temna in umazana, je bila prijetno zakurjena; družba je sedela za okroglo mizo blizu peči; sami prijatelji so bili, ki so poznali natanko

drug drugega, dasi si po mislih in značajih niso bili veliko podobni. Govorili so nekako zaničljivo o dogodkih v trgu, pri gospodi in pri ljudeh, ki so imeli vsak dan hleb kruha na mizi. Le pisar ni zinil nespoštljive besede, zmajeval je z glavo ter ugovarjal z dostojnimi in mirnimi besedami, kadar so drugi zabavljali. Skoro vsako leto je prišel v družbo nov človek; izpočetka se je čutil malo nedomačega in se ni znal dobro udeleževati razgovorov; še se je razburjal, še je preklinjal in tožil; toda sčasoma se je privadil družbe in žganja, umiril se je, če ni imel žene, je hodil umazan in raztrgan in opil se je vsak večer kakor drugi. Vrata so se zaprla za njim, vrglo ga je življenje preko praga, obležal je in ni več mislil, kako bi nazaj.

Mihov se je umiril samo na zunanje, v srcu pa mu je glodalo, glava mu je bila polna mučnih misli. Tudi njega je bilo vrglo življenje preko praga; preslab je bil, da bi vstal in stopal in se vračal, čeprav bi padel desetkrat na kolena – toda toliko slab ni bil, da bi si ne želel nazaj, da bi ne gledal s koprnečimi očmi skozi ključavnico v drugi svet, kjer so ljudje srečni in pijo vino in se vozijo v kočijah in trosijo bogastvo okoli sebe. Ko je imel osemnajst let, je šel na pot in zdaj se je spominjal nejasno, kakor lepih sanj, krasote in bogastva velikih mest in bilo mu je, kakor da je takrat sam užival tisto krasoto in kakor da je bilo vse tisto bogastvo tudi njegovo. Zdaj je legla na njegove sanje črna senca, velika skrb, ali zato so bile lepše ob tistih kratkih urah, ko se jim je vdal popolnoma.

Od večera, ko je pričel sovražiti svojo ženo in ko je začutil, da se je obenem boji; odkar ga je bilo sram, kadar je prišel domov pijan in so se skrili otroci pred njim ter gledali nanj iz kota z velikimi, radovednimi in plašnimi očmi; odkar je vedel, da nima več doma, se je zbudila v njem misel, pol resna, pol sanjarska, ki ga ni ostavila več, tako da se je zaljubil vanjo in je ni razodel nikomur. Bežal bi, ostavil ženo in otroke ter bežal; odkar ni imel doma, se je zbudil popotnik v njem, tisti popotnik, ki živi v vseh slabičih, v vseh sanjarskih in v vseh nesrečnih ljudeh. Sam – o, čisto sam, čisto legak in svoboden tam zunaj v prostranem svetu – samo roke bi iztegnil in bi zagrabil bogastva polne pesti ... Mislil je časih, kadar je bil doma, bolj trezno o potovanju. Premišljeval je, na katero stran bi jo krenil in kako

bi tam pričel novo življenje. „E, dela dobim povsod!“ je odgovoril sam in komaj je odgovoril, so mu izfrfotale sanje gor v meglene višave ...

Minila je zima, sneg je kopnel na hribu in po klancu se je odtakala snežnica v dolino. Mihov je bil bolan od koprnenja. Zbudil se je nekoč pozno ponoči in je videl ženo, ki je sedela za mizo in šivala.

„Kaj delaš, Francka? Ali ni že pozno?“

„Ena je; za Majerico šivam, jutri ponesem tja.“

Mihov je malo pomolčal, nato se je vzel na postelji.

„Francka!“

Ozrla se je za hip proti postelji in je šivala dalje. Oči so gledale motno; trudna je bila, misli so bile čisto tope; spala je napol in je šivala, komaj je slišala njegov glas.

„Francka, jaz pojdem stran!“

Izgovoril je te besede s čudnim glasom, pol proseče, pol sovražno. Zdrznila se je in se je zdramila, roke so omahnile v naročje.

„Stran pojdem, Francka! Kdo bi živel tako? Jaz ne morem — stran pojdem, ali pa se obesim. Ti delaš zame, glej, zato da pijem žganje, in otroci stradajo in se me boje, zato ker nisem več njih oče ... Jaz ne morem tako, Francka, stran pojdem.“

Čakal je odgovora, ali Francka ni odgovorila.

„Svet je velik, dobim dela povsod. Pošiljal ti bom na mesec, Francka ... tam zunaj je zaslužek ves drugačen. In kadar se dobro ustanovim, pridete za mano, ti in otroci ... Tukaj poginemo vsi skupaj, Francka; greh je tukaj živeti, kakor da bi videl človek smrt in bi ne bežal ...“

„Če misliš, da bo tako prav, pojdi!“ je odgovorila Francka z globokim, tihim glasom. Mihov je zaspal kmalu v lepih sanjah, Francka je jokala dolgo v noč. Preden se je napravila v posteljo, je vzela svetilko in je posvetila na njegov obraz.

Stala je ob postelji in solze so kapale na odejo. Spominjala se je tistih večerov, ko sta stala pod kovanjem in sta govorila o lepi prihodnosti, ki je pred njima. Zdaj je bil njegov obraz starikav, ves razoran in čelo je bilo gubasto; samo ustnice so se komaj vidno smehljale pod redkimi brki.

„Stran pojde in ga ne bo nikoli več!“ jo je izpreletelo. Ni mu branila — videla je v njegovih očeh silno kopnenje in strah, da bi mu ne rekla: „Otroke imaš tukaj — kaj bo z otroki?“ Ni mu branila, ali zakrvavelo ji je srce: „Stran pojde in ga ne bo nikoli več!“ ... Zbolelo jo je globoko sočutje, zasmilil se ji je in bala se je zanj. „Kaj bo z njim tam zunaj, ko je tako neroden in plah in ko se ne zna okreniti, siromak? ... Suvali ga bodo, pehali ga bodo strani in tako se bo izgubil in bo umrl sam in brez človeka, ki bi ga tolažil. Ob poti bo umrl in ljudje bodo hodili mimo in ga bodo suvali ...“

Stala je ob postelji, svetilko v roki in solze so ji kapale na odejo.

Zjutraj, preden je šel v žganjarnico, mu je rekla:

„Ostani, Tone, saj ni tako hudo, saj ti ni treba skrbeti ... Jaz bom delala, dokler ne dobiš dela ... ne bomo stradali ...“

Prestrašil se je — že mu je stopala na pot: „Ne hodi!“ — in odgovoril je osorno:

„Ti boš delala? Jaz ne maram, da bi kdo delal zame. Nisem še tako star in slaboten ... Pojdem, Francka, za nas vse bo bolje, tudi zate in za otroke. Pojdem!“

Francka mu ni več branila — gledala je, kako se je tresel od nemira in kopnenja; bala se je zanj in ljubezen se je dramila v srcu ...

Šla je k materi po denarja za popotovanje in Mihov se je poslavljaj v žganjarnici dolgo vrsto dni. To so bili slovesni dnevi; vsa družba se je bila polastila Mihovih načrtov in upov in pretresovali so jih z veliko resnobo. Zadnji večer je plačeval Mihov in genljivo prijateljstvo je vladalo v družbi. Vsi tisti, ki so bili že popolnoma vdani in ki so se čutili domače v siromaštvu, so občudovali Mihovega, ali nihče ga ni zavidal in nikomur ni prišlo na misel, da bi si zaželel z njim. Neobriti, ozki, upali obrazi so se sklanjali čez mizo in so gledali resno in zamišljeno; razgovor je bil

izpočetka tih in miren, nekaj prazničnega je ležalo v zraku. Pisar je imel črno kravato, ki jo je nosil samo ob nedeljah — prej je imel za take prilike lepo rdečo kravato, ki pa jo je bil spravil v skrinjo, odkar so pričeli nositi rdeče kravate socialistični usnjarji in opekarji v trgu. Čutil se je to uro kakor očeta Mihovega in mu je dajal dobre nauke, kako naj živi po svetu, da ne zabrede v slabo družbo — zakaj tam zunaj je delavski svet podivjal in ni več pokoren gospodarjem in gosposki. Odtod vsa revščina, ker si žele ljudje življenja, ki jim ni usojeno. „Pokažite mi nezadovoljnega človeka, ki je kaj dosegel.“

Čevljar je ugovarjal, da so ljudje baš zato nezadovoljni, ker nič dosegli niso in ker hočejo doseči.

„Niso zato nezadovoljni!“ je oporekal pisar. „Njih nezadovoljnost je sama nevoščljivost, je torej greh. Ne gledajo na svojo revščino, na bogastvo drugih gledajo. Če bi bili tudi drugi siromaki, bi jim bilo prav in bi ne bili več nezadovoljni ... Človek mora živeti, kakor mu je usojeno — ptica v zraku, riba v vodi, narobe ne more biti. Samo z vdanostjo in ponižnostjo se da kaj doseči, pokoriti se je treba gospodarjem, gosposki je treba služiti.“

„Kaj pa ste Vi dosegli z vdanostjo in ponižnostjo?“ ga je prašal čevljar.

Pisar mu je odgovoril mirno: „Kaj ste Vi dosegli, prijatelj, ko ste šli in ste zabodli človeku nož v hrbet?“

Čevljar se je zasmejal: „To sem dosegel, da mi je danes lahko pri srcu, toliko laže, ker je še danes falot bled in slaboten in se skriva, kadar grem mimo. In to sem dosegel, da sem jaz gospod, Vi pa ste hlapec. Če gre mimo sodnik, se ozre name in se jezi, ker se mu ne odkrijem, Vas pa še ne pogleda ne, ko se mu priklonite do tal!“

Pisar je zardel: „Kako, da me ne pogleda?“

„Zato ne, ker ste hlapec: kolikor bolj je hlapec hlapčevski, toliko bolj gosposki je gospod.“

„Zakaj pa ne greste dol med socialiste?“ ga je prašal kmet, ki je bil prišel v družbo šele pred kratkim, ko mu je poginila krava in so mu kmalu nato zarubili bajto.

„Predolgočasni ljudje so,“ je odgovoril čevljar. „Nosijo rdeče kravate, to je vsa njih revolucija. Govoril sem z enim izmed njih – bojazljivci vsi skupaj, tiholazci. Molek bi jim dal v roke in bi jih poslal k šmarnicam⁴⁹.“ –

Mihov je poklical ženo; prišla je, toda ni ostala dolgo; malo strah jo je bilo te družbe, videla je, da je Mihov že pijan, ali ni se mu upala reči, da bi šel domov. Šla je in Mihov je ostal. Ko je bila pijanost vseobča, so se srca tajala in Mihovemu so se orosile oči. „Morda se ne vidimo nikoli več, prijatelji!“ je govoril. „Ali pozabil ne bom na vas, kadar mi pojde dobro in bodem imel vsega dovolj ... Tudi zate bom skrbel,“ se je nagnil k čevljarju čez mizo in je trčil z njim, da se je razlilo žganje, „tudi zate bom skrbel in dobim ti dobro službo, da prideš za mano ...“

Ginjen je bil tudi čevljar, ali gledal je resno. „Nič ne skrbi zame, prijatelj ... Da bi se ti godilo najboljše! Ampak kadar boš ležal v jarku in boš umiral brez prijatelja, takrat se spomni, da ti nisem svetoval na pot.“

Mihov se je nasmehnil, toda zadele so ga čudno čevljarjeve besede; pozabil je nanje kmalu, ali spomnil se je nanje spet po dolgem času in takrat je spoznal, da je bil čevljarjev obraz resen in da se ni šalil.

Ko se je poslavljajal na cesti, se je opotekal, čevljar ga je držal pod pazduho in ga je spremil do veže. Mihov je bil ves mehak, sladka otožnost ga je bila prevzela vsega; iskal je prijateljeve roke in je govoril z neokretnim jezikom, komaj razumljivo.

„Jaz imam otroke doma, prijatelj, troje majhnih, nedolžnih otrok ... ne pozabi nanje, prijatelj ... izročam ti jih ... Bog vedi, kaj se lahko zgodi z mano ... vse je v božjih rokah ...“

Jokal se je pred durmi, a čevljar ga je tolažil.

⁴⁹ šmarnice – verska opravila v mesecu maju, ki je Mariji posvečen mesec

„Pojdi spat, jutri zgodaj moraš na pot ... Kaj naj se ti zgodi? Da pogineš, kvečjemu ... Ne skrbi za otroke; dobro jim pojde, če se niso vrgli po očetu ... Spat, prijatelj!“

Zjutraj se je Mihov napravljal z doma. Bil je ves nemiren in razburjen, glava ga je bolela. Pospravil je obleko, kolikor je je imel, perilo in svoje šivalne priprave, a kovčég ni bil natlačen in tudi ne zelo težak. Nato je hodil po sobi, mudilo se mu je, šel bi že rad. Žena je kuhala zajtek, otroci so se predramili in so gledali začudeni. Po zajtreku se je Mihov poslovil od otrok; opravil je hitro, samo starejši osemletni fant je zajokal in je tekel za očetom in materjo po klancu, dokler ga nista spodila nazaj.

Lepo je bilo zunaj, solnce je že vzhajalo in strehe so se svetile v trgu. Francka je nosila kovčég; govorila sta spotoma malo. Njegov obraz je bil zamišljen, gledal je nemirno — ob poslednji uri se mu je zdramila v srcu tiha bojazen; zdaj, ko je izvršil, o čemer je sanjal tako sladko, se je prestrašil in obšlo ga je, da bi se vrnil. Francka se je bala, da bi ne zajokala, zato si ni upala izpregovoriti. Tako sta stopala molče po klancu, nato po ozki stezi ob holmu proti železnični postaji, ki se je svetila od daleč.

Zgodaj je še bilo, ko sta dospela; sedla sta na klop pod košati kostanj, ki je bil že skoro ves v cvetju.

„Ali moraš, Tone?“

„Moram!“ je odgovoril Mihov tako tiho, da bi vstal in se vrnil z njo, če bi ga bila prijela za roko.

Kostanj je zašumel in velik dišeč cvet je padel mednja na klop; oba sta čutila, kako je bilo nekdanj, in nista mogla govoriti.

Zazvonilo je, v daljavi je zažvižgal vlak. Mihov se je zdrznil in je vstal. Peron je bil skoro prazen, par ljudi je čakalo voza, ki je že prihajal tam izza ovinka.

„Pa zbogom, Tone!“ je zaječala Francka in mu je dala roko.

On je gledal topo, obraz mu je bil ves siv in upal.

„Zbogom, Francka!“ je odgovoril in je hotel dostaviti: „Za otroke skrbi!“ toda zgrabilo ga je za grlo, ozrl se je komaj nanjo, šel je proti vozu in opotekel se je ob kovčegu, ki se mu je bil zadel ob koleno ... Zažvižgalo je in voz se je pričel pomikati dalje.

Francka je tekla po peronu, do žive ograje in ob ograji po nasutem kamenju. Bled obraz je pogledal skozi okno, vlak se je skrila za ovinkom, samo še siv oblak se je valil nad tirom, vzpenjal se ter se izgubljal ... Francka je postala ob ograji, zakrila si je obraz v predpasnik in je zajokala. Tako je šel in se je izgubil in ni ga videla nikoli več.

V. Vzbrstela je mladika

Zgodilo se je veliko — fant s klanca je šel študirat. To se pravi, na posušenem drevesu je pognala mladika; ljudje so gledali, ko je brstelo popje in so strmeli in pričakovali čudežnih reči ... Ves klanec je bil obsojen na žalostno smrt — toda fantu se ni hotelo umreti in gledal je, kako bi ušel. Prišlo je upanje na klanec, nekaj je zadrgetalo, kakor da bi zapihal spomladanski veter preko snežene poljane ...

Francka je bila šla h krojaču in dal ji je dela. Mati se je preselila k njim na klanec; ležala je za zastorjem, oslabela je zlo in je vstala samo časih, kadar je zunaj lepo sijalo solnce. Od bolezni je bila čemerna in osorna, kakor prej je zdihovalo in stokalo za zastorom in kakor prej je prelagala Francka s postelje in na posteljo izsezane ude, pokrite z ohlapno sivo kožo.

Kadar je šivala pozno ponoči in je bilo vse tiho, je legla roka utrujena v naročje, oči so strmele v steno in zamislila se je. Zamislila se je kakor otrok in sanje so bile prav tako otroške in nedolžne kakor pred davnim časom ... Mihov ni pisal, odkar se je poslovil. Že ob tistem trenutku, ko je videla njegov blede, prestrašeni obraz, ki je pogledal skozi okno železničnega voza, je začutila, da odhaja za zmerom, da odhaja in da ga ne bo nikoli več. To je bil tisti silni strah, ki jo je obšel. „Odhaja in se bo izgubil in bo umrl sam, brez tolažbe in brez človeka, ki bi ga ljubil.“ Šla bi z njim, da bi delala zanj in težko ji je bilo, kadar si je mislila, da sedi zvečer za mizo in ne more nikamor; beračila bi po cesti, da bi mu prinesla denarja za žganje ... Toda iz samih teh težkih misli so se porajale čudne sanje — roka je legla utrujena v naročje, oči so strmele v steno in sanjala je kakor otrok ... Vesel je tam zunaj v velikem svetu in dobro se mu godi, vino pije in kadi smodke in je pečenko in beli kruh. Nosi se, kakor se je nosil prej, ko sta stala zvečer pod kostanjem in sta govorila o prihodnosti; ves se je pomladil; govori, kakor je prej govoril, naglas, moško, z razposajenim smehom. In tako se povrne, morda že

kmalu, morda že čez mesec dni, na spomlad morda. Ne piše nič in smeje se prav na tihem od radosti, če pomisli, kako bo iznenadil ves klanec, kako bodo gledali nanj, na gospoda, ki se je pripeljal v koleseljnu s kolodvora in je oblečen kakor komaj sodnik. In potem pojdejo s klanca, se vrnejo zmagoslavno v trg, kjer so bele hiše in kjer sije solnce praznično prazničnim ljudem ... Takrat šele se prične življenje, ki ga doslej ni bilo – dolgo umiranje je bilo doslej, mučno in strašno umiranje, ko se človek brani, sope težko in pada na kolena, pa se ubraniti ne more; smrt ima trdo in neusmiljeno roko, zgrabi za vrat in ne izpusti več, potiska zmerom niže, človek se sklanja in se zvija na tleh in stoka in zatiska oči ... No, smrt je izpustila, solnce je zasijalo v izbo in človek vstane ves mlad in lep, kakor da bi se šele rodil. Vse je prišlo mahoma; ob zadnji uri, ko je že hotelo izdihniti življenje in je stiskala smrt neusmiljeno za vrat, se je izlil na hišo božji blagoslov ... Življenje od poročnega dne pa do tiste slovesne ure so bile samo grde sanje – in tako bodo vsi odprli oči in nikjer ne bo več grdih sanj, poročni venec bo še svež, kakor da bi ga bila šele odložila – ena sama noč je bila vmes, dolga in težka noč, zdaj pa je zasijalo jutro in vse je minilo. Nikoli niso bili na klancu, nikoli niso stradali in beračili, niso hodili razcapani po stranpotih kakor izgnanci in zavrženci – vse to so bile same grde sanje ...

Počivala je in oči so strmele v steno; toda na postelji, kjer so ležali otroci, se je zgenilo, je zastokalo in Francka se je zdrznila. Roka je spet vbadala, glava se je sklonila globoko in lepe misli so izginile, sram jo je bilo, da se jim je vdala, in žal ji je bilo, da so tako hitro minile in da so bile samo sanje ...

Otroci so rasli, mala Francka je že hodila v šolo, Tone je imel trinajst let in je šival. Suh je bil, obraz mu je bil nekako starikav, čisto je bil podoben očetu. Ko mu je bilo sedem let, so ga bolele oči in bali so se, da bi ne oslepel; še zdaj je bil krmežljav⁵⁰ in ni mogel gledati pri luči; govoril je malo in je bil sam zase; nikoli ni tožil in če bi ne bilo kosila na mizi, bi ne rekel ničesar. Nekaj mesecev potem, ko

⁵⁰ krmežljav – z vnetimi očmi, tudi zaspan, slaboten; krmeželj je izcedek očesnih žlez

je odpotoval oče, se je odpravil tudi Tone v oddaljen trg h krojaču, ki je bil znanec očetov.

Zjutraj navsezgodaj, ko se je komaj danilo, je odšel na pot in mati ga je spremila uro daleč. Tiho sta hodila; kadar se je Francka ozrla nanj, ki je bil suh in slaboten in je hodil s sklonjenim životom, oči uprte v tla, jo je stisnilo v prsih in prijela ga je za roko. „Ali ti je hudo, Tone?“

„Kaj mi bo hudo, mati? Saj so oče tudi šli!“ —

Kakor da bi se mu hotelo zajokati, so se mu ustnice napele, toda samo strepetale so nalahko in oči so ostale suhe. Spomnil se je morda, kako je zaklical na pragu in tekel po klancu navzdol za očetom, ki je odhajal za zmerom, — oče pa se je obrnil in ga zapodil nazaj. Materi se je sin zasmilil, tako je bil slaboten in prav tak je bil njegov obraz, oči so bile prav tako rdeče in krmežljave, kakor takrat, ko ga je še nosila v naročju. In vzela bi ga spet v naročje in bi ga nesla nazaj v domačo izbo in bi ga pitala in bi ga božala po obrazu. —

„Ali bi se vrnil, Tone?“ ga je prašala. „Pojdeš drugo leto, premlad si še!“

On je stopal dalje, suh, sključen, obraz mu je bil resen in miren. „Čemu bi se vračal, ko sem že na poti? Saj so oče tudi šli.“

„Ali boš kaj pisal, Tone?“

„Kaj bi pisal? Če bo treba, bom že pisal. Dajte mi culo, da bom sam nosil.“

„Čakaj, Tone, da prideva do vrha.“

Umolknila sta oba; pot je bila pusta, vila se je po kamenitem holmu, samotno in žalostno je bilo vsenaokoli, na nebu je gorelo solnce in kamenje je bilo vse razpaljeno. Prišla sta na vrh in sta se ločila. Ko je šel Tone že par korakov dalje, je pohitela mati za njim in mu je dala še desetico, da bi si kupil sredi pota kruha in slanine. Pogledala mu je še enkrat v obraz — suh je bil in siromašen in oči so gledale mirno in vdano izza golih rdečih trepalnic. Tudi on je pogledal materi v obraz in komaj so se mu ustnice zgenile. Obrnil se je in je šel počasi svojo pot dalje, po holmu navzdol, po kameniti, razriti cesti; ni se več ozrl, ko je mati stala

in gledala za njim ... Šel je, kakor je šel njegov oče; tudi on je vzel s sabo kos njenega gorkega, vse krvavečega in trepetajočega srca. Šel je vdan in ubog, glavo globoko sklonjeno, culo pod pazduho; od daleč se je videlo, kakor da se ne premika, da stoji zmerom na istem mestu, doli v grapi, sredi razpaljenega kamenja, in ko je čez nekaj časa izginil za holmom, se je zdelo, kakor da se je bil pogreznil v kamenje — in vsenaokoli samota, grozna, zadehla poletna samota ...

To je bilo ob tistem času, ko je Lojze dovršil šolo. Lojze je imel komaj enajst let; debel je bil, toda široka lica so bila brez barve. Oči je imel materine — velike, začudene in plahe. Jokal je neprestano, lačen je bil in je tožil; jedel je več nego Tone in potem je gledal po mizi s poželjivimi očmi. Tisto leto, ko je stopil v šolo, je nenadoma zbolel in mati ga je obljubila Bogu. Držal se je je za krilo; kadar je prišel iz šole, je stal v kuhinji in je pripovedoval — toda časih je pripovedoval čudne reči, ki jih mati ni verjela; ni legal, govoril je čisto nedolžno, a iz besede, ki jo je slišal slučajno, iz povesti, ki jo je bral v berilu, so se mu spletale same nove dogodbe in pripovedoval jih je, ker je sam verjel, da jih je bral in slišal in da so se resnično dogodile ... Ko je bil oče še doma, je poklical časih Lojzeta in mu je zapovedal, da naj bere naglas nemški roman. Lojze je izpočetka jokal — strašno mu je bilo, ko je bral počasi neznane besede, ki so tako čudno zvenele in so vendarle nekaj pomenile; tuptam je naletel na znano besedo, postal je in je premišljeval in že je stopalo polagoma življenje iz mrtvih črk, svetlikalo se je iz črnega ozadja, začelo se je premikati, govoriti je začelo, toda še nejasno, jecajoče, komaj polurazumljivo. Čudne stvari so bile to, čudni ljudje, čudno življenje. Vse je bilo drugače nego doma, vse lepše in večje, kakor da bi bili tam zunaj ljudje za klaftro⁵¹ večji nego na klancu. Lojze je verjel, da so tam zunaj taki ljudje in nikoli mu ni prišlo na misel, da bi ne bilo res, kar je zapisano v knjigi. Govorili so v čudnem jeziku, človek je komaj razumel — če je razumel besedo, je bilo vendar še nekaj zadaj, poseben pomen, ki ga je bilo težko razložiti ... In to čudno, novo življenje mu je kmalu na iztežaj odprlo vrata — izgubil se je v njem in sanjal neprestano. Sanjal je kakor oče — sedel je za mizo z resnim, skoro temnim

⁵¹ klafta - dolžinska mera, 1,896 m, drug izraz za seženj

obrazom in misli njegove so hodile bogvekod – po velikih mestih, mimo visokih belih hiš, po prostranih vrtovih, kjer so se svetili zadaj ponosni gradovi, po črnih gozdih so hodile med razbojniki in plemenitimi vitezi, ki so ropali bogate in site ljudi, zato da so dajali siromakom, hodile so med čarovniki, med pritlikavci in velikani, po čudovitem svetu, kjer ni bilo lakote, ne žalosti, ne skrbi in kjer je bilo celo lepo, kadar je človek trpel in umrl ...

Ob zvršetku šole je bila velika slovesnost in ob slovesnosti se je določila usoda Lojzetova. Najboljši učenec je bil, starega in izkušenega se je čutil med drugimi, ki so bili veseli in razposajeni otroci. Tako so mu izročili veliko pesem, da bi jo govoril ob slovesnosti. Učil se je tako, da je jezik že sam izgovarjal gladke besede, ne da bi bilo treba misliti zraven. Časih pa mu je hipoma pošlo, zardel je in se je prestrašil. Mati je poslušala in stvar se ji je zdela zelo važna in velika, tako da je bila vznemirjena tudi sama. Držala je list v roki, Lojze je stal sredi sobe in je deklamiral – čudovito je govoril, celo z roko je zamahnil časih, tako da so prišle materi solze v oči. Še zadnji večer, preden je napočil svečani dan, sta poizkušala pri luči. Mati je hotela šivati, toda roka je skoraj zmerom počivala – lepe okrogle besede so zvenele po sobi in če je šel kdo mimo okna, je postal ter poslušal: „Kako ti govori, fant! Kdo bi si mislil, da je s klanca – po gosposko govori!“ – Govoril je kakor oče, isti visokodoneči glas je bil, pravitako so mu lica rdela in, pravitako se je tresel od razburjenosti. Spal je vso noč nemirno, premetaval se je in je govoril v sanjah; mati je vstala časih in ga je odela in mu je obrisala čelo, ki je bilo vse potno. Ob štirih zjutraj, ko se je že danilo, se je že zdramil in je skočil s postelje ter posegel še neoblečen po listu, ki je bila napisana pesem na njem. Stal je v srajci in tako je bil zelo majhen in otroški; oči so gledale še zaspano in lasje so bili vsi razmršeni.

„Poslušajte mati, če pojde!“

Mati je vzela list v roke in je sedla na posteljo. Vse je šlo gladko prav do konca, mati se je smehljala, vsa izba je bila polna tankega, lepo donečega glasu in okroglih, visokih besed, ki so se vrstile tako prijetno kakor koralde na verižici.

Zgodaj je še bilo, ko se je odpravil z doma, nedeljsko oblečen, lepo počesan. Mati je stala na pragu in srce ji je utripalo, ko je gledala za njim, ki je stopal po klanecu dol kakor mlad gospod.

Lojzetu je bilo, kakor da je vsa svečanost samo zaradi njega, zdelo se mu je, da gledajo vsi nanj z občudovanjem in ljubeznijo, vesel je bil in komaj se je upal ozreti. Ob sedmih je bila velika maša, potem so šli v šolo in nato so se vrnili k cerkvi, kjer je bil velik in lep prostor. Tam šele je bila prava svečanost, vsa gospoda iz trga je bila zbrana, gospe v svetlih oblekah, in kolikor daleč se je videlo naokoli, po nizkem zelenem holmu, so stali ljudje, so se smejali in govorili, tako da je šumelo kakor na semnju. Za cerkvijo so bili jerbasi⁵², polni češenj in maslenih štrukljev, sodčke piva so pripeljali iz gostilnice, točili so, še preden se je vse pričelo in Lojze je videl, kako je debeli notar nagnil kozarec, izpil ga na dušek ter si brisal penaste brke.

Učenci so se vrstili počasi mimo velikih vrat, kjer je stala gospoda – župnik, župan, sodnik, vsi dostojanstveniki in bogataši iz trga in župnik je delil darila. Najprej so prišli otroci iz prvega razreda; nekateri so bili bosi in so šli v zadnji vrsti; tudi na obrazih se jim je poznalo, da so s klanca. Počasi se je pomikala procesija, Lojze je bil ves nestrpen, vroče mu je bilo in gledal je tja, kjer se je sklanjal stari, debeli župnik, jemal z velikega kupa rdeče, z zlatom obrezane knjige ter dajal učencem, ki so mu poljubljali roko. Zadnja vrsta tretjega razreda je šla hitro dalje, gospodje so se ozirali nanjo z mračnimi pogledi, otroci so gledali v tla, bosi so bili, suhi in lačni in so mislili na češnje in na polne jerbaze, ki so stali za cerkvijo. Nato pa je prišel zadnji razred in Lojze je bil v prvi vrsti, med samimi gosposkimi tovariši; sodnikov sin, ki je šel na njegovi desni strani, je imel celo žametno jopico, hlače do kolen in židane nogavice. Procesija se je ustavila. Župnik je vzel v roko lepo knjigo, večja je bila od družih, vezana v rdeče platno, z zlatimi črkami je bil napisan naslov in židan trak je visel vun. „To je Mihov, Lojze Mihov!“ se je nasmehnil učitelj in je pokimal Lojzetu; vsi so se ozrli nanj s

⁵² jerbasi – nizka, okrogla košara

prijaznimi pogledi. Župnik se je sklonil k njemu, dal mu je knjigo in Lojze mu je poljubil roko. „Kaj boš pa zdaj, Lojze, ko si dovršil šolo?“ ga je prašal župnik.

Lojze se je začudil in ni mogel odgovoriti; nikoli ni bil pomislil, kaj bo potem. „V Ljubljano pojde!“ je odgovoril učitelj namesto njega; Lojzeta je izpreletelo, zazibalo se je pred njim.

„Kaj pa!“ je dejal župnik. „Škoda bi bilo takega fanta!“ in vsi so pokimali ... Nato so šli dalje, prišla so dekleta, a Lojze je stopal med tovariši kakor v sanjah — pohitel bi domov in bi povedal materi; žal mu je bilo, da ni bilo matere zraven, da bi slišala. Ko je bilo vse razdeljeno in je bila dolga procesija pri kraju, je stopil župnik na stopnico pred velikimi vratmi in je govoril; v dolgih vrstah so stali pred njim učenci in učenke; Lojze je bil kakor pijan in ni nič razumel, čeprav se mu je zdelo, da gleda župnik samo nanj in da samo zanj govori. Potem je govoril še učitelj in nato bi moral deklamirati Lojze; toda premajhen je bil in ko je stopil na nizko stopnico, ga ni videl zadaj nihče; zato ga je župnik vzdignil ter ga postavil na zid, ki je bil okoli cerkve. Lojze se je izpočetka malo tresel — a potem je zazvenel njegov tanki glas svečano in veselo daleč naokoli; rdeč je bil v lica, oči so se mu svetile; pazil je natanko na besede, toda iz ozadja mu je šepetalo: „V Ljubljano!“ — Videl je pred sabo obraze župnika, učitelja, vso veliko gospodo, ki ga je občudovala in ljubila; in po holmu dol, skoro do trga, je bilo vse črno ljudi, in vsi so gledali nanj, občudovali so ga in so ga ljubili. Tam je bil trg, praznično so se svetile bele hiše in tam od daleč se je dvigal klanec, klanec siromakov; spoznal je domačo hišo in zdelo se mu je, da stoji mati na pragu in gleda proti cerkvi, naravnost nanj, in gleda nanj in ga sliši in se smehlja, in vidi, kako ga občudujejo in ljubijo in se smehlja. Tako je zvenel njegov lep tanki glas, da je plaval čez trg in prav do klanca — in tam je stala mati in je poslušala ... V čudnem ognju so mu gorela lica; ko je dovršil, mu je bilo, kakor da se je zdramil; kakor v sanjah je slišal, kako so ploskali in vzklikali. Učitelj ga je postavil na tla in bradati, prijazni obrazi so se sklanjali k njemu. Sodnik je odprl denarnico in mu je dal srebrn goldinar. „Na jesen, kadar se odpraviš v Ljubljano, le pridi k meni!“

Stopila je k njemu gospa sodnica, in gospa notarka je stala zraven, in županja, debela štacunarka. „Kaj pa dela tvoja mati?“ ga je prašala sodnica.

„Šivajo!“ je odgovoril Lojze.

„Reci ji, da naj pride k meni!“

„Bomo že vse napravili,“ je dejal župan štacunar. „Naj se oglasi mati pri meni!“ je dejal ...

Vse to je bilo tako čudovito, prišlo je tako nenadoma, da bi se Lojze smejal in jokal obenem. Ni mogel odgovarjati, vse se je zibalo pred njim. Ko so delili češnje in štruklje, je komaj okusil; potem so napravili velik prostor in pričele so se igre; otroci so se podili in so kričali, Lojze pa je hitel domov, po bližnjicah čez polje, mimo trga in po klancu gor. Tekel je skoro in ves zasopljen je bil. V rokah je nosil robec, ki je bil spravil vanj češnje in štruklje, pod pazduho je tiščal rdečo, z zlatom obrezano knjigo, zavito v mehak papir.

„Mati, v Ljubljano pojdem!“ je zaklical, ko je stopil v izbo.

Mati se je prestrašila, snela je naočnike in je vstala.

„V Ljubljano pojdem, so dejali gospodje. Vse bodo sami napravili; rekli so, da se oglasite pri njih. Že jeseni pojdem.“ —

Tako se je zgodilo, da je vzbrstela mladika na preperelem drevesu. Na klancu siromakov in izgnancev se je zbudilo upanje, vse je bilo vznemirjeno, izba pri Mihovih je bila zmerom polna, najpogosteje je prihajal pisar. Slovesen je bil in govoril je mnogo, čudne reči iz mesta, iz šole, prav kakor človek, ki je veliko vedel in veliko izkusil. Tudi čevljar je prihajal, toda ni verjel veliko, dejal je, da ni zaupati ljudem tam doli; da ga bodo spravili v mesto ter potem pozabili nanj in ga pustili tam v gnoju, v siromaštvu. Boljše bi bilo, da bi ostal doma in da bi ne hodil iz življenja, ki se je v njem rodil in ki ga je navajen. Taki iz svojega pravega življenja izrvani ljudje so še veliko nesrečnejši, kadar se vrnejo vanj, potem ko so bili okusili sladkost sveta. In vrnejo se vsi ... Čevljarja niso poslušali, pijan je bil zmerom in govoril je kakor razbojnik, nič mu ni bilo verjeti. Tudi v cerkev ni hodil

nikoli in nedelja mu je bila samo toliko, da je popil malo več žganja nego ob delavnikih. Pisar pa je bil pameten in izkušen človek; pripovedoval je o mestnih ljudeh, kakor da bi bil znanec in prijatelj vseh; nič mu ni bilo skritega na svetu in o vsaki stvari je znal govoriti, da se je človek čudil.

Francka je bila veliko zdoma, posebno na jesen, ko se je bližal čas. Vsi so bili prijazni, dasi so govorili z njo kakor z deklo in čakala je časih po celo dolgo uro v temni predsobi, preden je prišla gospa in jo je ogovorila. Župan ji je dal deset goldinarjev, župnik ji je izročil pismo na gospoda v mestu, ki bo preskrbel Lojzetu kosilo; dobila je pri sodniku za Lojzeta stare obleke, ki jo je bilo treba popraviti, prenarediti in zakrpati; – veliko je bilo dela in skrbi, toda skrbi so bile sladke. Kadar je šivala ponoči, tudi Lojze ni spal in razgovarjala sta se tiho, da bi se ne predramila mati, ki je sopla težko za zastorom, in mala Francka, ki je ležala na skrinji in se je premetavala. Nekaj sladkega, skoro skrivnostnega je zbližalo mater in sina; velikih upov polne sanje so bile tako enake, da jih nista skrivala drug drugemu in da se jih nista sramovala. Komaj še se je poznala razlika med otrokom in materjo, celo obraza sta si bila čisto podobna, oči so sanjale enako in so gledale skozi sivo steno daleč v svet, ki se je razprostiral tam velik in krasen. Srečali so se pogledi in spoznala sta oba, da mislita na očeta in oba sta spoznala, kako je bila ta misel težka in žalostna. „Da bi bili zdaj doma!“ – Molčala sta, toda kmalu in hkrati sta se obraza zjasnila in spet so se srečali pogledi. Francka je izpregovorila: „Morda se bosta srečala v mestu, nenadoma na ulicah!“ – Morda se bosta srečala v mestu, oba srečna in vesela; hodil bo Lojze, morda na večer, po ulicah, kjer stoje ob obeh straneh visoka poslopja in lepe cerkve vsenaokoli – in tedaj mu položi nekdo roko na ramo: „Lojze, kaj pa ti tukaj delaš?“

Oče stoji pred njim, gosposko oblečen, in se čudi in je ves vesel.

„Študiram, oče!“ bo odgovoril Lojze. „Gospodje so me dali v šolo, vse se je doma izpremenilo, ljudje so blagi in prijazni in nič več ni siromakov na klancu.“

In spomnila sta se na Toneta. „Da bi bil doma, Tone, ubogi Tone, ki je šel, kakor da bi ga bili obsodili na smrt.“

„Saj pride tudi lahko v Ljubljano ... pozneje ... k očetu morda, če je tam ... o, ki je prav gotovo tam – kje pa bi bil drugje? In vsi bodo skupaj, lepo bodo živeli, vse skrbi bodo pri kraju ...“

Dvoje otrok je sanjalo in božji mir je bil v izbi. Za zagrinjalom je soplo težko in na skrinji se je premetavala mala Francka.

Na predvečer slovesa je bila velika gostba pri Mihovih. Pisar in čevljar sta kupila žganje, pol klanca je bilo zbranega v prostorni izbi. Francka je napravila bogato večerjo, jedli so svinjino in bel kruh, dišalo je tako prijetno, da se je celo mati na postelji vzdignila, odgrnili so zagrinjalo, zato da je videla vso veselo družbo; v naročju je imela krožnik in je jedla brez vilic; ker se ji je roka tresla.

Čevljar se je kmalu opil in se je prepiral s pisarjem, ki je sedel zelo modro in slovesno za mizo ter si je privezal bel robec okoli vratu, da bi si med jedjo obleke ne omazal.

„Ljudje so dobri, samo razumeti jih je treba!“ je trdil pisar. „No, kdo pa jih je prosil, da bi se pobrinili za fanta? Sami so se spomnili – odprli so roko, ne da bi jih bil kdo nadlegoval, ne da bi kaj imeli od tega ... Seveda, če gre človek nadnje kakor berač na cesti, kakor razbojnik – potem ni nič, so trdi ... Samo nadlegovati ne gospode!“

„Je že prav!“ je odgovarjal čevljar. „Ampak tudi oni naj ne nadlegujejo nas siromakov. Zakaj pa so bogati? Zato, ker nas nadlegujejo! Nas vse, ki smo tukaj, so nadlegovali tako dolgo, dokler nas niso slekli čisto do nagega ter nas spodili na klanec. Mene so še zaprli vrhu tega.“

Družba se je zasmejala. Niso spoštovali čevljarja, ker je govoril, da bi človeku vstajali lasje, toda poslušali so ga radi.

„In kaj so napravili zdaj imenitnega?“ je nadaljeval. „Ali mislite, da so se pobrigali za fanta iz same dobrote, da jih je gnalo srce? Za kratek čas so se pobrigali zanj, v zabavo so jim taka dobra dela, ki jih ne stanejo veliko. Kadar se naveličajo

zabave, bodo pri kraju vsa dobra dela! To se pravi, da se delajo norca iz nas siromakov in jaz bi ne vzel od njih niti prevrtanega krajcarja.“

Lojzetu je bilo hudo, da je čevljar tako govoril in tudi Francka je bila nezadovoljna.

„Če bi mi ne dali nič drugega, kakor enkrat dobro besedo,“ je dejala, „pa bi jim bila hvaležna zanjo.“

„Seveda,“ se je nasmehnil čevljar. „Vedo, da ste taki, zato se delajo norca in nosijo glavo še bolj pokonci. Kadar ne bo nikogar več, ki bi jim roko poljubil, je tudi iztegovali več ne bodo.“

„Nevoščljivost govori iz Vas!“ mu je očital pisar.

„Nevoščljivost, kaj pa drugega; samo škoda, da niso vsi ljudje nevoščljivi; drugače bi bilo na svetu.“ —

Lojze je pil žganje, omamilo ga je kmalu in napolnile so mu glavo velike in sladke misli. Rad bi bil z materjo sam, da bi se razgovarjala — o Ljubljani, o lepih hišah, ki so tam, o lepem življenju, ki čaka v prihodnosti. In še dalje so šle njegove misli, zmerom više so se spenjale, že je dovršil vse šole, že je bil imeniten in velik, vsi so živeli pri njem, mati, oče in Tone in Francka; vsega je bilo zmerom dovolj na mizi, pečenke, vina, oče je sedel ves dan za mizo in je kadil in bral romane, mati je hodila po gosposkih izbah in je pospravljala, zato da ji ni bilo dolgčas; zvečer pa je bila luč na mizi in sedeli so vsi skupaj in so se razgovarjali — večer Božič je bil, večna Velika noč. In prišel je časih čevljar v vas — dali so mu vina in so ga pogostili prijazno; zmajeval je z glavo in ni mogel izpregovoriti grde besede. Prišel je pisar, poklonil se je že pri durih; branil se je malo, toda nato je sedel za mizo in si je privezal okoli vratu bel robec in se je smehljaj, kakor da bi mu svetila luč v oči. Vsi so prišli — ves klanec je prišel, vse lačno, zakrpano in zbegano uboštvo, in on jih je pogostil vse, velika pojedina je bila in šele pozno v noč so se vračali na klanec v desetih kočijah, peli so po poti in vriskali, vino jim je bilo stopilo v glavo in izginilo je nenadoma vse siromaštvo, vsa grda grenkoba je

izginila iz src; klanec siromakov, ki je gledal prej dol na trg temno in zavistno, je odprl tope oči in je gledal dol jasno in veselo, kakor brat na brata ...

Razšla se je družba, ko je bilo že pozno in so v trgu ugasnile že skoro vse luči. Glasil se je potem zunaj še dolgo glas čevljarjev, ki je prepeval po klancu. V izbi je dišalo močno po žganju in zrak je bil poln tobakovega dima. Francka je odprla okno; mesec je sijal.

Lojze je vstal in zazibalo se je pred njim. „Glej, pijan sem!“ si je mislil in zasmel se je; zdelo se mu je čudno in smešno, da je bil pijan, nič mu ni bilo neprijetno in samo zibalo se je, kamor je pogledal: zibala se je nalahko miza, kakor da bi bil kdo spodaj in bi jo dvigal s hrbtom, zibala so se vrata, zibala so se okna in tla so se časih malo zamajala. Sedel je na posteljo. Mati je stopila k njemu in ga je pogladila po laseh. „Spat pojdi, Lojze! Kaj ne veš, kakšen dan bo jutri?“ – Lojzeta je izpreletelo, takoj se je iztreznil in oči so pogledale bistro.

Ko se je razpravil in je ležal že dolgo časa, se je vzdignil na komolcih in je pogledal proti materini postelji. Mati je klečala na tleh, čisto je bila sključena v dve gube in Lojze je slišal, kako je šepetala. Na mizi je bila luč globoko privita, tako da je bil mrak v izbi.

„Mati!“ je zaklical Lojze nalahko in je iztegnil roko. Mati je dvignila glavo počasi in se je ozrla k Lojzetu; njen obraz je bil čudno mlad, ves bel in brez gub, ustnice so se smehljale mirno.

„Jaz ne morem spati.“

„Moli naglas!“

Pokleknil je v postelji in molila sta poluglasno. Za zastorom je sople mati, mala Francka je ležala na tleh in se je smehljala s poluodprtimi ustnicami. Zunaj je bil lep večer, mir božji je plaval nad vso pokrajino. —

Ko se je danilo, sta se mati in Lojze že odpravljala. Stara mati se je zbudila in je kašljala za zagrinjalom, mala Francka je sedela v sami srajci na tleh in se je jokala. Šla je na prag za bratom in za materjo, ki sta bila oba nedeljsko oblečena

in sta imela velike cule v rokah. „Notri pojdi, Francka!“ je zaklical Lojze, ko je bil že na klancu. Toda Francka je tekla za njima in je jokala na glas. Mati se je razjezila: „Domov, Francka!“ — Toda Francka je tekla in se je spoteknila in je padla. Ko je vstala, si ni upala več dalje, jokala je in gledala za njima, ki sta hitela po klancu.

Na kolodvoru je bilo vse prazno in tudi voz je bil prazen, ki sta sedla vanj; drugi vozovi so bili polni italijanskih delavcev, rjavi obrazi so gledali skozi mala okenca. Sedla sta k oknu in sta gledala, kako je hitela pokrajina mimo, — pusta pokrajina, samo kamenje in sam osat. Toda kmalu se je izpreminjalo, že so se prikazovali zeleni travniki, polje se je svetilo tam v dolini, solnce je sijalo na bele hiše, ki so se videle majhne in lične, kakor otroške igračice, narejene iz belega papirja. Vlak je časih malo postal, izprevodniki so vzklikali z visokim glasom, zaropotalo je, streslo se in spet je šlo dalje, zdaj že po lepi ravnini, že naravnost proti Ljubljani. Lojzetu je utripalo srce, da ga je slišal; — gledal je s pozornim očesom in zdelo se mu je, da že vidi, kako se tam od daleč sveti nekaj bisernega, čudovitega — pač zlati stolp ljubljanske cerkve. Gledal je in bleščalo se je venomer, migljalo je iz megle, razločevalo se je zmerom bolj, ali potem je nenadoma spet izginilo, prav pred očmi se je dvignil črn holm, kakor da bi bil šele v tem hipu zrastel iz zemlje ... Toda glej, visoko poslopje, in že spet drugo, in že drugo ob drugem; tam vitek stolp tvornice, tam prostran vrt s pisanimi steklenimi kroglijami, ki so se lesketale v solncu ... Visoko poslopje je ostalo zadaj, odprl se je malo svet, odprla se je nenadoma dolga in široka cesta s hišami na obeh straneh in v ozadju se je vzdignilo dvoje visokih rdečih stolpov z nečim zlatim, bleščečim na vrhu ... Zažvižgalo je, zaropotal je vlak in se ustavil. Lojze in mati sta stopila z voza na prostrani peron ljubljanskega kolodvora. Ljudi je bilo tam vse polno, večjidel so bili gosposko oblečeni in nekateri so govorili po nemško. Dolga cesta je držala s kolodvora v mesto in krenila sta naravnost po njej. „Bova že prišla do kakšne cerkve,“ je rekla mati.

Prišla sta do cerkve, visoke stopnice so vodile do velikih vrat. Temno je bilo v cerkvi in slovesno, tako da sta si komaj upala dalje. Stare ženske so sedele v

klopeh, nekatere so molile poluglasno in so zdihovale; na stranskem oltarju so gorele sveče; star duhovnik, sključen in plešast, je daroval mašo, ministrant je stopal tiho po preprogi, v dolgi vrsti so klečale ženske pred oltarjem ... Ko sta šla iz cerkve, je vrgla mati krajcar v pušico. Prekrižala sta se z blagoslovljeno vodo in sta nastopila pota po mestu. Vse polno ljudi je bilo povsod, vozovi so ropotali mimo, večni semenj.

Do večera sta vse opravila; vpisali so Lojzeta v šolo, pri gospodu sta bila, ki je obljubil, da bo dajal Lojzetu marke za kosilo in tudi stanovanje sta našla v Florijanskih ulicah, nasproti majhne cerkve, ki je bila podobna samotni podružnici na notranjskem holmu. V hišo se je šlo po široki veži in preko dvorišča, po stopnicah in potem po dolgem mostovžu, ki je visel ob zidu vseokoli dvorišča in se je stresal, če je človek trdo stopal.

Gospodinja je bila póstarna⁵³, velika in debela ženska; otrok ni imela, pravila je, da ji je mož umrl in solze so ji prišle v oči, tako da se je Francki zelo zasmilila. Stanovanje je bilo prostorno, – dvoje velikih, lepo opremljenih izb z mnogoštevilnimi posteljami, ki so se vrstile ob steni kakor v bolnišnici. Pet študentov je že prišlo, Lojze je bil šesti in gospa je pričakovala še dveh. Nekateri so stanovali že prejšnje leto, večji so bili in razposajeni. Gospa je položila Lojzetu roko na ramo, tudi pogladila ga je malo po laseh, izpraševala ga je prijazno in se je ljubeznivo smehljala. Zadaj pri oknu so se fantje rvali in smejali – obrnila se je živahno in obraz se ji je čisto izpremenil, osoren je bil in neusmiljen. „Lumpje, ali boste mirni!“ – Lojze se je prestrašil njenega obraza, mati ga ni videla.

„Izročim ga Vam, prijazni bodite z njim, ker ni hudoben, in glejte nanj!“

Tako se je mati poslovila in Lojze jo je spremljal po dolgih ulicah proti kolodvoru. Kakor da bi se bilo solnce omračilo, kakor da bi bila legla megla na mesto in zakrila vso lepoto, tako težko je bilo obema pri srcu. Mati je držala Lojzeta za roko in hodila sta počasi, nič nista govorila ...

⁵³ póstarna – starejša

Ko se je poslovil Lojze od matere, je hodil po mestu do večera, pohajkoval je od ulic do ulic, ogledaval je hiše in prodajalniške izložbe, kjer je bilo toliko lepih reči, ki jih ni videl še nikoli. V veži je prodajala ženska piškote in bonbone, kupil je piškotov in je jedel. Srečaval je mnogo otrok, ki so hodili z materami ali v družbi veselih tovarišev in ki so bili najbrž tudi prišli od daleč kakor on. Minevalo je tisto sladko veselje, ki ga je bilo srce polno, ko se je napravljal od doma in ko se je vozil proti Ljubljani. Sam je bil in bal se je; tuji ljudje povsod, ulice vsekrižem, brez konca, velike hiše, ki so gledale neprijazno, kakor da bi se hotele zgruditi nanj.

Utrujen je bil, ko se je vrnil domov; izpraševal je in komaj je našel hišo; zdela se mu je čisto drugačna, bolj majhna in bolj umazana, in ne spoznal bi je, ko bi ne videl cerkve podružnice nasproti.

„Kod si pa hodil? Ali boš tako začel? — Ne reče nič in gre in ga ni do noči! Lep študent bo iz tebe!“

Tako ga je gospodinja pozdravila in se je okrenila in je šla v kuhinjo. Rdeča je bila in debela, govorila je s kričečim glasom in Lojze se je stresel, kadar je stopila nenadoma v izbo.

Preden so šli spat, so molili rožni venec; Lojze je bil truden, dremalo se mu je, ko je klečal pred stolom in se naslanjal s komolci nanj. Počasi je klonila glava na roke, na oči so legale težke trepalnice.

„Ali boš molil?“ je zakričalo sredi molitve.

Lojze se je zdrznil in je zapazil strahoma, da je v tuji izbi.

Pri mizi je klečala gospodinja, zato da je videla po vsej sobi; naokoli ob postelji in pred stoli so klečali študentje in so molili z zaspanim pojočim glasom. Večji študent, ki je bil že bolj domač, je skrival med komolci knjigo in je bral — mrmral je vmes nerazumljive besede, zato da je slišala gospodinja njegov glas. Lojze ga je opazil, zagledal se je vanj in ko je gledal, se mu je nenadoma spet zmedlo, umolknil je in zdelo se mu je, da kleči doma z materjo, da sta ravnokar odmolila večerno molitev in da molita zdaj še natihem, tiste molitve, ki jih moli človek

samo s srcem in jih ne sme slišati človeško uho. Dovršil je, vstati je mislil — ko se je zgenil, se je vse zamajalo in ugledal je tujo izbo, tuje ljudi. Vsi so bili neprijazni, sirovi, hudobni.

„Kam sem zašel, o Bog?“ si je mislil Lojze in groza ga je izpreletela. — „Kam sem zašel? Kje so mati, zakaj so me ostavili tako samega?“ Solze so mu pričele kapati na roke.

„Kaj pa se cmeriš ti tam?“ je zakričalo rezko iz zaspane molitve. Glave so se vzdignile, vsi so se ozrli radovedno na Lojzeta. Slaboten in čemereren fant, ki je bil tudi prišel šele prejšnji dan, je zajokal, ko je videl, da joka Lojze.

Molitev je bila pri kraju in napravljali so se spat. Lojze je legel, odel se je do ust in je zatisnil oči. Gospodinja je ugasnila luč.

Ali v temi, v tišini mu je legla teža s trepalnic, je izginila utrujenost in zavedel se je jasno, kam je bil prišel, da je sam, daleč od doma in da je neizmerna razdalja med njim in med materjo, da je za hribi, na koncu sveta tista tiha izba, kjer je tako prijetno spal. Stisnilo ga je za grlo, zaihtel je.

„Tiho!“ se je oglasilo iz teme.

Lojze je tiščal odejo k ustim, da bi se ihtenje ne slišalo. V tišini, v mučnem polusnu, v rezki žalosti, ki je grizla v srcu, so se mu misli čudno zmedle, niso več razločevale resnice od sanj ... Spominjal se je očeta — šel je v tuji svet, med tuje ljudi, ki so hudobni in neusmiljeni; Bog vedi, kaj so mu naredili, Bog vedi, kje spi zdaj, sam in žalosten, v temni tuji izbi, kjer čakajo strahovi pred oknom, pred durmi, čakajo in plezajo gor, iztegajo roke, prihajajo bliže ... Zdrznil se je, strepetal je — to je bil on sam, ni bil oče ... strahovi čakajo in plezajo gor, prihajajo k njemu, iztegajo roke ... Zakričal je, zdramil se je.

„Tiho!“

Čelo mu je bilo potno; spet je pritisnil odejo k ustim, da bi se ne slišalo ihtenje.

Spominjal se je brata; tako je bil bolehen in slaboten in krmežljiv, pa je šel v tuji svet med tuje ljudi, ki so hudobni in neusmiljeni. Kaj so napravili z njim, Bog vedi

— še braniti se ni mogel, vdan in slaboten, kakor je; poslušal je mirno, ko so kričali nad njim, sklonil se je in je zaprl oči in ni zinil besede, ko so ga bíli s pestjo ... Strepetal je, — to ni bil brat, on sam je to in hudobni ljudje, veliki, debeli in rdeči, kriče nad njim in ga bijejo s pestjo ... Zakričal je in se je zdramil.

Nekaj je zaškripalo, stopilo je na tla in je prišlo k po stelji; Lojze si ni upal dihati, zazeblo ga je od strahu.

„Ali boš tiho, ti? Pojdeš spat na mostovž! Kaj misliš, da si sam?“

Smrdeča sapa mu je dihnila v obraz, zgrabila ga je trda roka in ga je stresla za ramo, da je zaječal.

Izpustilo ga je, postelja je spet zaškripala in vse je bilo tiho.

Obšla ga je brezupnost, kakor je ni čutil nikoli.

Vsi so šli v svet, tudi njega so spodili, in svet je hudoben, vsi bodo poginili žalostno v njem. Razkropili so jih, pognali so jih narazen, zato da ne bi videli drug drugega in da si ne bi pomagali ... Samo Francka je še doma, ali tudi Francka pojde, in potem pojde mati, uboga, plaha in stara, vsa sključena pojde, opirala se bo ob palici in pojde po klancu gor, tja, kjer čakajo nanjo hudobne in trde roke ...

„Mati!“

Nič se ni zgenilo; zrak je bil ves zadehel, na posteljah so sopli tovariši, gospodinja je smrčala.

Zaspal je sredi velike bolečine, leglo mu je na misli kakor kamen in je tiščalo vso noč ...

VI. Študent Lojze

Francka se je domislila tistega dneva, ko se je poslovila na kolodvoru od Lojzeta. Vlak je hitel dalje, s čudovito brzino, kakor da bi strahoma bežal iz zakletega kraja, – travniki so švigali mimo, polje, holmi, že je bila pokrajina pusta in samotna, že se je zdelo Francki, da vidi tam od daleč, v večerni senci, klanec siromakov, kjer hodi smrt in lakota od hiše do hiše in trka na duri, pritiska na kljuko, stopa v izbe, kjer leže na tleh razcapani in suhi ljudje in pričakujejo konca s pogledi, ki so prestrašeni in željni obenem. Bežal je vlak – v neizmerni daljavi je bilo mesto in v mestu, v neznani hiši, med neznanimi ljudmi je bil otrok, sam in plah, brez človeka, ki bi ga ljubil ... Morda jo je obšel takrat resnično tisti globoki strah, morda ji je ležal samo na srcu kakor nerazumljiva senca in se je zdaj domislila nanj in ga je razumela ... Natanko je zdaj slišala, kaj se je glasilo tisto noč iz daljave, kaj je ječalo iz teme, ko se je ponoči prebudila in je strahoma poslušala. Zastokalo je iz teme, poklicalo jo je s plašnim in prosečim glasom. „Zakaj ste me spodili, mati? Zakaj ste me ostavili samega v neznani hiši, med neznanimi ljudmi?“ In zakričalo je, zaklicalo je pritajeno, kakor pod odejo, z glasom polnim groze: „Mati!“ –

Tako je bilo takrat in je bilo še zmerom, ječalo in prosilo je še zmerom iz daljave ...

Francki so oslabele oči, od solza in od dela; nosila je naočnike, a tudi z naočniki je videla malo in ni mogla več veliko šivati; pri luči jo je skelelo, kakor da bi ji žgali oči z vročim železom. Zaslužila je samo še dvajset krajcarjev na dan; ker je šivala slabo, ji ni dajal krojač naposled nič dela več; poleti se je vdinjala pri kmetu in je delala na polju, pozimi je krpala siromakom s klanca, ali to delo je bilo večidel zastonj; časih je krpala perilo ljudem iz trga, toda tudi to je bilo zmerom bolj redko, ljudje so si menda pričeli krpati sami. Počasi se je vršilo vse to, komaj se

je zavedala sama, kako je šlo počasi navzdol, v golo, sirovo beraštvo, ali poznalo se je na obrazu in na životu, ki je bil ves sključen, kakor da bi ji bilo šestdeset let.

Za zagrinjalom je umirala mati, umirala je leto dni. Ležala je tiho in nekoč je umrla, ko ni bilo nikogar v izbi in je bil zunaj blaten, deževen dan. Francka je zagrnila okna s temnimi rutami, prišle so sosede in so napravile oder. Nihče ni jokal, pusto, tiho in žalostno je bilo v mrtvaški izbi, pusto in žalostno kakor zunaj. Za pogrebom je šlo par žensk z velikimi, raztrganimi dežniki; hitro so stopali pogrebci po klanecu dol, mudilo se jim je, da bi prišli iz dežja, v cerkev. Zvonilo je z malim zvonom; komaj se je slišalo, samo časih je zastokalo nenavadno, kakor da bi bilo plat zvona na malem ubitem zvoncu.

Ko se je Francka vrnila od pogreba in je pospravljala materino posteljo, je našla v nogavici goldinar. Zadnji je bil in mati ga je skrivala skrbno; imela ga je pod zglavjem in je časih tipala s tresočo roko, če se ni izgubil. Gorak je bil in ves obdrgnjen, tako da se ni več poznala cesarjeva podoba.

Trudna je bila in bolna; sedela je za mizo; mala Francka, ki je hodila v šolo že drugo leto, je stala pred njo s kosom belega kruha v roki. Na okna so trkale deževne kaplje, izba je bila prazna in tiha.

„Zdaj sva sami, Francka!“

In Francka je položila kruh na mizo in je zajokala, sama ni vedela zakaj.

Zvečer je prišel čevljar, prinesel je hlebec kruha, mesa in steklenico žganja.

„Mihovka, če nas niste vabili, se pa povabimo sami. Še nikoli nisem doživel pogreba, da ne bi pil; to je zraven glavna stvar. Mrlič v grob, pogrebec v krčmo, tako se spodobi.“

Malo pijan je že bil, tudi postaral se je že, košate obrvi so mu osivele.

Prišli so pogrebci, siromaki s klanca. Ob zadnjem času jih je mnogo pomrlo, ali v njih izbe so se preselili drugi — tako je šlo neprestano: iz trga na klanec, s klanca v grob. Pred letom dni je nehala delati opekarnica v dolini in kajžarji, ki so živeli od nje, so bili berači. Prej so delali samo poleti in ob lepem vremenu, toda zima je

že kako prešla, ob suhem kruhu, ob koruznem močniku. Zdaj ni bilo več ne suhega kruha, ne koruznega močnika. Mnogo se jih je izselilo na tuje, nekateri, bolj slabotni in bolj obupani, večjidel pijanci, so se preselili na klanec in so čakali konca.

„No, Mihovka,“ je dejal čevljar, ko so pili in jedli. „Kako pa je s študentom?“

Francka se je ozrla nanj, kakor da bi ga prosila usmiljenja.

Čevljar ni čakal odgovora.

„Ali pojde še naprej, ali se vrne domov?“

V Francki se je vzdignilo, velika moč se je izlila v njeno drobno telo.

„Pojde! Pojde! ... Če vsi pozabijo nanj, pa bom hodila od hiše do hiše! Samo še eno leto, je dejal, potem pa da bode skrbel sam zase. Učil bo druge, glejte, zato ker je priden in pameten ...“

Čevljar je stresel z glavo.

„Kaj tako govorite? Saj sem vedel – kako pojde s klanca študirat? Drugi ljudje bodo skrbeli zanj – lepo bi bilo! Kaj takega se ni zgodilo še nikoli. Ljudje skrbе zase, prav imajo. Ni njih dolžnost, da bi se brigali za druge. Kdor sedi na gorkem, naj hvali Boga, pa naj se ne briga za tiste, ki so zunaj in pozebajo ... Pozabili bodo nanj, sem dejal, in res so pozabili nanj, še sam nisem mislil, da bodo pozabili tako hitro ... Mihovka, kdor nima sam krepkih plečēt, naj se ne zanaša na druge in naj si ne naprti bremena, ki ga nositi ne more ... Fant se bo izgubil, še prej, nego bi se bil izgubil na klancu ... Tako nam je vsem prisojeno, tako se bo zgodilo.“

Pisar, ki je bil prišel pogledat in je sedel na postelji, se je razjezil.

„Greh je tako govorjenje. Če mislite, da je tako, ohranite zase! Ali bi bili veseli, če bi Vam jaz rekel, da boste poginili pijani v jarku? In mogoče je, da se tako zgodi.“

Čevljar se ni razsrdil in je odgovoril mirno: „Nič bi ne bil vesel in tudi žalosten ne, če bi mi povedali kaj takega. Kar je človeku prisojeno.“

Tesno je bilo vsem in pisar je molčal. Tudi on se je bil zelo postaral, v dve gubi je bil sključen, dolgi, špičasti obraz je bil ves preprežen z drobnimi gubicami. Brigal se je jako za Lojzeta, ker se je ukvarjal s tihim upanjem, da bi dal šolat tudi svojega sina; samo bolelo ga je, da se mu je sin tako slabo učil, dasi ga je poučaval doma ter mu pripovedoval o prelepem življenju v mestu, da bi mu zbudil hrepenenje po šoli; sin pa je poslušal razmišljen in je sanjal rajši o gozdu, o vevericah, ki je plezal za njimi po hrapavih smrekovih deblih, o razbojnikih, o vojaki in Indijancih, ki jih je videl naslikane na očetovih knjigah. Očetu je bilo težko in zavidal je Mihovko, ki je imela drugačnega sina.

„Kako, — zdaj je v tretji šoli?“

„V tretji!“ je odgovorila Mihovka in nekoliko ponosa se je zasvetilo na obrazu. Ob istem hipu pa se je spomnila nanj, kakor ga je videla poslednjikrat, pred tremi meseci, ko se je vračal v mesto z božičnih počitnic; ponos je izginil in bolečina se je zarežala v srce.

„V tretji šoli!“ je ponavljal pisar. „No, še pet let, pa bo že v lemenatu⁵⁴. Kako mine pet let, človek bi si ne mislil! — Glejte, koliko je tega, odkar je šel Mihov v svet? ... Šest let bo že, in zdi se človeku, kakor da bi bilo danes. Ali nič ne piše?“

„Nič ne!“ je odgovorila Francka.

Pisar se je zamislil. Tako je šel Mihov v svet in nič ne piše, morda se mu godi dobro, morda je na vse pozabil. Otresel se je morda, kakor da bi nikoli ne bil živel na klancu; kakor da bi bil rojen šele tisto uro, ko je sedel v železniški voz ter se odpeljal vun v veliki svet. Kakor tiho obžalovanje je obšlo pisarja — vun v veliki svet! Zdaj je prepozno, zdaj se že odpira grob pred nogami, zaklenjene so mu že vse duri, da bi pobegnil ... Obžalovanje je bilo tiho, hipno, komaj je motilo vdanost, ki je bila legla že zdavnaj v srce in ki mu je bila podarila mir, kakršnega ni užival nihče na klancu.

⁵⁴ lemenat – semenišče, zavod za študente teologije

„Naj bi bil ostal na klancu!“ se je oglasil čevljar. „Nič ne piše — seveda ne piše! Kaj Vam bo pisal za denar? Nič ne piše, zato ker ga je sram. Ko bi Vam imel pisati kaj dobrega, bi se bil oglasil že zdavnaj. Tako pa molči in ... no, mene ne briga, kaj počne, ampak na klancu naj bi bil vstal. Vsak večer je imel svoje žganje, pa naj bi bil s tem zadovoljen. Umrl bi v miru, tako pa se je šel na stara leta vlačiti po svetu, ko mu ni bilo treba ... Pijte, Mihovka, in ne bodite žalostni zaradi tega! Še se gode čudeži na svetu.“

Izgovoril je zadnje besede samo iz sočutja, ko je videl njen prepadli obraz.

„In Tone se tudi nič ne oglasi?“ je prašal pisar.

„Tudi nič!“

Umolknil so za trenotek vsi — rane so bile povsod, kamor se je beseda doteknila. Pisar je poizkušal spraviti razgovor na druge stvari, toda v družbi ni bilo veselja, vsi so gledali zamišljeno — sosed je poznal bolečino sosedovo in molčali so. Le čevljar je izpregovoril časih bolj razposajeno, toda njegova razposajenost je bila grenka in strupena. Tudi žganja je bilo premalo in ko so sedeli nekaj časa pred prazno steklenico, se je vzdignil pisar in se je molče poslovil, drugi so odhajali za njim. Pri durih se je čevljar okrenil in je dejal Francki z mirnim, malo osornim glasom:

„Če jutri ne boste imeli kruha, le pridite k moji ženi!“

Zaprl je duri in je šel.

Komaj so utihnili zunaj poslednji koraki, komaj je legla na njeno srce težka samota, so prišle z veliko silo vse tiste misli, polne groze in bolečine, ki so čez dan časih malo zadremale, ali ki so kljuvale v polusnu neprestano in so kljuvale celo, kadar je šumelo naokoli od smeha in veselega govorjenja in kadar je govorila naglas, da bi jih udušila. Neprestano so kljuvale, so trkale na srce s koščeno roko in se niso usmilile nikoli, niso zaspale. Kadar pa je prišla samota, so se oglasile s kričečimi glasovi, so se je oklenile od vseh strani in niso izpustile. Bolj glasna je bila samota, nego šum ljudi, bolj strašni so bili obrazi, ki so gledali

nanjo, nego bi bili obrazi hudobnih ljudi, ki bi jih lahko prijela, lahko prosila, ki bi lahko pokleknila prednje in bi se morda usmilili; težje so bile pesti, ki so jo bile v obraz in na prsi in jih ni videla, se ni mogla umekniti, ni mogla prositi. „Usmilite se, ljudje božji, kaj sem vam storila, da me bijete? Usmilite se, ljudje božji, kaj so vam storili moji otroci, ki so tako slabi in plahi, da se morejo braniti, da še prositi ne morejo?“

Noči so bile dolge in komaj za uro, proti jutru, so omahnile težke misli od utrujenosti ter zadremale; v sanjah so se vračale čudno pretvorjene, vse oblike neizmerno povečane. Zgodilo se je redkokdaj, da je zasijalo upanje mednje, ali tudi upanje je bilo v sanjah čudno spačeno, nenaravno je bilo in otroško, sence grdih skrbi so se še poznale na njem ...

Napočilo je jutro, jutro siromakov, mrko in megleno. Francka je vstala trudna od sanj, spomnila se je v istem hipu trnjeve poti, ki čaka nanjo in mraz jo je izpreletel. V izbi je bilo zadehlo, dišalo je še po mrliču, po svečah in po žganju. Na mizi je ležal kos kruha, ki ga je bil prinesel čevljar, tudi kave je bilo v omari in Francka je šla kuhat zajtek. Ozrla se je iz veže po klancu — vse je bilo še tiho, blatna voda je tekla po grapavem jarku v dolino in je žuborela nalahko. Nikjer še niso zaškripala vrata — klanec je spal težko in zadehlo spanje pijanega berača, ki so ga bili pognali preko praga v deževno noč in je legel v jarek.

Skuhala je zajtek; ko so zaropotali lonci na mizi in je zadušalo po kavi, se je zbudila mala Francka. Pomela si je oči in je prašala še v poluspanju: „Kdaj pa pride Lojze?“

„Poleti pride, kadar bo šola pri kraju.“

„Mati, meni se je sanjalo, da je bil doma. Prinesel mi je piškotov in lepo je bil oblečen.“

„Vstani, Francka, sedem bo ura, v šolo moraš.“

Francka je sedela na postelji, zamislila se je v sanje, ki so bile tako lepe in so tako hitro minile. Vse je bilo drugače. O Božiču je bilo, kolači so bili na mizi, vrata so se

odprla in prišel je Lojze, gosposko oblečen, pod pazduho velik zavoj in v zavoju same piškote in bonbone.

„Zakaj pa ne gremo še mi v Ljubljano, mati, če je tam tako lepo?“

„Ni lepo v Ljubljani, Francka, ljudje so tam hudobni.“

Francka je pogledala začudeno; zdelo se ji je neverjetno, da bi bili hudobni ljudje v Ljubljani, kjer so velike hiše in lepe cerkve in kjer je vsega bogastva dovolj.

Zazvonilo je v farni cerkvi, Francka je skočila s postelje in se je oblekla hitro. Ko je popila kavo, se je napravila v šolo; bose noge so gazile po vodi in blatu, poskakovala je po klancu navzdol čez luže in jarke, pričelo je spet pršiti iz megle in dež ji je močil lase.

Mati je ostala sama, sedla je, da bi krpala. Toda srce ji je tolklo od težkega pričakovanja, čas je hitel čudovito, bala se je in mudilo se ji je. Ko je bila v stolpu deseta ura, je vstala, ogrnila si je zimsko ruto in pokrižala se je pred durmi.

Na klancu je srečala čevljarjevo ženo, ki je nesla kruh in kavo iz štacune.

„Kam, Mihovka?“

„Po opravkih v trg,“ je odgovorila Francka. „Po težkih opravkih ... sam Bog se usmili!“

In je šla hitro dalje.

Prišla je mimo hiše, kjer je stanoval pisar. Gledal je skozi okno in jo je pozdravil.

„Kam tako zgodaj, Mihovka?“

„Dol v trg, k ljudem ... težka pota.“

Pisar je razumel.

„Stopite malo sem, Mihovka ... Ko boste govorili z njimi, ne bodite preveč sitni ... to jih razjezi, poznam jih! ... Povejte čisto nakratko, tako je in tako. Nič tarnati, nič nadlegovati ... in ne glejte na vsako besedo; če Vam poreče kdo kaj žalega, mislite si, da niste slišali ... No, veliko sreče!“

Francka ga je komaj poslušala; pogledala je dol na trg — neprijazne so bile tiste bele hiše, neprijazne, bahate in za zmerom zaprte siromakom, bile so kakor ljudje, ki so stanovali v njih ...

Tako se je pričela trnjeva pot, ne prva, ne poslednja, ena izmed stoterih, polna ponižanja in strahu in razočaranja.

Odprla je velika vrata in se je prestrašila, ker so zaškripala. Čakala je v temni veži, nikogar ni bilo. Naposled je prišla dekla po stopnicah iz zgornjega stanovanja, postala je in se je ozrla hladno na Mihovko.

„Kaj pa Vi čakate?“

„Ali so gospod župan doma?“

Zavrelo je malo v Francki.

„Kaj me tako gledaš?“ si je mislila. „Ali sem prišla tebe kaj prosit?“

„Doma so gospod, zajtrkujejo!“ je odgovorila dekla malomarno in je šla.

Francka je začula zvenčanje vilic iz bližnje izbe, ki so vodile vanjo iz veže steklene, zeleno pregrnjene duri.

Čakala je; zvenčanje je utihnilo, premeknil se je stol in župan je odprl duri, stopil je v vežo. Velik in močan človek je bil, neobriti obraz se je svetil kakor s salom namazan.

„Kaj pa Vi, Mihovka?“

„Prišla sem Vas prosit za sina, ki študira,“ je odgovorila Francka in sama se je začudila svojemu krepkemu, čisto neberaškemu glasu.

Župan se je razjezil.

„Da, seveda, to pojde kar tako dalje, mislite. Jaz bom kar dajal, dajal, pa vzemi, kjer hočeš ... Kaj pa dela Vaš sin? Saj se nič ne uči!“

Francka je bila vesela, da je župan govoril, da ni šel kar molče mimo, kakor je storil že mnogokrat — ni se ozrl, napravil je, kakor da bi je ne bilo v veži.

„Uči se, priden je!“ je odgovorila hitro. „Samo ... večerje nima, stanovanja ne more plačati in tudi obleke nima, raztrgan hodi.“

„Lepa mati!“ se je nasmehnil župan porogljivo. — Pogledala mu je v obraz in videla je, da je rekel nalašč, zato da bi jo razžalil.

„Nimam nič!“ je govorila počasi in tiho. „Ko bi mu mogla pomagati, bi si odsekala roko. Nimam, da bi mu kupila enkrat kos kruha za večerjo ...“

„Kaj pa dela stari?“

„Šel je in ga ni več, tudi ne piše nič.“

„Prebrisano jo je ukrenil. Tako bi napravil tudi jaz — lepo v svet, otroke pa tujim ljudem na rame ... Ampak ukanil se je, tako ne pojde več dalje. Nekaj da človek, nazadnje pa mu je le preveč.“

Francko je izpreletelo — obrne se in pojde ter jo ostavi v veži. Stopila je bliže in je govorila hitreje.

„Saj ste obljubili, gospod župan ... takrat, ko je šel v šolo ... jaz sama bi nikoli ne bila na to mislila ... zanašala sem se ... In če jutri ne bo denarja, ga sunejo na cesto ... vsega bo konec ... kakor Boga Vas prosim ...“

Nekoliko je pomislil, nato je posegel po denarnici in ji je dal petak, lepo zviti, še čisto nov.

Hotela se je zahvaliti, ali obrnil se je takoj in je šel k durim, ki so peljale v štacuno.

„Tako brž mi ne pridite več blizu!“ je zaklical za njo, ko je bila že pri vratih in sladka hvaležnost, ki se je bila vzdignila v njenem srcu, je izginila v tistem hipu. Ko ji je bil pomolil petak, je zrastel pred njo, visok in plemenit človek in tudi njegov obraz se je bil izpremenil, čutila se je grešnico, ker je mislila prej, da je sirov in osoren. Zdaj, ko je odhajal v štacuno s težkimi koraki, je bil spet prav tako sirov, debel in grozen, da se je bal človek predenj in da je strepetal, če so se ozrle nanj njegove srepe sive oči.

To je bilo pet goldinarjev, ali dolg je bil velik, še pet jih je bilo treba, najmanj še, brez vsega drugega. In raztrgan hodi po Ljubljani in lačen je, ker nima večerje – hodi po mestu, gleda morda po izložbah, kjer so kolači in klobase in lačen je in si misli: „Kaj dela mati, da nič ne skrbi zame, da mi ne dá kruha, kos lepega belega kruha ...“

Dalje, Francka!

Šla je počasi po stopnicah, kjer so stanovali sodnikovi. Postala je, ko je prišla do velikih belih vrat, ki so bila zmerom zaklenjena in je bilo treba pozvoniti. Roka se je vzdignila do črnega gumba, ni si upala pritisniti, omahnila je. Znotraj se je slišal rezek glas, prepirali so se; Francka se je že hotela vrniti, strah jo je bil obšel. Toda zašepetalo ji je na uho, dà, zakričalo je od daleč: „Lačen je; hodi po ulicah in gleda v izložbe in lačen je ...“

Pritisnila je na gumb, zazvonilo je s tankim zvokom. Komaj je odprla dekla in je Francka vstopila, je že prišla gospa po mostovžu. Suha je bila, siva v lica, nosila je naočnike in spodnja ustnica je bila velika in napeta.

Preden je Francka izpregovorila, je zakričala gospa: „Kaj pa Vi? Po kaj pa ste spet prišli? Še Vas sem čakala!“

„Zaradi sina, ki študira ...“

„Naj gre krave past! Berači naj ostanejo doma! Na tuje stroške je lahko študirati. Kdor ne more, naj pusti. Take gospôde bi imeli lahko dovolj ... danes ta, jutri oni ... ves klanec bi si naprtili ... Naj gre krave past! Zbogom!“

Gospa je bila že daleč na mostovžu, stopila je v izbo in je zaloputnila duri za sabo. Francka je stala mirno, lica so ji gorela od sramu in žalosti.

Prišla je dekla, póstarna ženska, in se je smehljala pol dobrodušno, pol škodoželjno.

„Da bi bili prišli pol ure, uro prej, pa bi bilo vse dobro ... Hišna⁵⁵ jo je razjezila in zdaj je kakor zlodej. Še mačka je sunila v vežo, ki ga ima rajša nego moža.“

„Samo pol ure!“ si je mislila Francka, ko je odhajala po stopnicah. „In zaradi te pol ure ... je on lačen in ne dobi kruha. Zaradi hišne, ki je morda razbila krožnik ... Kaj je naredil hišni, da ne dobi kruha zaradi nje? ... In kakšen obraz, da bi se človek prekrižal in pobegnil strahoma. Kakor levi razbojnik! ...“

Stala je na cesti in je premišljevala. Ali on čaka in je lačen, a ona le stoji, kakor da bi se ji nikamor ne mudilo, in premišljuje.

Dalje, Francka!

K župniku. Župnik, star, čemeren in malobeseden, se je ozrl postrani, poslušal je komaj, dal ji je srebrn goldinar in se je vrnil v izbo; komaj da je mimogrede pokimal z glavo.

Nikogar ni bilo, ki bi se bil nasmehnil prijazno, rekel ji: „No, pa malo sedite, Mihovka, in pripovedujte!“ in ki bi poslušal s sočutjem, kako se mu godi tam v mestu, kako ga gonijo iz hiše in kako je lačen in raztrgan. Nikjer ga ni bilo, ki bi ji rekel: „Nate, pa popijte kozarec vina in ne skrbite preveč, bo že kako; leta minejo, da človek sam ne ve, kdaj in tako bo končano vse trpljenje; še z veseljem se boste potem spominjali nanj.“ — Ni ga bilo, hodila je med samimi tujci in grdo so gledali nanjo, s težkimi zapahi so bila zaklenjena srca, niti špranja se ni odprla.

Prišla je mimo krojačeve hiše; krojač je odprl duri, stopil je na cesto in jo je pozdravil. Kakor beračica je stala pred njim, obraz ponižen, život upognjen.

„No, kam, Mihovka?“

Ni se nasmehnil, debeli obraz je ostal resen. Prašal je samo iz navade in ni mu bilo prijetno, da je stala pred njim kakor beračica ter gledala nanj z očmi, ki so naglas prosile.

Stopila je bliže, obšlo jo je upanje.

⁵⁵ hišna – služabnica, ki streže mestni gospodi in pospravlja hišo

„Po sitnih potih, krojač, po takih potih, da bi jih ni komur ne želela. Sina so mi dali v šolo, glejte, in zdaj ne more več dalje, spodili ga bodo iz Ljubljane.“

Krojač se je začudil, resnično sočutje mu je pogledalo iz oči.

„No ... zakaj bi ga podili ... kaj pa je napravil?“

„Stanovanja ne more plačati, lačen je in raztrgan.“

Krojač je pomislil.

„Glejte, ko bi bil vaš stari ostal doma, saj bi imel pri meni dela dovolj ... Kaj pa boste Vi sami? Saj še hlač ne morete pošteno zbiti ... No, koliko pa je dolžan?“

„Deset goldinarjev; pet jih je dal župan ...“

Tresla se je od pričakovanja, — glej, že je segel v notranji žep, izpustil je spet in se je vrnil v prodajalnico.

„Počakajte malo!“

Ko je prišel iz prodajalnice, ji je naštel v roko pet svetlih goldinarjev.

„Kadar bo fant doma, naj pride pomerit obleko k meni ... Zbogom, Mihovka!“
Pokimal je z glavo in je zaprl duri za sabo.

Francka je hitela na klanec, v žepu so cingljali goldinarji, z veselo godbo so spremljali njene vesele misli ...

Odprla je duri in je stala okamenela.

Za mizo je sedel Lojze, obraz zabuhel in rdeč od vetra, čevlje blatne, obleko do vratu oškropljeno.

Ko je stopila mati v izbo, se ni ozrl in ni pozdravil.

„Zakaj si prišel, Lojze?“

Oči so se srečale in so se orosile.

„Saj imam denarja, Lojze, jutri se vrneva v mesto.“

Lojze je gledal v tla.

„Mati, rajši bi ostal doma ... ne morem več tam živeti, kakor v peklu je tam ... Rajši bi ostal doma, saj ni vse nič, saj ne bo nikoli nič ...“

Njegov mladi, še otroški obraz se je hipoma postaral, gledal je resno in temno, govoril je mirno, ne da bi zazdihnil, zajokal.

Mati se je prestrašila, stopila je k njemu.

„Lojze, ne govori tako, jutri pojdeva. Vse bo spet dobro, samo žalosten ne bodi, glej! Koliko let pa je še? Kakor da bi trenil, bodo minila. Potrpi — saj zdaj imava denarja in prihodnji mesec bo že kako, bom že kako poskrbela prej, da ne bo treba gledati zadnji dan ... Ali si lačen, Lojze?“

Mati je hitela kuhat kosilo, Lojze se je sezul, ker mu je bilo mokro v čevljih in je šel k peči. Ko je začutil gorkoto v životu, ga je obšlo polagoma mirno, sladko čustvo; lepo in prijetno je doma za pečjo, kjer ni nikogar, da bi se ga človek bal, kjer ni treba gledati, da bi ne stopil pretrdo, da bi se nerodno ne okrenil in bi že zakričalo: „Ti, fant, vedi se spodobno — in plačaj rajši!“ Ni bilo treba gledati v tla, da bi ne srečal hudobnih oči, ki strme neprestano vanj: „Plačaj, berač, ali pa pojdi!“ — Brez skrbi lahko odpre duri in gre na cesto, ne da bi kdo zakričal za njim z osornim glasom: „Najboljše bo, če se ne prikažeš več; do jutri bom čakala, dalj ne, ne uro dalj!“ — in ni jih bilo v tej gorki, domači izbi, ki bi se mu postrani posmehovali, ker ne plača in ker je raztrgan in lačen ... Tam zunaj je klanec, prijazen in lep, kakor nobena cesta v mestu, in tam so sosednje hiše, nizke, s slamo krite in prijazni ljudje stanujejo v njih, ki ne reko žale besede beraču in ga povabijo k skledi koruznega močnika, če odpre duri in prosi vbogajme ... Oglasil se je zvon farne cerkve, zazvonilo je morda mrliču, toda tako sladki so bili glasovi te znane, domače pesmi, da je Lojzetu srce trepetalo; izginila je žalost, minile so vse skrbi.

Sedel je za pečjo, glava mu je klonila in zadremal je. Ko je prišla mati v izbo, je hodila po prstih, da bi ga ne zdramila ...

Po kosilu je šel pomerit Lojze obleko h krojaču; popoldan je minil hitro, prihajale so izpraševat sosede, tudi pisar je prišel in ves je bil poparjen in žalosten.

„Kar tako pognati človeka!“ – Toda kmalu se je potolažil. „To ni nič hudega, mnogim se godi tako. Malo trpeti je treba, preden človek kaj doseže. Kdor se boji vsakega vetrčka, ne doseže nikoli nič. Kaj pa se je zgodilo? Majhen izprehod je napravil, malo izprehajati se je šel, domov pogledat. To je vse ... No, bo že bolje ... Da bi bil le moj sin drugačen! Nič bi se ne bal takih skrbi, samo da bi mogel v šolo z njim ... pa je že prepozno. Veseli bodite, Mihovka, da je tako!“

Zmračilo se je, Lojze se je napravil kmalu spat; truden je bil in zaspal je, ko je komaj legel.

Ni še sijalo solnce, ko ga je mati zjutraj zbudila; rad bi bil še ležal, tako toplo je bilo v domači postelji in sanjalo se je tako prijetno.

„Pet bo, Lojze, morava na pot; vstani!“

Oblekel se je in je zajtrkoval; ko sta sedela z materjo za mizo, je prišel čevljar in je prinesel Lojzetove čevlje, ki jih je bil krpal ponoči.

„Koliko pa sem dolžna?“ je prašala mati.

Čevljar ni nič odgovoril, izvlekel je iz žepa desetico in jo je položil pred Lojzeta na mizo.

„Da boš imel kaj za pot!“ je dejal in je šel.

Francka je še spala, ali prebudila se je, ko sta odhajala mati in brat.

„V peči imaš kavo in kosila boš pri čevljarjevih; sem že naročila ... Daj, da šole ne zamudiš!“

„Prinesite mi kaj, mati!“

Šla je za njima do praga in je gledala, ko sta šla po klancu, s trdimi, enakomernimi koraki, kakor ljudje, ki se napravljajo na dolgo pot. Ko sta izginila, se ji je Lojze nenadoma zasmilil, Bog vedi zakaj, žal ji je bilo, da mu je zvečer očitala, ker ji ni

nič prinesel iz mesta in ko je šla po kavo v kuhinjo in je sedla za mizo, jo je bilo strah samote in zajokala je.

Mati in Lojze sta se napravila peš v Ljubljano, ker je bila vožnja predraga in bi ostalo premalo za stanarino, za večerjo še celo nič.

Proti gori je bilo nebo jasno in samo daleč na obzorju so počivali sivi oblaki; ali ko se je dvigalo solnce, je prepregla kmalu megla vse nebo, vlažno je bilo in neprijazno. Pot je bila vsa mehka in razmočena, da so se pogrezali čevlji v blato. Neprestano sta hodila s te strani ceste na drugo in spet nazaj, ali povsod je bilo enako in naposled sta se privadila. Trg je bil kmalu za njima in samota se je razprostrla naokoli.

„Ali se spominjate, mati,“ se je nasmelhnil Lojze, „kako sva se vozila prvokrat v Ljubljano? Takrat je bil lep dan ...“

Tudi mati se je nasmehnila, kakor se nasmehne človek, če se domisli nečesa, kar se mu zdi otročje in neumno, ali česar si vendar želi nazaj.

Ko se je spomnil Lojze tiste prve lepe vožnje – kakor da bi se bil vozil v deveto deželo, kjer je vse od cukra in medu – so mu prihajala na misel poznejša pota in vsa so bila žalostna, grenko je bilo misliti nanje. Ko se je vračal prvokrat domov – o Božiču je bilo – je bila cesta zmrzla in mraz je rezal v lica, tako da je prišel domov ves ozebel in da je ležal bolan vse praznike. Bolan je ležal, kolača ni bilo, mati je kupila kos potice v gostilnici in vse je bilo potrto, komaj govoriti so si upali, ker jim je ležalo na srcu kakor mōra. In vendar ga je bilo strah, ko se je poslavljaj od doma ter se vračal v mesto. Tam v mestu je bila gospodinja, velika, debela ženska s hudobnimi očmi in hudobnim glasom, ki ga je sprejela molče in je čakala, kdaj bo položil denarje na mizo. Denarja ni prinesel s sabo, šel je tiho k svoji polici in je vzel knjigo v roko; bal se je, čutil je, da stoji gospodinja v kuhinji blizu duri in da gleda nanj. Naposled je prišla v izbo. Lojze se ni ozrl. „No, kaj pa je, Lojze?“ je prašala. Lojze je zardel, gledal je v knjigo. „Mati so dejali, da malo potrpite, da bodo poslali še ta teden.“ Gospodinja ni odgovorila nič, vrnila se je v kuhinjo. Toda zvečer je nenadoma stopila predenj in je izpregovorila s tako

hladnim glasom, da ga je bolj zbolelo, kakor če bi bila kričala nad njim — kričala bi in bi nehala. „Veš, ti, Lojze, beračije ne maram. Če ne morete plačati o pravem času, pa pojdi! Nisem navajena, da bi čakala na tiste krajcarje, red mora biti. Le piši materi, da, če ne bo denarja v soboto do šestih zvečer, ne boš več spal pri nas.“ Tako je govorila vpričo drugih, ki so sedeli okoli mize ter jedli potice, ki so jih bili prinesli od doma. Ko je umolknila ter odšla v kuhinjo, je odrezal tovariš, ki je bil prišel na stanovanje ob istem času kakor on, velik kos potice ter jo porinil po mizi. „Na, jej, Lojze!“ Tudi drugi so se spomnili nanj in Lojze je imel bogato večerjo ... Tako je bilo prvokrat, ali pozneje so se mu odtujili. Neprestano mesec za mesecem, leto za letom je ponavljala gospodinja iste besede, zmerom bolj so bile hudobne in zmerom bolj grde. Polagoma so se tudi tovariši navadili misliti, da je berač, da stanuje zastonj in da mu človek lahko reče karkoli, kakor beraču, ki pride prosit pred duri in sede potem na stopnice s skledico med koleni. Ni bil več njihov tovariš, gledali so nanj s pol pomilovalnimi, pol zaničljivimi očmi. Če mu je kdo kaj daroval, mu je daroval kakor siromaku, ne kakor tovarišu: porinil je kos kruha po mizi in se ni ozrl nanj, ni zinil prijazne besede, Lojze pa je slišal dobro: „Na, ker tako gledaš, berač!“ — Izba mu je bila tuja v prvem trenutku in bila mu je tuja zmerom bolj. Prihajal je strahoma, komaj si je upal odpreti duri in odhajal je naglo, kakor da bi bežal, oddehnil se je zunaj in laže mu je bilo, skoro je pozabil na vse, na lakoto, na stanovanje, kadar je hodil po ulicah in ni bilo nikogar, ki bi ga zmerjal in suval. Kolikor bliže je prihajal čas, ko se je bilo treba vrniti na stanovanje, toliko bolj tesno mu je bilo, hodil je počasi, život se mu je sključil, oči so gledale boječe in nezaupno. Doma si ni upal govoriti naglas, si ni upal niti stola premekniti in sčasoma je bilo vse njegovo vedenje nekako tihotapsko, gledal je postrani in se skrival v kotu, kakor da bi imel hudodelstvo na vesti. In v samo dušo njegovo je leglo naposled nekaj nezaupljivega, skritega in samosvojega; plašljivost zbezanega in tankočutnega otroka, ki mu pade žala beseda na srce kakor udarec s pestjo, se je izpreminjala polagoma v neodkritosrčnost; beraštvo, ki ga je bilo polno vse njegovo življenje in ki so mu ga očitali neprestano, se mu je izlilo polagoma v naturo in, kadar je govoril s tovarišem, ki je bil oblečen boljše od njega, se mu je život nehote skrivil in obraz

mu je bil ponižen in hlapčevski ... Tistih misli, ki jih je bilo srce polno, ko je potoval prvič v Ljubljano, ni bilo nikjer več, nikoli več niso posijale izza sence suženjskega življenja, ki ga je napravilo prežgodaj starega in čemerne. Toda namesto njih so prišle drugačne misli, neumne in sanjarske, misli bolnega in nesrečnega človeka, ki išče opore s trepetajočo roko in jo najde šele v svetu, ki si ga je bil sam ustvaril in o katerem vé dobro, da si ga je bil ustvaril sam. Prej je sanjal lepo v ravni črti – šolo bi dovršil, gospod bi bil in bi vzel mater k sebi in očeta in vso družino; prijetno življenje bi bilo, brez skrbi, a polno ljubezni in tihega veselja. Zdaj pa so se sanje čudno razrasle, segale so bogvekam, nikjer jim ni bilo konca. Tihega veselja zdaj ni bilo več – njegova sreča je bila šumna, bleščeča; spominjal se je nejasno očetovih romanov in je živel v njih, bilo mu je, kakor da je bil nekoč že okusil tisto čudovito življenje v zakletih gradovih, kjer je vse od zlata in dragih kamnov, v velikih mestih, kjer so poslopja, da je ljubljansko gledališče koliba v primeri z njimi in kjer se vozi cesar z desetimi pari v pozlačeni kočiji po neizmerno široki cesti ... Okusil je bil že to življenje in tudi v prihodnosti čaka nanj. Zgodilo se bo nekaj nepričakovanega, čudovitega, in v tistem hipu se bo vse izpremenilo, bo vsega uboštva konec, in celo spomin na grdo preteklost bo ugasnil ... Kadar je bral o velikem vojskovodju, je bil sam tisti vojskovodja in še vse bolj imeniten; če je bral o slavnem umetniku, je bil on tudi tisti umetnik in imel je vreče denarja in ga je razsiral kakor pleve. Pevec je bil in slikar in podobar in godec – kakor je kje izteknil kakšno povest, kakšen življenjepis, kakšno kratko opombo; iz ene same besede, iz enega samega imena je zraslo košato drevo najpredrzejših sanj in je raslo do nebes, od obzorja do obzorja je razprostiralo svoje veje ... Tako se je godilo za ponižnim, plašnim, zmerom zamišljenim obrazom. Časih ga je učitelj poklical, toda Lojze se ni genil, gledal je v steno s topimi očmi ... „Mihov! Ti si se jako izpremenil, polenil si se in če pojde stvar tako dalje, ne bo iz tebe nikoli nič! ...“ Lojze se je bil resnično polenil. Šel je časih v šolo, sanjal je vso pot, in ko je prišel do poslopja, ki so gledala iz njega tako neprijazna in pusta okna, mu je bilo žal lepih sanj in krenil jo je po stranskih potih v drevored in v gozd, da je bil čisto sam svoj in se je igral s sanjami, kakor se mu je zdelo. Kadar je bil sam, je zamahoval z roko in govoril naglas; tudi med ljudmi

na ulicah se je časih nenadoma poluglasno zasmel, prestrašil se je svojega glasu, sram ga je bilo in hitel je dalje, da bi se ne ozirali po njem: „Kaj je znorel fant? ...“ Napravil si je bil drugo življenje, ker je bilo resnično življenje tako umazano, polno skrbi in groze ...

„Kam si se zamislil, Lojze?“ ga je prašala mati.

Izpočetka sta hodila vstric, ali kmalu je pričel stopati hitreje in komaj ga je mogla dohajati. Glavo je imel sklonjeno, ustnice so se premikale. Mislil si je popolnoma jasno, kako bi bilo, če bi zadel veliko srečko v loteriji in bi se pripeljal na klanec k materi v gosposki kočiji in z dvema paroma konj. Mislil je, in že mu je bila resnica. Mati je stala na pragu, zraven je bil čevljar, pogovarjala sta se o njem in mati je bila vsa žalostna, ker je premišljevala, kako je lačen in raztrgan. „Kdo pa se pelje tam v kočiji z dvema paroma konj? Nikoli še ni bilo take kočije na klanecu, kar jaz pomnim — deset let!“ — Mati pa ga je spoznala v tistem hipu. „Jezus Marija! — Lojze je v kočiji!“ — On skoči hitro dol, še preden so se konji ustavili. „Mati, vse je pri kraju! Le brž s klanca, le hitro mati! V mestu, tam imam veliko in lepo hišo — le brž mati!“ — In prijel jo je pod pazduho in šli so vsi, bežali so s klanca, s klanca izgnanih, izgubljenih, prokletih ljudi ... dol v prekrasno življenje ...

Zdrznil se je, pogledal je naokoli in zdramile so se mu oči, materin glas jih je bil zbudil ... Žalostna pokrajina, kolikor daleč je segel pogled; blatna cesta, sivo nebo — samota in žalost vsenaokoli.

„Zdaj še nisva na polu poti, — kako se vleče cesta, kadar je blato ... Zadnjič sem hodila domov, pa je bila pot za polovico krajša.“

„Ali si truden, Lojze?“

„Nič nisem truden.“

Truden je bil in težko je hodil; pot se mu je zdela brez konca; še od prejšnjega dne, ko je bil premeril isto pot iz mesta, so mu bile noge ožuljene in skelele so ga.

„Ali ste Vi kaj trudni, mati?“

„O, nisem trudna — kaj pa bi bilo, ko bi bila trudna že zdaj.“

Tudi ona je bila trudna in, če se je ozrla po poti, ki se je vila v neizmerno daljavo, jo je obšel strah in stopila je hitreje, kakor da bi hotela preskočiti z enim samim korakom dolgo dolino, ki se je vlekla od holma do holma. Toda samo život se je nagnil, noge pa so stopale trudno in enakomerno kakor prej.

Megla se je bila vzdignila, sivi oblaki so viseli na nebu in pršilo je.

„Ali imate denar za ves dolg?“ je prašal Lojze in poznalo se mu je, da je skrival to vprašanje že dolgo, že od prejšnjega večera, pa si ni upal izpregovoriti, ker se je bal, da bi mati ne izpregovorila: „Saj bo dovolj polovica; naj potrpi, Bog se usmili!“

„Vse imam, Lojze, nič ne skrbi!“

Lojze je stopil hitreje in bolj veselo.

„Če bi imeli denarja, mati, bi šel stran od tam ... samo da bi šel stran od tam, pa bi bilo vse dobro.“

„Še malo potrpi, Lojze, se bo že izpremenilo ...“

Spet mu je leglo na srce grenko in trudno in obraz je dobil tisti starikavi in prezgodaj resni izraz, ki ga je poznala Francka na moževem obrazu.

„Jaz mislim, mati, da se nikoli ne bo izpremenilo.“

„Le potrpi malo ... ne smeš tako govoriti, greh je ... Če misliš, da se nikoli ne bo izpremenilo, pa se res ne bo izpremenilo; ne smeš tako misliti ...“

Oba sta bila že do vrha oškropljena od blata; mati je malo postala, da bi se oddehnila, toda bala se je, da bi Lojze ne videl njene utrujenosti in stopila je hitro. Toda Lojze je videl in tudi njega so zbolele noge, sedel bi, odpočil bi si malo.

„Ali ste trudni, mati?“

„Saj bova že kmalu na polupoti, le hitro stopiva ...“

„Če ste trudni, mati, sedite malo na kanton!“

V enakih ozkih presledkih so stali na obeh straneh velike ceste kantonski kamni, ki so počivali na njih siromašni popotniki, kadar je bila cesta blatna in trava razmočena.

Mati in Lojze sta si sedla nasproti in sta morala govoriti glasneje, da sta se razumela.

„Ali je Tone kaj pisal?“

„Nič ni pisal. Šel je strani od tam, ne vem, kje je.“

„Pa oče?“

„Nič.“

Sedela sta komaj minuto in sta nadaljevala pot; noge so bile še bolj težke in neokretne nego prej, bile so kakor lesene in se niso hotele pregibati v kolenu. Hodila sta zdaj že po ravnini, ki se je razprostirala prav do Ljubljane. Na levi so se še zmerom vzdigali nizki holmi, ki so stopali polagoma zmerom bolj v stran ter se izgubljali v daljavo. Skoro na vsakem je bila majhna bela cerkev; ko je zvonilo sedem, se je Lojze odkril in molila sta naglas; v samoti se je glasila molitev čudno in žalostno, kakor dolgočasno romarsko petje.

Sredi pota je stala ob cesti gostilnica, kjer so se ustavljali vozniki. Nobenega voza ni bilo pred njo; gostilničar, póstaren človek s prijaznim obrazom, iz katerega so mežikale dobrodušne oči, je stal na pragu; vstal je bil šele najbrž in je šel pogledat po vremenu.

„Stopiva notri, Lojze, kaplja slivovca⁵⁶ te bo pogrela.“

Gostilničar je pozdravljaj že od daleč.

„Kam pa? V Ljubljano?“

„V Ljubljano! Dajte nama osminko slivovca.“

„Fant je Vaš sin, seveda?“

⁵⁶ slivovec – slivovo žganje

„Moj sin; študent!“

„A, študent, glejte!“

Postavil je na mizo žganje in pol hleba belega kruha.

„Pa se dobro uči?“

„Dobro ... da bi bilo samo učenje!“

„Skrbi ima človek, seveda! ... Študiranje stane, stane!“

Prišla je v izbo gostilničarjeva hči, trinajstletno dekletce; velike rjave oči so gledale bistro in veselo, drobni obraz je bil zelo nežen in skoro prebel, kakor da bi bila vzgojena v težkem mestnem vzduhu. Lojze se je ozrl nanjo in bilo ga je sram, da je bil tako siromašno oblečen — sam ni vedel zakaj.

„Prinesi no — pot je še dolga — prinesi no, Ančka, malo mesa, malo gnjati!“

„Sva že zajtrkovala, ko sva šla od doma ... kavo ...“

„Zaradi študenta, naj je fant, ko je mlad, bo bolje študiral ... Veste, tudi jaz sem imel študenta —.“

V njegovem sladkem smehlaju se je prikazalo hipoma nekaj grenkega, toda šlo je hitro mimo.

„— pa mi je umrl fant, ubožec. Tih je bil in priden ... no! Kadar pride Vaš fant mimo, naj se le oglasi pri meni. O Božiču, kadar gredo na počitnice, jih je zmerom polno pri meni, do noči ostanejo in zelo veselo je ... Tako, Ančka! Le jej, fant, s praznim želodcem se ne da študirati!“

Francka in Lojze sta jedla, dokler ni bil krožnik prazen; gostilničar je stal poleg in je govoril. Prijetno mu je bilo, če je videl človeka v izbi; zdaj ko je bila železnica, je prihajalo mimo malo vóz in hiša je stala na samoti, tako da se je izgubilo vanjo samo ob nedeljah par kmetov iz bližnjih vasi. Premožen kmet je bil in daleč naokoli je bila zemlja njegova. Po smrti žene in sina mu je bilo zelo dolgčas in žalost ga je napravila nekoliko otročjega.

Ko sta odhajala, se je Lojze ozrl; na pragu je stala gostilničarjeva hči in nekaj se mu je zgenilo v srcu; hodil je laže in misli so mu bile bolj vesele; bilo mu je, kakor da bi bil doživel nekaj zelo lepega.

Cesta je držala skoro v ravni črti po ravnini; ni se moglo videti do konca, do ovinka; drevje, ki je raslo ob cesti v dolgih presledkih, se je v daljavi stikalo; in tam v megli, zelo daleč, se je vzdigalo nekaj sivega; Lojze je spoznal ljubljanski grad, zdelo se mu je celo, da vidi na grebenu dolgo vrsto mladih dreves. Toda kmalu se je spet vse zavilo v meglo, ki se je valila ob obzorju in spet samota povsod, prostrani travniki, mali gozdiči, nerodovitno močvirje. Ko sta bila stopila iz krčme, sta bila vesela in zdelo se jima je, da bo zdaj pot kmalu pri kraju; cesta pa se je vlekla neizmerno, če sta se ozrla nazaj, je bila krčma še čisto v bližini, kakor da bi bila storila šele par korakov; a noge so bile že trudne, od sedenja še bolj neokretne in trde.

„Saj ne bo nikoli konca!“ je zdihnila mati.

„Morda pride kakšen voz,“ je odgovoril Lojze in se je ozrl nazaj.

Prihajal je od daleč kmečki voz, dva konja sta bila vprežena in vozil je hitro, tako da je škropilo na obe strani prav do jarka.

„Morda naju vzamejo gor,“ je dejal Lojze. „Že večkrat so me vzeli ... voz je prazen, seveda naju vzame.“

Kmet je sedel sam spredaj in je gonil neprestano; zadaj so ležale vreče in so poskakovale, ko se je voz tresel in zibal.

„Ali bi naju ne vzeli gor?“ je zakričal Lojze.

Stala sta ob cesti in oškropilo ju je po obleki in po obrazu; voz je švignil mimo, komaj sta ga še videla. Stopala sta molče dalje in šele čez dolgo je izpregovoril Lojze.

„Bova pa hodila, saj ni več daleč.“

Mati je molčala – zelo daleč je še bilo, a utrujenost je legla že na ves život in noge so se premikale kakor zamrle, ni jih čutila. Tudi glava je bila težka in brez misli, oči so gledale zaspano. Hodila sta vštric, sključena, oškropljena od blata in nista izpregovorila skoro besede, dokler nista prišla do ljubljanske mitnice⁵⁷ ... V samoti in tišini so se vrnile Lojzetu sanje, ki se je bil prej nenadoma predramil iz njih ... Peljal se je domov v kočiji, z dvema paroma konj; po veliki cesti se je vozil, zato da bi videl vse tiste kraje, ki je hodil časih mimo ves ubog in lačen; ustavil je voz pred krčmo sredi pota in krčmarjeva hči je stala na pragu ter je gledala nanj z začudenjem in radostjo, ko je bil tako gosposko oblečen ...

„Mitnica se že vidi od daleč!“ je izpregovorila mati in Lojze se je zbudil. Zbudil se je in spet je bil na blatni cesti, glava je bila takoj spet polna grenkih misli – tam je mesto in tam je spet tisto strašno življenje; tuja izba, kjer ne sme trdo stopiti, ne naglas izpregovoriti in kjer gledajo nanj srepe, hudobne oči.

„Kmalu bova tam,“ je odgovoril malomarno.

Pri mitnici si je obrisal ob travi čevlje, da bi ne hodil v mesto ves blaten. Kmalu sta prišla z velike ceste na tlak, na mestne ulice. Vozovi so ropotali mimo, hiše so stale zmerom bolj gosto na obeh straneh in zmerom bolj gosposke so bile. Prej se je zdela Lojzetu pot brezkončna, ali zdaj je bila čudovito kratka, ulice so se vrstile za ulicami, kakor da bi švigale mimo; že je bil tam leseni most, že je zavila pot navzgor proti stanovanju. Hodila sta zmerom bolj počasi, kolikor bliže sta prihajala. Pred hišnimi vratmi sta postala. „Gor morava!“ je rekla mati in šla sta počasi po veži, po stopnicah, po mostovžu. Ko sta bila pred durmi, je prijela mati za kljuko, ozrla se je na Lojzeta in je odprla, počasi in oprezno, kakor prihaja tat v prazno izbo in se ozira s pozornimi in plašnimi očmi, noge še na pragu, samo život sklonjen, tako da bi lahko brž zaprl duri in izginil, če bi zašumelo v kotu. Gospodinja je bila v kuhinji, pogledala je in ni pozdravila. „Dober dan, gospa!“ je rekla Francka še med durmi, „prinesla sem Vam, kar smo Vam dolžni. Ne jezite se nikar, da ste morali malo čakati.“ – Gospodinja je napravljala testo za štruklje in

⁵⁷ mitnica – stavba za pobiranje mitnine, davka na trgovsko blago

se ni ozrla, ko je govorila. „Veste, ljuba žena, jaz ne maram takih sitnosti. Če ne more plačati ob pravem času, pa naj si prebere; dobim študentov, kolikor jih hočem, on pa ne bo kmalu našel gospodinje, ki bi imela toliko potrpljenja.“ — Mati je izvlekla denar in ga je naštela na mizo; gospodinja je pogledala postrani, preštela je z enim samim pogledom in se je spet obrnila k svojemu opravilu. „Pa tudi fant ni več tak, kakor je bil; potuhnjen je in laže. Zadnjič, v nedeljo, je dejal, da pojde k litanijam, pa so ga videli zunaj v gozdu. Boste videli, da ne bo nič iz njega!“

„Ali si res lagal?“ je prašala mati strahoma.

„Res!“ je odgovoril Lojze. Opazil je, kako mu je švignil preko obraza srep pogled, toda zdaj je bila mati poleg in ni se bal. Gospodinja ni rekla materi „Sedite!“ in tako je nekaj časa stala v zadregi, naposled pa se je poslovila nakratko in Lojze jo je spremljal.

„Zakaj si lagal?“ ga je prašala mati.

„Če bi rekel, da pojdem v gozd, bi me ne pustila z doma, jaz pa ne morem biti doma ... ne morem biti doma!“ je ponovil glasneje, skoro je zakričal in mati je umolknila. —

Kmalu po kosilu se je napravila spet na dolgo pot; strah jo je bilo brezkončne poti in odlašala je od minute do minute, preden je vstala. Tudi Lojze se je bal slovesa; dokler je bila mati v mestu, se je čutil varnega in se ni bal ljudi. Pred šolo sta se poslovila in ko se je ozrla mati izza ogla še enkrat, je videla, da tudi Lojze še stoji pred vratmi in gleda za njo. Obema je bilo težko, kakor da se je nekaj pretrgalo med njima in da sta zdaj neizmerno daleč drug od drugega, oba sama in zapuščena ...

Proti mraku je pričelo deževati, obenem se je vzdignil veter in cele plasti dežja so ji lile v obraz. Pot je bila podobna časih rumenemu, blatnemu jezeru, voda je segala preko členkov, lila je od zgoraj v čevlje in noge so stopale kakor bose po mrzli vodi.

Sredi dežja in vetra, v neprijazni samoti, kjer ni bilo človeka od nikoder, se je je polastila velika brezupnost. Temnilo se je, lilo je zmerom bolj, veter ji je odvezaval ruto in jo je suval s ceste proti jarku. Hodila je kakor pijana, ko bi noge omahnile samo za trenotek, bi se zgrudila brez volje in brez strahu, vdana v grozno usodo. Brez koristi je, če se človek upira, življenje gre dalje svojo pot in se ne da izpremeniti.

VII. Vračajo se izgnanci

Francka, sestra študenta Lojzeta, je sedela za mizo na robu stola, pripravljena na pot. Na klopi ob peči je ležala velika cula; v njej je bilo Franckino perilo in njena nedeljska obleka. Ruto je imela že na glavi, pila je še kavo, ki je bila vroča, da bi si skoro ustnice opekla. Takrat je imela Francka štirinajst let in napravljala se je v službo. Majhna je bila in tanka, toda obraz je bil okrogel, samo malo bled, in tudi ustnice niso bile zelo rdeče. Oči, ki so bile drugače jasne, so bile zdaj objokane in so gledale motno.

Poleg matere je sedela za mizo suha, starikava ženska s koščnim obrazom, na katerem je visela ohlapno siva, zelo gubasta koža. Ko je jedla, se ji je poznalo, da nima zob, spodnja ustnica se je vzdigala skoro do špičastega nosu. Prišla je, da bi vzela Francko s sabo ter jo spremila v službo, v malo mestece, oddaljeno od trga tri – štiri ure; pripravila ji je službo pri gosposkih ljudeh, pri notarju, ki je potreboval deklo in pestrno. Francka se je poslavljal in težko ji je bilo slovo, ob poslednjem trenutku se je prestrašila sveta zunaj in ženske, ki jo je jemala s sabo, kakor da bi jo prodajala, in ljudi se je prestrašila, ki se je napravljala v njih službo. Gosposki so bili – trdi in neusmiljeni.

Francki nasproti je slonela mati s komolci na mizi. Obraz se je bil zelo postaral, gubav je bil in na licih globoko vdrt; gledala je mežikujoč, na dva sežnja ni več razločevala ljudi in če je gledala dalj časa, so se ji oči solzile.

Ženska je silila na pot in Francka je vstala.

„Če moraš iti, pa pojdi!“ je dejala mati; stopila je bliže, da bi videla natanko Franckin obraz.

Takoj je položila Francka culo na klop in je odgovorila hitro.

„Ostanem, mati!“

„Ne ... ne ... ne!“ je hitela ženska in je zgrabila culo. „Zdaj smo se zmenili, zdaj je, kar je. Stara si že zadosti, kaj bi se držala materi za krilo ... Nikar se tako ne poslavlajta, kakor da bi se videli zadnjikrat. Saj pride časih domov, kakšno nedeljo ...“

„Pa zbogom, Francka!“

Kakor mimogrede se je doteknila mati z roko Franckinega lica in v tistem hipu je Francka zajokala. Ženska jo je prijela za roko in jo je vlekla proti durim.

„Kaj še ne bo konca? Kakšna reč je to! ... Ob desetih morava biti tam ... No, zbogom, Mihovka!“

Šli sta in mati je šla z njima do praga. Ni jokala, oči so se solzile kakor zmerom in obraz se je zdel čisto miren. Gledala je dol — tam po klancu, v megli, ki je bila neprestano pred njenimi očmi, se je zibalo dvoje senc — ena izmed njiju je bila majhna in tanka, zibala se je, megla se je gostila, senci sta izginili.

Vrnila se je v izbo, sedla je na klop in se je prijela za glavo.

„Vsi so šli, moji otroci, in samo so me ostavili ... Po svetu so šli, zavrženi, izgubljeni!“

Velik črn molek je visel ob peči, vzela ga je v roko in ustnice so se premikale kakor v molitvi; toda misli so bile tope in težke, plazile so se po zemlji in se niso mogle vzdigniti.

* * *

„Kaj boš redila otroka, ko nimaš sama kaj jesti! Stara je zadosti, naj gre služiti!“ —

„Kaj bi stradal otrok doma, ko je zunaj kruha zadosti! Greh bi bil — in saj je že čisto bolehna!“ —

„Če jo boš imela neprestano pod krilom, se ne bo naučila nikoli nič — kaj bo svoj živ dan pri materi?“ —

Sosede so govorile, Francka je šla služiti in mati je ostala sama. Ostala je sama v veliki prazni izbi, kjer je bila na steni samo še zamazana siva podoba, v kotu polomljena postelja, pri oknu miza in dvoje stolov, ob peči klop. Omare, skrinje in stole so polomili in sežgali pozimi, ko je bilo mraz in je pihal veter skozi velike špranje pri oknu.

Noge so ji časih otekale, tako da ni mogla hoditi; če je šla delat na polje, je dobila samo kosilo in desetico na dan, bila je samo drugim v napoto in jemali so jo iz usmiljenja. Krpati ni mogla več, ker ni videla šivanke in ker so jo bolele oči, če je gledala skozi naočnike dalj časa ... Prišlo je bilo v izbo čisto sirovo, golo, ostudno beraštvo in je sedlo za mizo, tako da je bil v izbi neprestano mraz in strah.

Pogostoma je prišel pogledat čevljar in je prinesel kruha, ki ga je položil na mizo, kakor da bi ga bilo sram usmiljenja. Star je bil že, ni se več bril in porašen je bil po vsem obrazu s sivo, ščetinasto brado. Mihovka se ga je bala, ker je govoril, kakor da bi rezal besede iz srca, tako strašne so bile in tako dobro jih je poznala v svojem srcu. Časih ni govoril nič, pogledal je komaj v izbo in je šel; ali kadar je bil pijan, je sédel za mizo in je sédel pozno v mrak, dokler se ni vrnil v krčmo. Umrli mu je bila žena za jetiko in to ga je zelo potrlo; spomnil se je šele po njeni smrti, da jo je imel rad.

Tudi pisar se je zelo postaral; suh je bil kakor trska, v sivem obrazu ni bilo več kaplje krvi. Sin mu je bil šel na popotovanje, hodil je bogvekod in se ni oglasil. Če je prišel na klanec pismonoša, je stal pisar na pragu in gledal, če ne zavije morda k njemu; pismonoša je stopal počasi navkreber, pisarju se je že zdelo, da gre naravnost proti njemu — toda pokimal je nalahko z glavo in je šel mimo.

Ljudje so se starali, so se izpremenili, klanec sam pa se ni nič izpreminil. Komaj je umrl siromak, je prišel drugi v prazno izbo in zdelo se je, da je čisto podoben umrlemu. Isti sesušeni obraz in iste vdane in temne oči. Tudi siromašne koče se niso izpreminile; razpadale so tako počasi, da je bilo opaziti komaj v desetih letih malo izpremembo; ometa ni bilo več na nobeni; na slami, kolikor je ni bil izrval in razmetal jesenski vihar, je rasel mah; okna so bila tuptam zadelana s papirjem

... Spodaj v trgu pa se je izpreminjalo življenje; nove hiše so vstajale, prihajali so novi ljudje, zmerom bolj veselo in glasno je bilo; ali kolikor bolj se je trg širil, tembolj je bil klanec poln. Prej so bile nekatere izbe čisto prazne; nihče ni stanoval v njih in veter je pihal skozi razbita okna. Zdaj so gostovali celo pod streho – sami ljudje, ki jih je bilo vrglo življenje preko praga. Trg se je širil in klanec se je polnil – kolikor večja je bila kuhinja, toliko več je bilo pomij⁵⁸.

* * *

Pisar je upal.

„Kdo ve, saj ni nikjer zapisano, da bi se morali izgubiti. Pride morda danes ali jutri in mi bo v oporo na stara leta. Pričakujem ga.“

Pričakoval je sina neprestano; kadar so se oglasili pod oknom koraki, kadar so zaškripale duri, se je zdrznil.

„Svet je velik, zakaj bi ravno on ne našel prostora, da bi varno sedel. Ne piše mi, čaka, zato da me razveseli nenadoma ... Boste videli, kako se povrne ...!“

In videl ga je pred sabo, velikega, črno oblečenega, zlata verižica na telovniku: „Dober dan, oče; ste pač mislili, da ne pridem!“

Tako ni bilo minute, da bi ne mislil nanj, govoril in sanjal je o njem.

Čevljar ni nič sanjal in nič upal. Hči mu je šla služiti h kmetu, sina je bil dal k čevljarju v trg, tistemu, ki ga je bil izgnal na klanec. Ostal je sam in ni mu bilo dolgčas; podnevi je krpal, zvečer je sedel v krčmi.

„Jaz nisem dal otrok tako daleč,“ je dejal, „zato da bodo našli precej spet na klanec.“

Ali kadar je šel mimo hiše, kjer je samotarila Mihovka, ga je potegnilo nekaj čudnega proti durim. Ni bilo upanje, ali morda je bila nezavedna želja, da bi se ne izpolnilo njegovo žalostno prorokovanje: „Vsi se bodo izgubili, vrnili se bodo na

⁵⁸ pomije – ostanki hrane (in voda) pri pomivanju posode, krma za prašiče; tudi slaba hrana, ki jo zavržemo

klanec in bodo na klancu poginili, kakor jim je bilo usojeno od začetka!“ — Molčal je in je čakal, da bi Mihovka izpregovorila, toda videl je na njenem obrazu, da se nič ni izpremenilo, in skoro hudobno veselje se mu je zgenilo v srcu, posebno če je bil pijan.

„Nič ne pišejo? Seveda nič ne pišejo! ... Kako bi pisali, ko jim je slabše nego nam. Mi živimo takole mirno in stradamo vsaj doma, v svoji izbi, kjer nas živ človek ne vidi, da bi se nam posmehoval. Ampak stradati med tujimi ljudmi, to je vse kaj drugega; stradanje še ni najhujše — potikati se okoli, prositi ljudi, ki te gonijo preko praga — to je hudo, Mihovka! Naj bi bili ostali na klancu; kaj jih je gnalo vun!“

In Francki sami je zastokalo v srcu: „Zakaj so šli?“

Zmerom manjše je bilo njeno upanje, sama mu ni ve verjela in le igrala se je časih z lepimi mislimi, ki je vedela, da so otročje in da se nikoli ne bodo izpolnile ...

Šla je bila v Ljubljano pred letom dni, jeseni. Prišla je na stanovanje, Lojzeta ni bilo.

„Kje je Lojze?“

„Ni ga več pri nas — ne bom imela ljudi zastonj na stanovanju.“

Francka je omahnila.

„Kam je šel?“

„Jaz ne vem; nisem šla za njim.“

„Kdaj je šel?“

„Mesec dni bo že; kaj Vam ni pisal?“

„Ni pisal!“ je odgovorila Francka in je sedla na stol v kuhinji.

„Tudi v šolo ni več hodil zadnje čase,“ je govorila gospodinja dalje. „Čisto se je zanemaril, izgubil. Raztrgan je hodil okoli kakor lump, do kolena je imel hlače

razklane ... Saj so mu pripravili nekoga, da bi ga učil; tako bi bil zaslužil dva goldinarja na mesec, pa ga je pustil; še štirinajst dni ni hodil tja.”

Francki je legalo nekaj silnega na rame; klonila je glavo in ni slišala nič več, a gospodinja je pripovedovala dalje.

„Pa tudi tako bi ga ne imela več na stanovanju. Nepošten je bil — prišla sem nekoč v kuhinjo in sem ga videla, ko si je odrezal kos kruha; še zganil se ni, spraval je kruh prav počasi za suknjo in je šel na cesto ... Izgubil se bo, nikoli ne bo nič iz njega. Tudi na Boga je pozabil in zdaj se mu tako godi. Zvečer ni maral več moliti; ko so drugi pokleknili, se je lepo razpravil in je legel. V cerkev ni šel nikoli, doma je ležal v nedeljo ves dan in še obul se ni. Seveda je imel take čevlje, da bi ljudje gledali za njim; ampak v cerkev bi bil šel vendar lahko, ker Bog ne gleda na čevlje ...”

Ko je gospodinja še govorila, je Francka počasi vstala in je šla proti durim.

„Ali mi ne morete nič povedati, kod bi ga iskala?”

„Pravijo, da je bil pri gledališču zadnje čase; kje stanuje, ne vem ... Če bi bil drugačen, bi morda imela še malo potrpljenja z njim, tako pa mi je pohujšal še druge in zato sem mu kar rekla — —”

Francka je odprla duri in je šla. Ulice so se križale, tuje hiše, tuji ljudje. Prašala ni nikogar po Lojzetu, ali gledali so za njo, ko se je opotekala in se je zadevala ob ljudi. Potem je ni bilo nikoli več v mesto.

„Izgubil se je, kakor mu je bilo usojeno od začetka ...”

* * *

Francka je bila sama, ali izba je bila polna spominov, šepetalo ji je na uho, govorilo je naglas, stopalo je s sten, vzdigavalo se je iz tal in se je motalo okoli nje. Nasmehnila se je časih, kadar je govorilo ljubeznivo in jo je tolažilo ... Takrat je videla za mizo moža, ki je bil še mlad in vesel, ne tako čemerren in sključen, kakor je bil ob slovesu. Vrnil se je in je prinesel novo življenje. Tudi ona sama se je izpreminila, ker se je bil izpremenil on; hodila je lahko, oči so bile bistre, kakor da

bi ji bilo dvajset let in bi bila šele to uro odložila poročni venec. Šele to uro je bila odložila poročni venec — ena sama noč je bila vmes in strašne sanje je sanjala tisto noč. Kakor da bi živela dolgo življenje, polno groze in trpljenja; mož je šel in se je izgubil in je umrl med tujimi ljudmi; imela je troje otrok, troje lepih in ljubeznivih otrok in vsi so šli in so se izgubili in so umrli med tujimi ljudmi. Do krvi je delala, vse noči je premolila, roke so bile slabotne; toda prišla je vanje silna moč in s silno močjo je branila svoje otroke, jih je držala za roko, da jih ne bi iztrgali iz njenih rok, ne pognali jih v svet — ali šli so drug za drugim, tekla je za njimi, ko so šli po klancu, za njimi je tekla po neizmerni samotni pokrajini, toda ni jih več došla, izginili so, megla je bila pred očmi in noge so omahovale, opotekale so se, zgrudila se je in čelo se je zadelo ob kamen na cesti ... To so bile samo strašne sanje, ena sama noč je bila in minila je ... Zdaj pa se je vrnil mož — ali glej, vrnili so se tudi otroci, Tone je prišel in prišla je Francka in tudi Lojze je prišel, gosposki je bil in smejal se je, ko se ni prej smejal nikoli ... Rožljale so med prsti jagode velikega črnega molka, ali s sten je govorilo dalje, veselo se je razgovarjalo in je pripovedovalo o lepem življenju, ki je tam zunaj: „Tako ste skrbeli za nas, mati, dajali ste nam jesti, ko si sami niste privoščili kruha; beračili ste za nas, ko ne bi zase izpregovorili besede; oblačili ste nas, ko ste se sami tresli od mraza; zdaj, mati, pa bomo mi Vas redili in oblačili in vsega boste imeli dovolj ...“ Branila se je smehljaje, tako so jo obsipali z ljubeznijo in hvaležnostjo ...

Samo igrala se je z lepimi mislimi, ni jim verjela; ali vendar jih je klicala in se je bala, da se ne bi izgubile; razgrnile so svetel pajčolan pred grozo, ki je bila zadaj in je strmela vanjo neprestano z votlimi očmi ... In kadar se je pajčolan vzdignil, se je stresla in je zastokala, prihajali so strahovi in so napolnili vso samoto.

Kam je šel tvoj mož, ki te je ljubil in ki si ga ljubila tudi ti? Nisi ga držala za roko, izpustila si ga, ker si ga ljubila premalo, ker je bila tvoja ljubezen preslaba, da bi ga prijela s krepkimi rokami in ga priklenila. Šel je kakor popotnik brez doma in se je izgubil in je umrl med tujimi ljudmi; nikogar ni bilo, ki bi mu rekel ljubeznivo besedo ob zadnji uri in ki bi mu zatisnil oči.

Kam je šel tvoj sin? Ali se spominjaš, kako sta šla po klancu gor, po samotni poti, in je gledal v tla in ni izpregovoril besede od velike žalosti, ki mu je ležala na srcu. Šel je, kakor na smrt obsojen, in je šel za očetom – izgubil se je in je umrl med tujimi ljudmi.

Kje je tvoja hči, ki je bila še tako majhna in slaba, ko si jo spodila z doma med tuje ljudi, kjer se bo izgubila in umrla na telesu in na duši?

Kje je tvoj sin, ki je šel na pot s tako velikim upanjem in se je izgubil v svetu, kakor košček papirja v vetru?

Kje so vsi, ki so te ljubili in ki si jih ljubila? – Šli so in jih ne bo nikoli več ...

Črne jagode so rožljale med prsti, ustnice so se premikale v molitvi – toda misli so se plazile težke in trudne po zemlji, niso se odprla nebesa, da bi posijal svetel žarek mednje.

„Izgubili so se, umrli so; zastonj so bile vse solze, zastonj si oslepela, zastonj se ti tresejo roke prezgodaj ...“

* * *

V dolgočasnem jesenskem dežju je prihajal počasi visoko naložen voz po veliki cesti proti trgu. Vrhu vreč in zabojev se je tresel razcapan človek, poskočil je, kadar je zadelo kolo ob kamen. Kljusasta konja sta stopala dremaje, tudi voznik je dremal in kadar je pokimal z glavo, se mu je usula s klobuka voda na kolena. Šlo je polagoma proti trgu in ko se je ustavil voz pred štacuno, je splezal na cesto tudi razcapani popotnik. Ozrl se ni nikamor, z drsajočimi, trudnimi koraki je stopal dalje, premočen, život upognjen, v roki majhno culo. Ko je prišel mimo krojača, ga je krojač pozdravil izpred praga:

„He, Tone! Mihov!“

Ni se ozrl, kakor da bi ga ne bil slišal in je šel dalje, proti klancu. Izpremenil se skoro ni, odkar se je bil poslovil od matere. Prav tako suh je bil, prav tako sključen, čemer in krmežljiv. Redke kocine so mu poganjale na bradi in pod

nosom, lica so bila vdrta, jetična. Ko je šel po klancu, se je oddehnil za vsakim drugim korakom, postajal in je gledal navzgor.

Čevljar se je bil napravil v krčmo, ko ga je srečal.

„Mihov! Ali je oče, ali je sin?“

Popotnik je hotel dalje.

„Postani, človek! Ali ne poznaš svojih sosedov?“

Stopil je k njemu in ga je prijel za ramo. Tone se je ozrl nanj in je zamežikal z razbeljenimi, rdeče obrobljenimi očmi, kakor da bi bil pogledal v luč.

„Sin je, ampak če bi te ne pogledal od blizu, bi se zmotil. Kaj te je prignalo na klanec nazaj?“

„Ali so oče že doma?“

„Tvoj oče? Ni ga še doma, pa mislim, da pride tako, kakor si ti prišel ... Stopi malo z mano, fant!“

„Moram domov.“

„Se nič ne mudi, prideš še tako prezgodaj in toliko ga ne bova spila, da bi vrat ne našla.“

Porinil ga je pred sabo v krčmo.

„Četrtnko ga prinesi! ... Zdaj lepo pij in pripoveduj!“

Tone je molčal in je gledal predse na mizo. Čevljar je pil.

„Torej pij! Trezen boš in molčal boš, kadar boš v grobu; zdaj pa govori in pij!“

Tone je izpil na dušek.

„No, kako je v svetu, á?“ je prašal čevljar z malo porogljivim glasom.

„Jaz sem mislil, da so oče doma,“ je odgovoril Tone zamišljen. „Zadnjič, ponoči, dva meseca je že od tega, sem bil pri oknu in oče so šli mimo in so me poklicali. Svetlo je bilo, videl sem jih natanko.“

„Sanjalo se ti je, fant!“

„Nič se mi ni sanjalo. Stal sem pri oknu in so šli mimo in so me poklicali.“

Pomolčala sta; čevljar je točil.

„Kje pa si bil takrat?“

„Ne vem, v Zalesju sem bil menda – ali pa tudi ne ...“

„Kako ... vraga! To boš vendar vedel, kje si bil! Kod pa si vse hodil?“

„Po svetu, koder so me gnali.“

„Kaj nisi imel nič dela?“

„Ne vidim.“

Čevljar je malo pomislil.

„No, seveda, če ne vidiš ... Zakaj pa si potem šel odtod?“

„Kaj bi doma?“

„Kaj bi doma! Čemu pa si se zdaj vrnil?“

„Saj se nisem vrnil! Prišel sem mimo in pojdem dalje.“

Čevljar se je čudil zmerom bolj, gledal je po strani na jetični obraz, ki se je sklanjal preko mize in nekoliko sočutja je bilo v njegovem pogledu.

„Kam pojdeš?“

„Kamorkoli! Kakor sem hodil doslej.“

Čevljar se je jezno nasmehnil.

„Dokler ne ostaneš v kakšnem jarku, ne?“

„Dokler ne ostanem v kakšnem jarku!“

Ostala sta do mraka v krčmi, potem pa se je Tone vzdignil.

Hiša je bila kakor takrat, ko se je poslovil. Stopil je v vežo in je odprl duri. Mati je sedela ob peči, vzdignila je glavo in je strmela nanj. Tone je položil culo na klop in je sedel za mizo.

„Kako pa Vi, mati? Prišel sem mimo in sem stopil v hišo, da pogledam malo k Vam.“

Govoril je počasi in nato je zakašljaj globoko iz prsi.

Mati je stopila k njemu, sklonila se mu je čisto blizu k obrazu, da ga je videla natanko in zajokala je.

„Čemu pa jokate, mati?“ se je začudil Tone.

„Kaj so ti storili zunaj, da si tako ubog in bolan?“

„Nič mi niso storili ... Ali ni bilo očeta domov, mati?“

„Ni ga bilo.“

„Ko sem stal pri oknu, ponoči je bilo pred dvema mesecema, so šli mimo in so me poklicali.“

Mater je izpreletelo.

„Jaz sem ga slišala — dva meseca je že od tega in svetlo je bilo zunaj. Tudi tod mimo je prišel in je poklical v hišo; ko sem stopila k oknu, ni bilo nikogar več — tam po klancu je šla njegova senca in se je izgubila za pisarjevo hišo ...“

„Umrli so!“ je dejal Tone mirno in je naslonil komolce na mizo.

„Kaj dela Lojze?“

„Nič več ne študira, izgubil se je.“

Tone se ni zganil.

Zmračilo se je v izbi, sedela sta v temi in videlo se je samo dvoje bledih obrazov. Tone je vstal.

„Jaz pojdem ležat, mati — jutri moram dalje.“

Mati ga je prijela za roko tako trdo, da ga je zbolelo.

„Kam pojdeš? Kam moraš?“

„Dalje! Prišel sem Vas pogledat in zdaj sem Vas videl.“

„Nikamor ne pojdeš, Tone, otrok moj!“ je govorila mati mehko in ljubeznivo. „Pri meni ostaneš zdaj. Čakaj, da ti skuham večerjo, ko si lačen ... in luč prižgem, da bova videla ... in potem pojdeva spat ...“

Skuhala je kavo, prinesla je kruha na mizo in po večerji mu je pomagala, da se je slekel; spravila ga je spat kakor otroka in odela ga je sama. Zaspal je kmalu in je sopel naglas in mukoma. Čelo je bilo nagubano, obrvi so se mršile, na licih se je prikazala senca bolne rdečice, ustnice so bile suhe, razpokane in vroče; težka, smrdeča sapa mu je prihajala iz ust ...

Komaj se je zjutraj danilo, se je zbudil in se je hotel hitro napraviti.

„Kam, Tone?“ je zaklicala mati, prestrašila se je in je skočila s postelje.

„Moram!“ je odgovoril Tone, hotel je pobrati hlače, ki so bile na tleh, opotekel se je in se je zgrudil, s komolcem je sunil ob duri.

„Tone!“ je zakričala in je pokleknila k njemu.

Pogledal jo je z vodenimi, mirnimi očmi, ustnice so bile krvave, roka, ki se je opiral z njo, je bila v krvavi luži. Glava mu je klonila, mati mu je položila roko okoli vratu in se je okrvavila na prsih.

Umrli je Tone še tisto noč.

* * *

Čisto so se izgubile lepe misli, ki je bilo morda še malo upanja v njih, in sama groza je bila v izbi.

Zunaj pa se je bližala zima, že so se stresala okna v vetru, ki je pihal od severa. Na klancu so se bali zime; kurili so s pohištvom in z ukradenimi poleni, toda mraz je prihajal skozi razpokane duri, skozi razbita okna in led se je delal na vlažnih

stenah. Stokanje in zdihovanje vetra se je spajalo z ječanjem bolnikov, ki so ležali v mrzlih izbah, odeti z žakljevino in starimi cunjami. Kdor je imel solde za žganje, je presedel ves dan v krčmi, ponoči pa je spal globoko spanje pijanca in ni čutil mraza.

* * *

„Izgubili se bodo in se bodo vrnili na klanec in bodo poginili na klancu, zato ker jim je bilo usojeno tako od začetka!“ je dejal čevljar.

Mati je čakala nanje in čakale so nanje gole stene, ki se je delal led na njih, da jih sprejmo v poslednje zavetje, izgnance, ki prihajajo umirat.

Zunaj je bila zima, okna so se stresala v vetru, ki je prihajal od severa.

Oglasilo se je zunaj, potrkalo je na duri, prišla je Francka; počasi kakor tat se je vračala v domačo izbo. Imela je na glavi klobuk, izpran in razcefran; tudi obleka je bila gosposka, toda zamazana in posvaljkana, čevlji so bili raztrgani, na rokah je imela rokavice, toda prsti so gledali skozi. Večja je bila, a še bolj drobna nego ob slovesu. Obraz je bil bel, prozoren, oči so gledale plaho, dvoje globokih strug so bile zarezale solze pod njimi.

Mati je šla kuhat kavo.

„Samo da si se vrnila, Francka, vse bo dobro zdaj.“

Francka je pila kavo in je odgovorila počasi in mirno.

„Nisem se vrnila, mati; prišla sem samo mimo in tako sem pogledala domov, kaj delate. Jutri pojdem v Ljubljano. „

Mati jo je prijela za roko.

„Nikamor ne pojdi, Francka, ostani pri meni ... strašno je zunaj v svetu ... in mraz je in zima.“

„Moram, mati!“ je odgovorila Francka in je gledala na mizo.

„Kaj bi pri Vas? Moram v službo.“

Ozrla se je naokoli, po mrzli, prazni izbi, na mater, ki je bila že vsa sključena, obraz preprežen s stoterimi gubami in gubicami, oči poluslepe, tihe in boječe — in ustnice so se ji nategnile v jok kakor otroku, toda glasu ni bilo iz grla.

„Kod si hodila tako dolgo, Francka?“

„V Gorici sem bila in potem v Trstu, zdaj pojdem v Ljubljano. Nisem Vam pisala, zato ker je bilo žalostno življenje. Prišla sem zdaj, ker sem mislila, da so oče doma ... Ko sem bila v kuhinji in sem jokala, so prišli zadaj in so se me doteknili na rami in so me natihoma poklicali ... Pred dvema mesecema je bilo in mesec je sijal v kuhinjo ...“

Mati se je sklanjala blizu k njej, da bi ji videla dobro v obraz, in bilo ji je, kakor da je videla ta obraz nekje drugje, v davni preteklosti. Šinilo je mimo vse življenje — in ugledala je ta obraz na razpetem platnu. Samo obraz je bil in nekoliko života, rok ni bilo. Na glavi širok bel slamnik, z rožami okrašen; lepo pisana jopica, z zlatom tkana; oči velike, radovedne, otroške in plašen smehljaj na ustnicah. Kdaj se ji je to sanjalo, kje je to bilo? Nekaj jo je zbolelo v srcu, pozabljena in nerazumljiva rana je malo zaskelala, kakor da bi se je bil kdo prav nalahko doteknil s prstom; zaskelalo je samo za trenutek — sanje so hušknile mimo in so izginile, preden jih je razumela.

V svetilki ni bilo olja in tako sta sedeli brez luči. Iz hiše nasproti je padel skozi okno žarek svetlobe, naravnost na Franckin obraz, ki je bil v tej svetlobi še bolj droben in bled; na ušesih so se lesketali veliki uhani od stekla.

„Kaj so ti storili zunaj, Francka, da si prišla domov tako bolna?“

Francka je pripovedovala dolgo v noč, ko sta ležali že na postelji, in materi se je zdelo, da se vrača davna preteklost, podoba za podobo, tako jasno vse in resnično, kakor se je vršilo v tistih polupozabljenih časih, ki so se bili že izpremenili v nejasne sanje.

Okna so se stresala v vetru, mesec je sijal zunaj; čevljar se je vračal iz krčme in je prepeval.

* * *

Pozdravil jo je veselo in prijazno, kakor da bi jo bil poznal že oddavna. Na večer je bilo, spomladi v samotni ulici, kjer je stalo na obeh straneh mlado, oprašeno drevje. Postala je in se je prestrašila, srce pa ji je zatrepetalo od čudne radosti. Imela je takrat petnajst let in njen obraz je bil še ves otroški. Stala je pred njim in je gledala v tla, lica so ji gorela. On se je zasmel in jo je pobožal.

„Kako ti je ime?“

„Francka.“

„Seveda, kako bi ti bilo drugače ime. Zakaj te ni bilo tako dolgo sem, Fanny? Čakal sem te, vedel sem, da prideš tod — pa večer za večerom in ni te bilo. Težko sem te čakal, Fanny!“

Smehljaj se je in njegove smehljajoče oči so sijale čudno — sočutje je bilo v njih in ljubezen in vesela prešernost. Mlad je bil in lep, gosposko je bil oblečen, imel je lepo zavihane brke in malo razmršene lase, ki so gledali izpod belega slamnika ter se vili po čelu v lepih kodrih.

„Tam zadaj je klop, Fanny, nobenega človeka ni tam in temno je; pojdi z mano, sediva malo tja!“

Prijel jo je za roko in šla sta in sta sedla na klop. Tam je bilo drevje bolj košato, kostanji so že cveteli in če je zapihal veter, so padali na klop dišeči cvetovi.

Ko sta sedela, ji je položil desnico okoli vratu, z levico ji je vzdignil obraz in jo je poljubil na ustnice, tako da jo je vso izpreletelo, ko je začutila na licih njegove brke.

„Glej, Fanny, čakal sem te in vedel sem natanko, da prideš, samo čudno se mi je zdelo, da te tako dolgo ni bilo ... Ali tvoje srce je polno usmiljenja in zato si prišla. Vedela si, da mi je spet težko pri srcu in da potrebujem tvoje ljubeznive tolažbe in kakor si prihajala zmerom ob takih časih, tako sem čakal nate tudi zdaj ... Kaj si počela tako dolgo, kod si hodila?“

Zasmejal se je in ni čakal odgovora in jo je poljubil.

„Moje življenje, Fanny, je bilo ves ta čas tako divje in neumno, da me je sram in da sem ves truden; zadnji čas je bil, da si prišla, že ves bolan sem bil in klical sem te neprestano ... Glej, tako pridejo tiste ure, ko je človek greha in življenja sit in si zaželi malo samote, malo tihe in nedolžne ljubezni in tako drobnega, otroškega, plahega obrazka, kakor je tvoj, Fanny! Tako si odpočije trudno srce in se pripravlja na nove grehe, zato da se potem spet vrača, kadar je trudno in bolno ...“

Smejal se je in jo poljubljal.

„Kako si otroška in lepa in neumna, o Fanny, kakor zmerom! Zdi se mi zdajle, da bi se nikoli ne naveličal tvojega obraza in tvojih oči ... Ali prideš jutri, Fanny! Ali prideš vsak večer?“

Francka je prihajala vsak večer. Kostanji so šumeli in dišeči cvetovi so padali nanju.

„Nekoč, Fanny, sem bil na Dunaju in zabredel sem čisto v predmestje, tja kjer je zrak poln prahu in fabriškega dima. Tam so lepa dekleta, Francka, blede obraze imajo in velike bolne oči. Tam sem te srečal v mraku in prav tako fina in drobna si bila kakor zdaj in prav take oči si imela, morda si bila še mlajša. Nesla si v roki veliko škatljo — to ni bilo lepo — in stopala si hitro, ne da bi me videla, da bi te ne bil nagovoril. Ali nagovoril sem te, ker sem te bil takoj spoznal. Tudi ti si me spoznala in si se mi nasmehljala. Prijetno sva živela takrat — vsak večer po dolgih predmestnih ulicah, jaz in ti, stopila sva v to vežo, v ono vežo in sva se poljubljala. Časih je šel kdo mimo — ali se spominjaš? — in naju je čudno pogledal: „Kaj pa ta človek hodi s takim otrokom?“ Midva pa sva se smejala in sva stopila v vežo ... Ali se spominjaš, kako si bila potem pri meni v ateljeju? Dal sem ti bil na glavo velik bel slamnik, z rožami okrašen, oblekla si si pisano bluzo, z zlatom tkano, kratko belo krilo si imela in majhne, fine čizmice. Tako sem te slikal, ti pa si gledala zamišljeno z velikimi očmi, naravnost name si gledala in jaz sem videl ljubezen, ki je bila v tvojem srcu ... Ali se spominjaš?“

Francka se je spominjala – vse to je bila resnica. Imela je na glavi širok bel slamnik, oblečena je bila v pisano bluzo, beli rokavi so segali komaj do komolcev. Govoril je z mehkim, ljubeznivim glasom in vse je bila resnica ...

Šla je z njim, po neznanih krajih, po neznanih ulicah, prišla sta v veliko hišo, zmerom po stopnicah navzgor in v veliko izbo, kjer je bil skoro ves strop od stekla. Tam ji je dal na glavo širok bel slamnik, oblekla si je pisano bluzo in belo krilo, ki je segalo samo do kolen; on je sedel in jo je slikal. Ko je slikal, je izpregovoril hipoma.

„Kako raskave roke imaš, Fanny!“

Skrila je roke in sram jo je bilo ...

Prišel je mrak, sence so prihajale – in takrat je strepetala Francka, po životu jo je izpreletel mraz.

Sklonil je bil glavo, gledal je nanjo s temnimi in hudobnimi očmi in obraz mu je bil ves spačen. Vstal je, prihajal je bliže, Francka bi zakričala, ali držalo jo je za grlo, oči so se širile od groze.

Ostal je sredi izbe.

„Zbogom, Francka ... idi!“

Francka je šla, noge so se ji tresle, ko je hitela po stopnicah ... Doma ni zaspala, premetavala se je vso noč in je jokala; ko se je bližal mrak, je šla k njemu in on jo je čakal ...

Slika je ostala nedovršena, rok ni bilo. Samo obraz je gledal iz platna, bel in fin obrazek, oči velike, plašne, padala je nanje lahna senca od širokega slamnika ...

Večeri so bili že dolgi in topli in vsak večer je hitela Francka v samotne ulice, kjer so šumeli kostanji, in čakala je nanj in ni ga bilo. Oči so gledale strahoma po ulicah dol, skozi temo; bližali so se koraki in so šli mimo; prišel je samotni par, šepetalo je in se je izgubilo. Tiha, jasna južna noč je dihala naokoli, nebo je bilo polno zvezd ... Francka se je vračala, noge so ji bile težke in so se opotekale ... Na

oglu je postala, gledala je nazaj po ulici. „Morda še pride, zamudil se je ... pride in kaj poreče, ko ne bo nikogar?“ Prestrašila se je in se je vrnila. Ali zdaj jo je bilo strah samote. Sence so se premikale pred njo, za njo; slišala je šepetanje, prav blizu je slišala korake na pesku, ali ko se je ozrla, ni bilo nikogar. „Pridi! Kaj sem ti storila, da odlašaš?“ – Nekdo se je zasmel od daleč, prihajalo je bliže, Francka je trepetala in se je skrila za kostanj, pijanec se je vračal iz krčme, opotekal se je in je govoril sam s seboj.

„Kaj sem ti storila? Pridi!“

V tistih dolgih večerih so ji lica upadla in oči so bile vse objokane ...

O mraku je bilo in prišel je mimo po cesti, ki je bila vsa polna ljudi. Šel je z lepo damo in smejala sta se in sta govorila veselo. Francka je stala čisto blizu na pragu in skoro se je je doteknil s komolcem. Hotela ga je poklicati, ali samo hripav glas je prišel iz grla. Ozrl se je, pogledal ji je naravnost v obraz, tako mirno, kakor da bi je nikoli ne bil videl. Šla sta dalje in sta se smejala in razgovarjala, izgubila sta se med ljudmi ...

Srečala ga je vdrugič, ko je šel po cesti sam. Šel je hitro in je gledal v tla, njegov obraz se je bil izpremenil, iz oči je sijal hudoben ogenj.

Francka je tekla za njim, prijela ga je za roko.

„Zakaj te ni bilo ... čakala sem te tako dolgo, vsak večer ...“

Postal je in je pogledal nanjo. Stala je pred njim majhna in siromašna, obraz suh, objokan.

„Kdo si? Ne poznam te!“

Okrenil se je in je šel mirno dalje ...

Francka je čakala in ga je iskala. Vedela je, da se ne more vse tako strašno končati; samo šali se z njeno otroško ljubeznijo, toda vrne se in takrat se bosta smejala in poljubovala kakor prej. Ali čemu odlaša tako dolgo, ko so večeri tako lepi in topli? ...

Šla je k njemu, ateljé je bil zaklenjen. Stari, čemerni hišnik ji je povedal, da je gospod odpotoval in da se ne vrne več. Tisti dan je Francka odpovedala službo in se je napotila v Trst, da bi ga poiskala. Naravnost v Trst se je napotila, kakor da bi ji bil kdo pokazal s prstom ravno cesto: „Tja pojdi, Francka, saj se še poznajo v prahu njegove stopinje.“ – V Trstu je hodila dva dni lačna in trudna po ulicah, nato je dobila službo. Vedela je, da je blizu – bilo ji je, kakor da sliši iz mestnega šuma njegov glas, časih je celo hušknilo mimo kakor njegov obraz, njegove oči ... „Ne izpustim ga, kadar pride mimo,“ si je mislila. „Primem ga za roko in pojdem z njim. Prosila ga bom tako dolgo, da se bo usmilil, da se bo zasmejal in rekel: Saj je bila vse samo šala – kako si neumna, Francka, čemu si se jokala? – In potem se bodo vrnili tisti lepi večeri, vse tisto lepo življenje se bo vrnilo!“ –

Srečala ga je tretji dan, o mraku, na poti, ki se vije iz mesta po holmu. In prijela ga je za roko in ga ni izpustila.

Nasmehnil se je in njegov nasmeh je bil oduren; Francka se je tresla, ali držala ga je za roko in je prosila z očmi usmiljenja.

„Glej, Francka, čemu hodiš za mano? To je bilo spomladi, ali zdaj je že pozno poletje in skoro pride jesen in zima. Ne zameri mi, Francka, in pozabi name do spomladi. Spomladi se vrnem.“

Nasmejal se je z nasmehom, ki je bil sočuten in porogljiv.

„Spomladi se vrnem, Francka, ko bom spet malo truden. Ali do tedaj ne misli name, Francka, in zbogom!“

Šel je dalje po poti, ki se vije iz mesta po holmu in Francka je stala in je gledala za njim. Sama ni vedela, kako je izpustila njegovo roko, zakaj ni tekla za njim in ga ni klicala; stala je ukovana, kakor da bi jo bil pričaral. Šele ko se je izgubil za ovinkom, so se premeknile tudi njene noge in vrnila se je v mesto počasi in tako trudna, kakor da bi bila prehodila ves dan in vso noč ...

Na jesen je začutila, da je mesto prazno; nič več ni slišala iz mestnega šuma njegovega glasu, če se je ozirala po obrazih, so bili vsi tuji in nikoli ni hušknilo mimo kakor njegov obraz, njegove oči. Napravila se je na pot.

Po dolgem romanju je prišla pozno na jesen v trg, ki je bil tri ure hoda od doma. Dobila je službo pri gostilničarju in ostala je tam do zime. Vedela je, da je blizu, in iskala ga je. Šla je preko mosta v samotni kraj, kjer so bile visoke skale vsenaokrog. V ozki dolini je tekla pod vrbami tiha zelena voda, blizu brega, sredi vrtov se je dvigalo belo poslopje z visokim zidom naokoli, tako da je bilo trdnjavi podobno. Nasproti je stala nizka, dolga, polurazpala hiša, vsa okna so bila zaprta in tesno zagrnjena, vrata so bila zaklenjena. Prišla je zvečer, tresla se je od strahu in od veselega pričakovanja, čutila je, da je blizu.

Prišel je mimo razcapan človek, s topim, vse poraščenim obrazom. Pogledal jo je zelo pazljivo in je stopil prednjo.

„Kaj pa ti to, Francka?“

Stopila je korak nazaj in je hotela mimo.

„No, nič se me ne boj, saj sva stara znanca, kaj me ne poznaš več?“

Govoril je jecaje, s tenkim glasom in mežikal je z očmi.

„Saj sva služila skupaj, celo leto, še dalj, koliko pa je že tega? Dolgo je že tega, dvajset, trideset let! Ti se nisi nič izpremenila, jaz pa sem se postaral ... Ali veš, da je gospa umrla?“

Francka ga je gledala začudeno.

„Da, umrla je,“ je zazdihnil. „Dobra gospa je bila, za vse življenje me je preskrbela v testamentu, po en goldinar dobivam na mesec pri notarju ... Zdaj bo že kmalu prvega ... Ampak hiša mora ostati kakor je, je rekla, in jaz pazim, da ostane vse tako, kakor je bilo ... Pa zbogom, Francka!“

Mračilo se je, v farni cerkvi je zvonilo angelsko češčenje. Francka je šla počasi po samotni, s peskom posuti stezi, pod vrbami je časih tiho zažuborelo, drevje je

bilo že golo, veje so bile črne in mokre. Zadaj v dolini, pod skalami, je bilo temno in strašno, Francka si ni upala dalje in vrnila se je.

Na poslopju so se okna že svetila, v beli svetlobi, za zagrinjalom, so se premikale sence; Francka je slišala govorjenje in smeh in spoznala je tudi njegov glas.

Voz je zaropotal na dvorišču, tekla je ob zidu proti velikim vratom, ki jih je hlapec odpiral in ki so hreščala v rjastih tečajih. Tam je stala gosposka kočija in konja sta bila že vprežena.

Na hišnem pragu se je prikazala lepa dama, ki jo je bila srečala Francka v mestu z njim; ogrnjena je bila v plašč, ki je segal do tal, privzdignila ga je malo, tako da so se videli drobni sivo rumeni čeveljčki in je šla proti kočiji. Za njo je prišel on na prag in se je razgovarjal naglas in smeje s postarnim gospodom, ki mu je bil čisto podoben in ki je imel prav tako kakor on žameten telovnik in na glavi širok klobuk. Stisnila sta si roke, pohitel je za njo in skočil v kočijo. Voznik je vozil počasi po dvorišču, proti vratom, kjer je stala Francka.

Ko je prišla kočija mimo, se je ozrl skozi okence in se je nasmejal z odurnim nasmehom.

„Na spomlad, Francka! Zbogom!“ je zaklical, ko mu je pogledala v obraz s prestrašenimi in prosečimi očmi.

Tudi dama se je ozrla skozi okence, pokimala je Francki in se je zasmejala.

Voznik je zamahnil z bičem, kočija je švignila mimo in je izginila za zidom. Ko je tekla Francka za njo, je videla samo še, kako je hušknila preko mosta ter se izgubila za drevjem ...

* * *

„Zdaj pojdem v Ljubljano!“ je dejala Francka že v poluspanju; toplo in prijetno ji je bilo pod odejo. Zunaj se je bilo nebo razvedrilo in mesec je sijal na posteljo. Trepalnice so ji lezle na oči, misli so se že motale kakor v sanjah, govorila je zmerom bolj tiho, jecaje, nerazumljivo in, ko je utihnila, je dihala mirno in enakomerno, izza poluodprtih, smehljajočih ustnic so se svetili beli zobje ...

Ali mati je poslušala dalje in govorilo je v izbi dalje, čisto jasno in razumljivo. Videla je vse štacije križevega pota, ki se bo završil na klancu, kakor je zapisano.

„Izgubili se bodo in se bodo vrnili, zato ker jim je usojeno, da poginejo na klancu.“

Vrnila se bo bleda, sesušena, sključena, zavita v posvaljkane gosposke cunje, razcefran klobuk na glavi ... Izba bo čisto prazna, dišalo bo po mrličih, po ugašenih lojevih svečah. Od vlažnih sten bo kapalo in kaplje bodo zmrzovale; veter bo pihal skozi razbita okna, razpokane duri se bodo stresale. In pred durmi bo stala ona in bo pritiskala počasi na kljuko in si ne bo upala vstopiti. Počasi ... počasi se bodo odpirale duri, pogledal bo v izbo plašen, čisto izmučen, droben obraz in oči bodo iskale ... Duri bodo ostale odprte, drobno telo bo sedelo na klopi, glava bo klonila proti kolenom, oči se bodo zatiskale počasi in se bodo zatisnile za zmerom; ustnice se bodo še premikale, še bodo šepetale: „Pridi, zakaj odlašáš tako dolgo? Davno je že minila pomlad; pridi!“ Šepetale bodo in bodo umolknile za zmerom ... Na stenah se bodo svetile ledene kaplje, veter bo pihal iz veže in skozi razbita okna ...

„Ostani, Francka, ne hodi!“ je zaklicala mati v spanju in prebudili sta se obedve. Pričelo se je že daniti in Francka je vstala.

„Ali pojdeš, Francka?“ je prašala mati in njen tihi glas je prosil: „Ostani pri meni, otrok, ne hodi!“

„Moram, mati! Bom že dobila kakšno službo v Ljubljani, “ je odgovorila Francka mirno in se ni ozrla.

Napravila se je in je stala sredi izbe. Bala se je pogledati materi v obraz, stiskalo jo je v prsih.

„Zbogom, mati!“

Dala ji je roko in šli sta proti durim.

„Če se več ne vidiva, Francka —“ je zastokala mati in jo je držala krepko za roko.

„Zakaj bi se ne videli več?“

Stala je s sklonjeno glavo in v srcu ji je odgovorilo razločno:

„Nikoli več!“

Šla je po klancu, tupatam so zaškripale duri, prihajali so ljudje na prag in so gledali za njo. Čevljar je pogledal skozi okno in jo je spoznal in je zaklical:

„Francka!“

Ni se ozrla in je stopala hitro, oči uprte v tla.

„Francka, da se kmalu spet vidimo!“

Njegov glas je bil čuden, zloben in sočuten obenem, okrenila je glavo in je videla koščen, z razmršeno brado poraščen obraz pijanca; oči so ležale pod košatimi obrvmi v globokih jamah.

Zapomnila si je ta obraz natanko, zakaj videla ga je pozneje, po davnem času, ko se je sklanjal nad njo in je bil poln usmiljenja ...

Izpreletelo jo je nekaj nerazumljivega in hitela je navzdol proti trgu, proti kolodvoru. Slišala je, da jo je klical zadaj trepetajoč glas, ki se je izgubljal v vetru.

„Francka, ostani!“

Mati se je vračala v izbo in opirala se je z rokama ob steno, da je prišla do klopi, ker so se ji zibala tla pod nogami in se je strop majal in udiral ...

VIII. Klanec siromakov

Hladen marec je bil; dež, ki je škropil v dolgih tenkih curkih, je bil mrzel kakor snežnica; če je ponehalo za uro, je zapihal leden veter; sneg se je tajal počasi in ponoči je zmrzavalo, tako da so bili pokriti travniki zjutraj z ledeno skorjo, tako trdo, da so odskakovale in se pršile deževne kaplje, kakor da bi bile ob steklo.

Lojze Mihov je romal po cesti iz Ljubljane. Roke je imel zakopane v hlačnih žepih, ovratnik kratke suknje je bil zavihal visoko do ušes in skrival je vanj kocinasto brado. Drugače pa ga vreme ni zelo zanimalo; žvižgal je poluglasno, ni se mu zdelo potrebno, da bi se ogibal luž, ki so prepregale ceste; z levo nogo je malo poskakoval, ker ga je žulil čevelj na peti; menda je bil prodril žebelj skozi podplat.

Pridrdral je mimo kmečki voz in ga je oškropil.

„Kanalja, če me ne vzameš gor, pa me vsaj pri miru pusti!“ je zakričal za njim.

Ozrl se je časih naokoli in spominjal se je študentovskih časov, ko je hodil po teh krajih z velikim upanjem in z veliko žalostjo v srcu. Spomini niso bili posebno otožni in smehljaj se je. Domislil se je, kako je romal nekoč z materjo proti Ljubljani in kako je mislil vso pot o neki čudni prihodnjosti, ki je bila takrat zelo blizu — bogastvo, gosposka kočija, dvoje parov konj, vse življenje tako sladko, kakor večni sveti večer ... Domislil se je in še bolj veselo mu je bilo pri srcu, tako da je stresal z glavo in se smejal poluglasno.

Prišlo mu je nasproti dvoje žandarmov v dolgih plaščih, puške na ramah. Stopala sta krepko in naravnost, tako da se jima je moral umekniti v stran. Gledala sta ga s sumljivimi pogledi in čeprav se ni ozrl, je opazil na korakih, da sta gledala za njim. Smehljaj se je in si je mislil:

„Če se zdajle ozrem, stopita k meni in me poprašata z moškim glasom: Kdo si? In jaz bi jima odgovoril — no, kaj bi jima odgovoril? Lojze Mihov! — Hvala Bogu, ime

mi je še ostalo! Imena človek nikoli ne izgubi — bodi si še tako siromašen, ime ima vendarle. Tako je na svetu vse pravično in dobro urejeno.“

Zvedrilo se je malo, solnce je zasijalo na luže, zalesketalo se je na travnikih, pokritih s kopnečim snegom. Lojze je zamežikal, dobro mu je dela solnčna svetloba in odvihal si je ovratnik, dasi je bilo mraz in so bili solnčni žarki hladni kakor v januarju. Na zahodu je bilo nebo že čisto jasno, svetla sinjina se je širila zmerom bolj, segala je zmerom više in oblaki so se pomikali počasi za vzhodne in južne gore. Komaj za ped visoko je že stalo solnce nad holmi in tako je bilo hladno in blede, da so oči lahko gledale vanj. Lojze je gledal naravnost v solnce in se je smehljajal kakor otrok.

„Glej no, še nikoli te nisem videl; ampak danes si se sleklo pred mano, ti gosposko veličastvo, in jaz te gledam, sram te bodi!“

Zasmejal se je, nato je zažvižgal veselo koračnico in je stopal v taktu dalje, po cesti, ki se je že sušila, ko je komaj dež ponehal in se je ozrlo solnce nanjo z zaspanim, še trudnim očesom.

Ravnina se je ožila, z desne so se bližali holmi in so zagrinjali dolino z dolgimi sencami. Lojze je ugledal od daleč samotno krčmo in se je spominjal z veseljem ljubeznivega in gostoljubnega krčmarja; pospešil je korake in ko je prišel do krčme, se je nameril naravnost vanjo. V veži ga je srečal krčmar in se je razveselil.

„Kje pa sem te videl, čakaj no? ... A, ti si tisti študent, že vem. Kar noter, kar noter!“

Porinil ga je skozi duri in Lojze je ugledal družbo za mizo, dvoje mladih gospodov in lepo hči krčmarjevo, ki se je ozrla nanj z velikimi očmi — tiste oči so bile kakor takrat in Lojzeta je minila razposajenost, zbolelo ga je v srcu in čutil se je plahega in nerodnega.

„Študent je, Ančka, prinesi mu vina in kruha!“

Gospod z drobno bradico in z naočniki se je ozrl nanj, gledal ga je pazljivo dalj časa.

„Kaj niste Vi Mihov?“

„Seveda sem Mihov, Lojze Mihov!“

„O, glej, tak sedi no sem — jaz sem Krivec, Jože Krivec ...“

Ponudil mu je roko, Lojze ga je gledal začuden. „Nobenega Krivca ne poznam ...“

Nato pa se je mahoma zagrohotal in se je zavrtil na peti.

„Ah, Krivček, Krivček ... Kakšen pa si? Čemu pa imaš naočnike? In brado nosi Krivček! ... Kaj pa delaš tod?“

„Kaj bi delal tod?“ je odgovoril Krivec bolj mirno in hladno in je premeril z dolgim pogledom Lojzetovo zanemarjeno in zakrpano obleko. „Učitelj sem pri vas, že dve leti.“

Lojze je prisedel k mizi, drugi gospod, suh in kakor zelo sestradan, je bil davčni praktikant iz trga. Iz dolgega obraza so gledale velike, toda prazne in tope oči.

„Kaj pa ti, Lojze? Kaj pa ti počneš?“

„Nič ne počnem. Upiral sem se dolgo, pa ni bilo nič in če je brez upiranja isti vrag, čemu bi se človek po nepotrebnem mučil?“

„A tako!“ je odgovoril učitelj malomarno in se je ozrl še enkrat pazljivo in radovedno na Lojzetov obraz. In ta obraz ni bil čisto nič podoben veselim besedam Lojzetovim; smejal se je, kakor se režé lobanje; lica so bila sama ohlapna koža, nos je bil oster in svetel, kakor mrličev, oči so ležale v globokih jamah; redke kocine, ki so poganjale pod nosom in na bradi, so dajale obrazu celo nekaj odurnega, pijanskega. Roke je imel na mizi — koščene roke so bile in koža se je grbila na njih kakor pri starih. Ko mu je bil dal roko, je čutil učitelj potne in spolzke dlani.

„Kam si se zdaj namenil?“

„Domov; mater grem pogledat, če še živi. Nisem je videl že pet let in ona misli, da se vrnem v kočiji, z dvema paroma konj ...“

Izpraznil je kozarec in rdečica mu je stopila v lica, čuden ogenj se je vžigal v očeh.

„Ali se še spominjaš, Krivček, na naše ljubljanske čase? Ali se spominjaš, kako smo krokali? — O, Krivček, zapoj še enkrat s tankim glaskom svojim, da te slišim, preden umrjem!“

„Kje so zdaj ljubljanske beznice!“ je odgovarjal učitelj resno. „Druge skrbi imamo zdaj, dragi moj!“

Lojze je bil vesel, smejal bi se in prepeval bi.

„Kdaj pa si izginil iz Ljubljane?“ ga je prašal učitelj.

„Ne vem, izginil sem nekoč, ko nisem imel ne kosila, ne stanovanja ... Ali veš, zakaj sem šel od gledališča? Zato, ker mi je na odru želodec krulil —“

Učitelj je stresel nevoljno z glavo, praktikant se je nasmehnil.

„Pomisli, na Dunaju sem bil in sem se hotel vpisati — kam, misliš? Naravnost v akademijo! Saj sem bil dober risar.“

„Vraga, zakaj pa se nisi vpisal?“

„Kako? Raztrgan sem bil, pa si še noter nisem upal ... Nato sem grabil sneg, zaslužil sem goldinar na dan, ali to je bilo samo tri dni, dalj nisem mogel ...“

„Zakaj ne?“

„Zato, ker ni več snežilo.“

„Kako pa si prišel v domovino?“

„Na državne stroške, pet dni sem se vozil — ali prijetna vožnja je bila, nobenih skrbi ni imel človek ... Večno mi bodo ostali v spominu tisti dnevi: jéš, pa ne prašaš, odkod je prišlo; spiš, in te nihče ne goni preko praga — kakor tičica pod nebom ... Nato sem bil spet celo leto v Ljubljani.“

„Kaj te niso pripeljali domov?“

„Izgubili so me spotoma, kakor prazno vrečo ... Ali potem, bratec, ti je bilo življenje! ... Misli si, da sem kradel jabolka za vodó – to je velika umetnost in več potrpljenja in vaje je treba zanjo, kakor na priliko za šolmaštrovanje⁵⁹. Potem sem prišel k advokatu.“

„Čemu nisi ostal pri njem?“

„Po prvi plači, ki mi jo je bil dal, sem se od veselja tako napil, da me dva dni ni bilo v pisarno ... potem si pa nisem več upal tja ... To je bila zadnja nit, ki sem jo pretrgal; takrat se je nehalo vse ... In zdaj sem čisto svoboden.“

„Ni bilo lepo življenje,“ je opomnil učitelj.

„Ni bilo lepo, ampak tako je moralo biti, čudil bi se, če bi se kdaj nenadoma izpremenilo. Nikoli še nisem videl, da bi rodil osat žlahtne sadove; raste samo zategadelj, da ga populijo osli.“

Učitelj je naročil vina, gostilničar je prinesel Lojzetu gnjati in belega kruha. Ko je ugledal rdeče, prijetno dišeče meso, so se mu zasvetile oči; jedel je molče in hitro, z levico je držal krožnik, kakor da bi se bal zanj.

„Kako je zdaj v trgu? Kaj počnete?“ je vprašal, ko si je obrisal ustnice.

Krivec je napravil zelo resen obraz in si je pomaknil naočnike bliže k očem.

„Jaz, prijatelj, sem se lotil resno svojega poklica, kakor sem nameraval, ko sem bil še v šoli ...“

„Torej misliš še zmerom reševati svoj narod?“ se je nasmehnil Lojze.

„Naroda ne, ampak vsaj čisto majhen del njegov, saj je to tudi nekaj ... In ti niti ne veš, kakšno je naše ljudstvo. Če si videl ljudi pijane v krčmi, so se ti zastudili – poluberači in popolni berači, ki pijo in preklinjajo in propadajo kakor živina; kar jih je boljših, beže v Ameriko, na Nemško, v Bosno, a pijani berači, ki so

⁵⁹ šolmošter – učitelj; torej učiteljevanje, poučevanje

prelahkomiselni in preleni, da bi si pomagali, ostanejo doma ... Tako si morda videl ljudstvo in tako si ga sodil. Jaz pa sem ga spoznal in ni ga boljšega na svetu. Zdaj imamo v trgu bralno društvo. —

„Saj je bilo že prej. —“

„Za gospodo, ko človek ni smel vanj, če je dišal po govedi. Zdaj pa smo sami, sami kmečki fantje in delavci; napravili smo si lepo knjižnico, beremo časopise, prepevamo in tudi krokamo; to so čisto drugačni kroki, zato ker so ljudje drugačni. Pomisli, da so se izpremenili nekateri celo v obraz, odkar so v društvu!“

„Na ta način jih misliš reševati?“ je vprašal Lojze.

„Zakaj ne na ta način? Uboštvo je veliko, toda inteligenčen človek si ve pomagati, duševni siromaki pa so dvakrat ubogi — skrijejo se in pričakujejo konca ... Ali to je vendarle samo začetek. Zbuditi je treba ljudi; kadar se bodo predramili in bodo izpregledali, si bodo že pomagali sami. Navadili se bodo na družbo, videli bodo, da vsak sam ne opravi nič, da se mora naslanjati drug na drugega ... To so nam že prej pokazali socialistični usnjarji, ki so se združili in ki niso več hlapci svojih gospodarjev. Poglej jih v nedeljo, pa jim boš poznal samo na rokah in na črnih nohtih, da so delavci. Doslej so jih fantje sovražili, ker so jim bili pregosposki, zdaj jih ne sovražijo več ...“

„Genljiva idila!“ je opomnil Lojze.

„Ni še, ali jaz bi rad, da bi bila.“

„Če si kaj posebnega domišljaš na svoje delovanje, se motiš. Kaj pa je novega na tvojih načrtih? Stare fraze in drugega nič.“

„Seveda so stare fraze,“ je odgovoril učitelj mirno. „Kaj sem rekel, da mislim kaj novega? Da hočem delati kakšne eksperimente? Čisto po starem mislim delati, po šabloni in tudi tistih starih fraz, ki vem da so stare, me ni čisto nič sram. Ko bi delal vsak po novem, kaj pa bi bilo? Lepo po ravni znani cesti, tako mislim, da pridemo najdalj. Glavno je, da je človek resen in misli pošteno.“

„Ukvarjaš se popolnoma zastonj!“ je odgovoril Lojze. „Tak sanjač si, kakor si bil v Ljubljani, ko si sam imel komaj jesti, pa si študiral, kako bi pomagal drugim. Tako si pozabil, da si sam berač. Ali zastonj je študirati, pomagati se ne da ... Povedal sem ti, kako sem živel. No, kaj misliš, da v meni ni bilo nikoli nič moči, nikoli nič energije, nič želje, da bi živel in pomagal sebi in drugim? Vsega tega je bilo dovolj in jaz sem se mučil in upiral. Resultat? Ožuljene noge in od stradanja pokvarjeni želodec ... Ne da se pomagati, vse je obsojeno na žalostno smrt!“

Učitelj ga je pogledal začuden, skoro je bil razžaljen.

„Ti gledaš sebe povsod, prijatelj. Ti si obsojen na žalostno smrt!“

Lojze je odgovarjal mirno, kakor da bi ne bilo nič trpkega v učiteljevih besedah.

„Sebe gledam povsod, seveda! Kdo gleda drugače? Jaz sem rojen na klancu, na klancu siromakov in pečat mi je bil vtisnjen na čelo že ob rojstvu, pečat berača, ki je obsojen na žalostno smrt. Zato, glej, je bilo zastonj vse moje upanje — če bi se doteknil zlata, bi se izpremenilo v oglje, kakor v tisti pravljici ...“

„Fatalist⁶⁰! Ne verjamem ti, da bi se bil upiral. Če veš, da si obsojen, ne moreš imeti ne volje, ne moči — in sploh je bilo smešno, da si se upiral, če si vedel, da si obsojen.“

„Nisem fatalist, stvar je drugačna. Zgodilo se je morda čisto slučajno, da sem spoznal svojo usodo ... in koliko jih je, ki je ne poznajo, ki ne vedo, da so obsojeni; nosijo na čelu pečat, ki jim je bil vtisnjen ob rojstvu, in upajo in se mučijo do konca. Če pade človek desetkrat pod križem, vstane spet in se opoteka dalje. Jaz pa sem spoznal, da ni vredno vstajati več in da je bolje obležati na mestu.“

„Če misliš, da je tako bolje, ti ne morem ugovarjati. Zame je bolje, da se trudim; če me razočara življenje danes, me razveseli morda jutri ... Ako misliš, da bi bilo tvoje delo brezuspešno, bi bilo seveda neumno, da bi delal.“

⁶⁰ fatalist – človek, ki je vdan v usodo; ki verjame v neizbežnost usode

Razgovor je bil učitelju neprijeten, poklical je krčmarjevo hčer, ki je nesla kozarce skozi izbo.

„Gospodična Ana, zakaj ste nas ostavili? Prisedite malo!“

„Ali me ne poznate?“ se je nasmehnil Lojze.

Pogledala mu je pazljivo v obraz, zardela je in oči so se ji razširile od začudenja. Lojze je vstal in ji je ponudil roko.

„Tako pač niste mislili, da se bova srečala po tako dolgem času ...“

In obema so se misli srečale, nekaj lepega se je zasvetilo iz preteklosti. Ona, poluotrok, on mlad študent, sta sedela v izbi sama, solnce je sijalo zunaj. Sklonil se je k njej, jecal je nerazumljive besede in vroče ustnice so se doteknile ustnic, oba trepetajoča, zardela v lica, plašna kakor grešnika. Sedela sta roko v roki, molče in nista si upala pogledati v oči ... To je zasijalo v življenje kakor žark solnca, ki ga za trenotek odkrijejo oblaki; zasijalo in je izginilo.

Zdaj je stal pred njo suh, bolan, raztrgan; obraz se mu je izpremenil, poraščen je bil, v licih so bile globoke jame, zoprne zarezze so bile ob ustnicah ... Srečale so se jima misli, Ani se je stisnilo srce od žalosti, Lojze pa se je naglo iztreznil.

„Kod ste hodili tako dolgo?“

„Po svetu; zdaj se vračam domov; morda se vidiva še kdaj.“

„Kaj se poznata?“ je vprašal učitelj; rdečica mu je bila stopila v lice.

„Od prej se poznavam,“ je odgovoril Lojze. „Takrat je bila gospodična še otrok in gospodje iz trga še niso zahajali sem.“

Pili so dolgo, toda razgovor ni bil zelo živahen. Zunaj se je popolnoma razvedrilo, solnce pa je bilo že davno zašlo, vsa dolina je bila že v globoki senci.

Lojzetu je bilo vroče in omamilo ga je vino, ki ga ni bil navajen; ko je vstal izza mize, se je skoro opotekel. Ana mu je dala roko v slovo, ali bala se ga je in vesela je bila, ko je šel. Njemu pa je bilo srce mehko od obilega vina in od spominov.

Obraz mu je bil še bolj upal, oči so bile rdeče obrobljene, hotel je povedati v slovo nekaj lepega in ljubeznivega, toda jezik mu je bil težak in spotikal se mu je.

„Jaz grem zdaj umret, Ana!“ je dejal, ko je držal njeno roko; smehljati se je mislil prešerno, a smehljaj je bil top in oduren. „Umret grem, Ana ... in kadar ...“

Misli so se mu zmedle, učitelj je prišel mimo in se je zadel obenj, tako da se je Lojze opotekel v veži.

Vračali so se skupaj proti trgu, hoda je bilo skoraj dve uri in stopali so hitro. Cesta se je bila že čisto posušila; na nebu so se užigale zvezde, ali mesec še ni bil vzšel in temno je bilo. Lojzetu je obraz gorel od vročine, v život pa mu je bilo mraz in veter je pihal skozi tenko suknjo. Izpočetka je hodil malo težko in slabo mu je bilo, potem pa se je polagoma iztreznil in zaželel si je veselega razgovora.

„Vsi so obsojeni, vsi, prijatelj! Nič ne govori! Jaz sem bil daleč po svetu in sem videl naše ljudi: vsi hlapci, vsi siromaki s klanca! Poglej njih zgodovino – tisoč let hlapčevstva! Tisoč let strašnega truda in nič niso dosegli ...“

Učitelj ni odgovarjal, Lojzetu je bilo to zoprno in umolknil je.

Zvezde so svetile zmerom jasneje, na vzhodu se je belilo, vstajal je mesec in pričelo se je lesketati srebrno na snegu, ki je pokrival vso dolino. Noč je bila tako lepa, da je bilo Lojzetu mehko pri srcu. Hotel je zapeti fantovsko pesem, ali glas mu je bil tako hripav in sirov sredi tišine, da se ga je sam prestrašil. Tovariša sta hodila molče mimo njega.

„Kdaj pa sta se seznanila z Ano?“ ga je vprašal učitelj, ko so bili že blizu trga.

„Ej, kdaj! Ne bodi ljubosumen, kaj ne vidiš, kakšen sem? Na mrliča ljubosumen, tepec!“

Prišli so na greben nizkega holma in so se bližali klanecu. Tam je bilo vse temno, v trgu pa so še gorele luči.

Učitelj je pokazal na eno izmed zadnjih hiš v trgu, ki je stala malo više od drugih, od ceste v stran.

„Glej, tamle stanujem, kjer se svetlika od okna do okna; gospodinja hodi z lučjo po izbah; zdaj je v moji sobi, pogrinja najbrž mizo in pripravlja večerjo, zato ker ve, da pridem domov.“

Lojzetu se je nekaj zgenilo v srcu — prijazne sobe, prijazna gospodinja, belo pogrnjena miza in gorka večerja na mizi — mir v srcu in naokoli.

„Kaj misliš zdaj početi v trgu, ali ostaneš tukaj?“ je vprašal učitelj.

„Sam ne vem. Dejal sem, da sem prišel samo umret, in morda se tako zgodi.“

Poslovili so se in Lojze je stopal počasi proti klancu. V tistem hipu, ko je ostal sam, se je izgubil zadnji ostanek umetne razposajenosti, spomnil se je, da je blizu doma in obšel ga je strah. Stal je na cesti, pod sabo je videl trg, od daleč so se še glasili koraki tovarišev, ki sta hitela navzdol. Izpreletelo ga je, da bi se vrnil, kamorkoli, brez smotra v noč. Brez smotra, kakor se je vračal domov. Vstal je bil nekoč in se je napotil proti domu, kakor da bi ga bilo prijelo za roko, ali zdaj, ko je bil blizu, je zagledal pred sabo vso preteklost, je zagledal samega sebe, kakor je bil v resnici.

Obsojen? Kdo ga je bil obsodil?

Zgrudil bi se in bi zajokal naglas — sam se je bil obsodil v tistem trenutku, ko se je domislil prvokrat, da je obsojen in so mu omahnile roke in mu je omahnilo srce.

Spomnil se je potov, ko sta hodila z materjo v Ljubljano in ni se smejal.

Čemu je bilo treba, da je ugasnilo tisto otroško upanje? Otroško je bilo, ali bilo je obenem čisti studenec, ki je zajemal iz njega moči za trpljenje, za dolgo pričakovanje. Takrat se ni videl; ni videl svojega bolnega obraza, ne razcapane obleke, ni čutil, da je lačen ... In ko se je bil obsodil, se je spoznal — videl si je na obrazu, na udrtih očeh, na splahnelih licih, da so mu dnevi škodili, videl je svoje uboštvo na raztrgani obleki, čutil je, da je lačen; in da ne bo vse to nikoli minulo, zato ker je tako zapisano, da bo umrl sam, lačen in sredi ostudnega beraštva.

Kako se je to zgodilo? Kdaj se je to pričelo?

Pogledal je daleč nazaj, odleglo mu je; kesanje se je spreminjalo v mirno žalost. Odgovoril si je s tistimi besedami, kakor je bil odgovoril učitelju.

„Nikoli še ni rodil osat žlahtnega sadu; raste samo zategadelj, da ga populijo osli.“

Gledal je na klanec, na kopo hiš, ki so se tiščale skupaj, kakor čreda prestrašenih ovac. Ena sama medla luč se je svetlikala iz teme. Gledal je in kakor da bi videl skozi slamnate strehe, skozi razpala zidovja. Nizke, zadehle izbe; vlažne stene, samo nad posteljo sveta podoba, morda glava Kristusova, s trnjevo krono in krvavimi kapljami na čelu; pohištva ni, ljudje spe na tleh, na cunjah in s cunjami so odeti. Obrazi suhi, potni; mož sope na glas, napil se je bil žganja in leži z razgaljenimi prsmi, smrdeča sapa polni težki vzduh; otroci imajo starikave obraze, komaj so prišli iz zibke, pa se jim čelo guba, lezejo obrvi na oči, lica upadajo; žena ne spi, legla je, ali ko je bil zaspal mož, je vstala in sedi na klopi ob peči, kolena privzdignjena skoro do obraza, glavo oprto v dlani ... Hiša za hišo, vse izbe so enake. Zrak je samega beraštva poln, beraštvo v pogledih, v besedah, v srcu, beraštvo in ponižnost, nezaupnost, beraštvo brez konca. Komaj utriplje mlado srce, že srka beraštvo, trpljenje in skrbi iz materinih prsi ... srka nemoč, udanost in ponižnost; vdanost v hlapčevstvu, nemoč za življenje ... Raste — in hodi z upognjenim životom, oči uprte v tla, rojen hlapec. Lahko je vesel in razposajen, lahko si pridobi bogastva — v svojem srcu ostane hlapec, v vsem svojem nehanju. Na klancu je bil rojen in nihče mu ne izbriše tega pečata.

Gledal je in klanec se je čudovito širil pred njegovimi očmi — od vzhoda do zahoda se je razprostiral, od juga do severa, holmi so se razmeknili. Klanec siromakov je bila vsa prostrana pokrajina pred njim, po vsej prostrani pokrajini so hodili ponižno sključeni, vdani siromaki, ki jim je bilo siromaštvo v srcu in ki so bili v srcu siromaki, če so se veselo smejali in če so imeli rdeče obraze in pošteno obleko. Neizmeren klanec siromakov je bil pred njim in narod hlapcev je stanoval na klancu.

„Obsojeni na smrt — ves trud, prijatelj, je brezuspešen in zato neumen; preobleci jih na zunanje, v srcu so hlapci in obsojeni na smrt! ...“

* * *

Truden je bil, noge so se mu tresle, bližal se je počasi in strahoma. Nekje so zaškripale duri, iz hiše se je oglasil vik in sirov prepir – mož se je bil vrnil pijan iz krčme.

Prišel je do domače hiše; okna so bila slabo razsvetljena. Stopil je k zidu, da bi videl v izbo, toda okna so bila zagrnjena s temnimi cunjami in luč je bila odvita, svetila je dremaje.

Nerazumljiva bojazen ga je obšla, stopal je po prstih po temni veži, iskal je kljuke in odprl je duri oprezno.

V izbi je bilo več ljudi in govorili so šepetaje. Vsi so bili obrnjeni od njega in opazili so ga šele, ko je zaprl duri za sabo in stopil prednje.

„Jaz sem, ljudje božji!“

Iz postelje se je vzdignila glava. „Lojze!“

Mati se je oprla siloma na obe roke in se je sklonila v postelji. Lojze je stopil k njej, približal se je njenemu obrazu, tako da je začutil vročino njenih lic, in silna bolečina mu je rezala v srcu.

„Kod si hodil toliko časa, Lojze ... kako sem te čakala!“

Slišal jo je komaj, skoro ni bilo glasu iz prsi in samo ustnice so se gibale. Gledala mu je nepremično v obraz in smehljala se je.

„Vedela sem dobro, da prideš, pa mi niso hoteli verjeti ... Sedi tukajle k postelji, Lojze ...“

V izbi so bili čevljar in njegova žena, pisar in dvoje žensk. Poleg postelje na mizi so stale različne steklenice, v eni je bilo drago vino, ki ga je bil prinesel čevljar; nihče ni vedel, kje je dobil denarja zanj.

„Zdaj ima sina!“ je dejal čevljar. „Zdaj gremo lahko spat!“

Oči je imel zaspane in zdehalo se mu je – čul je bil prejšnjo noč z ženo do jutra.

Gostje so se vzdignili in so se poslovili, mati se ni ozrla nanje, oči so bile uprte v Lojzeta, ki je stal ob postelji ves bled.

Ko so se zaprle duri, je sedel k postelji, prijel je materino roko in se je naslonil s čelom nanjo. Mati je vzdignila levico, hotela je pogladiti sinu razmršene lase, ali roka je bila preslaba in je omahnila na odejo.

„Tako dolgo te ni bilo, Lojze!“

„Kaj je z drugimi, mati?“

„Vsi so umrli.“

Lojze se je spet naslonil na materino roko, ki je bila mrzla in potna.

Mati je obrnila glavo tako, da mu je videla natanko v obraz, njeni pogledi so drsali po njegovih suhih rokah, po obleki, po ovratniku.

„Vzdigni se malo, Lojze, skloni se k meni, da te vidim.“

Sklonil se je in bilo mu je mraz, ko je čutil čisto blizu na obrazu dvoje svetlih, velikih, vprašujočih oči – kakor dvoje nožev so mu segali pogledi globoko v misli, v srce.

Ko je vzdignil glavo, se je obrnila mati od njega in oči so se zatisnile.

Strah ga je bilo in doteknil se je z dlanjo njenega čela.

„Mati!“

Pogledala je, ali pogled je bil poln trpljenja in usmiljenja.

„Kod si hodil, da si prišel tako bolan, da si prišel umret?“

Skril je obraz v odejo in je zajokal, kakor pred mnogimi leti, ko je skril glavo v materino naročje, kadar mu je bilo pusto in težko ...

Ko ga je ugledala pred sabo, v motni megli, ki je bila pred njenimi očmi, je videla njegovo življenje in življenje svojih otrok in svoje življenje ...

Mrak je bil v sobi, luč je gorela slabo in materi se je zdelo, da ugaša.

„Privij svetilko, Lojze, prilij olja!“

Lojze je stopil k mizi in je privil svetilko, da se je razlila po izbi bela svetloba.

„Ali si napravil luč?“

„Saj je svetlo, mati!“

Ni mu odgovorila, zdelo se ji je, da je v izbi mrak in neprijeten ji je bil sivi pajčolan, ki ji je visel neprestano pred očmi in ki ga ni bilo mogoče odgrniti ... Mrak je bil v izbi, pusta tišina je bila; komaj je čula mati sinovo dihanje, ali zdelo se ji je, da prihaja od daleč, od duri ...

V vročici so se ji misli čudno kolebale, vstajale so in so se nenadoma pogrezale, prišle so in so hušknile mimo kakor da bi nosila svetilko po izbi in bi švigale sence od stene do stene, po tleh, po stropu ... Iztegnila je roko, hotela se je vzdigniti v postelji.

„Počakajte, ljudje božji!“

Toda niso čakali – voz je drdral dalje, voznik je gonil in se je smejal. Tekla je za vozom, čevlji so se ji bili odvezali, sezula se je in je tekla bosa, noge so krvavele, kri se je mešala s prahom.

„Čakajte!“

Kakor za šalo je voznik malo ustavil, romarice, ki so bile na vozu, so se hudobno smejale: „No, teci, teci, teci zdaj!“

In Francka je tekla, poskakovala je z ranjenimi nogami, že je prišla do voza, prijela se je z obema rokama – toda voz je sunil, švignil je dalje in Francka je padla, udarila se je s čelom ob kamen in je obležala ...

Lojze je brisal materi z robcem potno čelo; izza poluodprtih trepalnic so gledale bele oči, bolna rdečica je gorela na razbeljenih licih, ustnice so se premikale.

„Mati!“ je šepetal in tresel se je od strahu in bolečine.

„Pridi, kaj sem ti storila, da ne prideš?“ je prosila Francka in je čakala na samotni poti ob mrzli jeseni, ko je kapalo z golih črnih vej na razpletene lase.

Ali ni ga bilo, čakala je do noči in ni ga bilo ...

Zakričala je od groze — tam iz svetle izbe je pogledal hudodelski obraz, ustnice so se nasmehnile odurno, oči so se svetile, kakor da bi stal z nožem pred njo; in na zofi je sedela lepa dama, gosposko opravljena; z ramen ji je bil zdrsnil dolg plašč ... Tako ji je bil iztrgal srce iz prsi in je pozabil nanjo.

Odprla je oči in Lojze se je nagnil k njenim ustnicam.

„Daj mi vode, Lojze!“

Nalil je vode, steklenica se mu je tresla v roki ... Omočila je ustnice, ki so bile suhe in razpokane, ožgane od vroče sape ...

„Deni mi to stran, Lojze!“

Tipala je z roko po prsih, ustnice so se bolešno nategnile, čelo se je nagubalo ...

Velik kamen je ležal na odeji, na njenih prsih, in komaj je dihala pod njegovo silno težo; nato se je izpremenil kamen v široko skledo, ki se je kadilo iz nje, dim je plaval proti stropu in je napolnil kmalu vso izbo, ležala je mirno, da bi se skleda ne prevrnila in neprijetno ji je bilo, ko niti z roko ni smela geniti ...

Lojze jo je gladil po licih, po čelu, nekaj vročega ji je padlo na trepalnico in je zdrknilo počasi proti ustnicam. Malo se je zasvetilo iz teme, pogledala je in spoznala Lojzetov obraz, ki se je sklanjal čežnjo, ves razoran od bolečine ... Ali Lojzetova glava se je zibala ... zibala in je izginila ...

Tudi on je umrl, vsi so umrli. Izgubili so se in so se vrnili in so umrli žalostno ... Vsi drug za drugim so odhajali, vsak si je odrezal košček njenega srca; in vračali so se bolni in ubogi, legli so in so umrli. Kri je izpilo iz njenih rok, luč je izsesalo iz njenih oči, srce ji je razsekalo, da je bilo ena sama velika rana — in glej, vrnili so se bolni in ubogi in so umrli žalostno. Solze so se razlile brez koristi, kakor dežnica ...

„Čakajte, ljudje božji, usmilite se!“

Ali voz je šel dalje in je izginil v gozdu – vse je izginilo in solze so se razlivale brez koristi, kakor dežnica ... Padla je in se je udarila s čelom ob kamen in je obležala na kolenih, glavo na tleh, kakor da bi molila globoko sklonjena ...

Lojze je bil objel njeno glavo z obema rokama, naslonil se je na blazino in je zaspal.

* * *

Tako se je dopolnilo življenje polno bridkosti in polno solza, razlitih brez koristi ...

Izba je bila zdaj polna ljudi, napravljali so oder. Lojze je bil kakor uklenjen, hodil je upognjen, s trudnimi, drsajočimi koraki; skoro ves dan je stal ob postelji in je gledal na sesušeni, blede obraz, ki je bil zdaj tako miren, kakor da bi nikoli ne bil doživel nič žalega. Roke so bile sklenjene in so držale bakreno razpelo; okoli prstov se je vil velik črn molek ...

Zmračilo se je, Lojze je stopil na prag in sveži zrak mu je zapihal prijetno v lica.

„Brez koristi!“ je izpregovoril naglas, kakor da je bil videl poslednji vzklik v materinih očeh.

Klanec siromakov je ležal pred njim, ubožne hiše, uboštvo v hišah.

„Na smrt obsojeni! Vse trpljenje je brez koristi, življenje brez koristi! ...“

V trgu so se prižigale luči, zasvetilo se je tu, tam, noč je prihajala in užigalo se je že tudi na nebu. „Obsojeni na smrt!“ –

Tam doli se je zasvetilo, majhna, rdeča luč je trepetala, rasla je in plapolajoča rdeča iskra se je izpremenila v mirno, jasno belo svetlobo.

To je bilo učiteljevo okno. Lojze je strepetal in gledal je nepremično v mirno belo svetlobo, ki je sijala iz noči ...

Ivan Cankar

Na klancu

elektronska izdaja

spletno mesto: <https://www.nuk.uni-lj.si/>

redakcija in opombe: Daša Pokorn

naslovnica: Eva Malalan

založila Narodna in univerzitetna knjižnica

zanjo: dr. Jana Kolar

Ljubljana, 2025

CC BY 4.0

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 255270915

ISBN 978-961-7091-46-5 (PDF)

ISBN 978-961-7091-48-9 (ePUB)